

72532

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
(İSLAM TARİHİ) BİLİM DALI

MES'UDİ VE TARİHÇİLİĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

TEZ DANIŞMANI: Doç.Dr.İrfan AYCAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

Prof. Dr.Sabri HİZMETLİ

Doç.Dr.İrfan AYCAN

Doç.Dr.İbrahim SARIÇAM

İmzası

.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi : 23 Temmuz 1998

ÖNSÖZ

İslâm Tarihi için insanlık tarihidir, diyebiliriz. Ama özelde İslâm Tarihi deyince Hz. Peygamberle başlayan müslümanların yaşayabildikleri bir süreç anlaşılmaktadır. İslâm Tarihi iyi ve kötü yönleriyle müslümanların tarihidir. İlk müslümanlar birikimlerini geleceğe aktarmakta başarılı olmuşlar, böylelikle bu miras nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Doğal olarak bu miras geleceğe aktarılırken birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Gerek kişinin kendisinden ve gerekse çevresinden olumlu ve olumsuz yan etkiler, bu miras üzerinde izler bırakmıştır. İnsanın sahip olduğu subjektif değerler, onun eserleri üzerinde ister istemez kendini gösterecektir. Bu ne kadar az olursa, eser o nisbette kıymet kazanacaktır.

İlk zamanlarda İslâm Tarihi, siyer ve megâzi ile başlangıç yapmıştır. Siyer ve megazi çoğu kez hadis ilmi içinde yer almıştır. İlk dönem İslâm Tarihçileri içerisinde yer alan ve tezimizinde konusunu teşkil eden Mes'ûdî, selefleri olan Ya'kûbî ve Taberî gibi tarihçilerin yolundan gitmiş olmasına rağmen, eserlerini yazarken daha çok görsel ve ilk elden bilgilere ulaştığı için kendinden sonraki tarihçiler üzerinde önemli etkiler bırakan eserler kaleme almayı başarmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Mes'ûdî'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği ; ikinci bölümde ise tarihçiliği hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Ansiklopedik bir bilgin olan Mes'ûdî, değişik ilim dallarında pek çok eser kaleme almasına rağmen bunlardan çok azı günümüze kadar gelmiştir. Ahbâru'z-Zamân'nın bir bölümü, Murûcu'z-Zeheb, et-Tenbîh ve'l-İşrâf ve İsbâtu'l-Vasiyye adlı dört eseri günümüze kadar gelen çalışmalar olarak bilinmektedir. Tezimizi yazarken, Mes'ûdî'nin günümüze ulaşan en ünlü iki eseri olan Murûcu'z-Zeheb ve et-Tenbîh ve'l-İşrâf , ana kaynak olmuştur. Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb'i İslâm Tarihinin temel kaynak eserlerinden biridir. Yine et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ı ilk coğrafya kitaplarından biri kabul edilmekte ve özet bir dünya tarihi ihtiva etmektedir. Yaptığımız bu tez, Mes'ûdî'yi tanıma yolunda güzel bir adım olacaktır.

Tezimizi hazırlama esnasında emeği geçen herkese, özellikle tezimin her safhasında değerli katkılarıyla beni yönlendiren değerli hocalarım Doç.Dr.İrfan AYCAN'a ve Prof.Dr.Sabri HİZMETLİ'ye, Anabilim Dalı Hocalarımıza ve Araştırma Görevlisi arkadaşlarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Ali HATALMIŞ

Ankara-1998

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I
İçindekiler.....	II
Kısaltmalar	IV

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
B. MES'ÛDÎ'NİN YETİŞTİĞİ ORTAM	2
1. Sosyal Ortam	2
2. Siyâsî Ortam	4
3. Kültürel Ortam.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM MES'ÛDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI.....	8
A. Adı ve Doğumu.....	8
B. Nesebi, Künyesi ve Lakabı.....	9
C. Öğrenimi.....	10
D. Bağdat'taki Hayatı	11
E. Seyahatleri.....	12
F. Mısır'a Gelmesi ve Ölümü	16
II. ESERLERİ.....	17
A. Eserlerinin Listesi.....	18
B. Eserlerinin Muhteviyatı.....	21
III. İLMÎ KİŞİLİĞİ	44
A. İslâmî İlimlerde.....	45
B. Tarih İlminde.....	46
C. Diğer İlimlerde	49

İKİNCİ BÖLÜM MES'ÛDÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

I. KAYNAKLARI	51
A. İslâm Kaynakları.....	52
1) Kur'ân-ı Kerim.....	52
2) Hadis-i Şerîfler.....	54
3) Tarih Kitapları.....	56
4) Nesep Kitapları	59
5) Şiirler	60
6) Meseller (Atasözleri).....	64
7) Tefsir Kaynakları.....	65
8) Mutasavvıflar	65
B. İsrâîlî Kaynaklar	66
1) Tevrat	66
2) Yahudi Bilginleri	67
C- Hristiyan Kaynakları.....	68
D- Eski Yunan Kaynakları.....	70
E- Doğu Roma Kaynakları	72
F- Fars Kaynakları.....	74
G- Hint Kaynakları.....	75
H- Süryanî (Harranî) Kaynakları.....	76
İ. Rivâyette Bulunduğu Bazı Râviler.....	78
II. MES'ÛDÎ'NİN TARİH METODU	85
SONUÇ.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	97
A- Ana Kaynaklar	97
B- Yardımcı Kaynaklar	99
C- Maddeler ve Makaleler.....	101
EKLER	102
Harita-1: Mes'ûdî'ye Göre Dünyanın Şekli.....	102
Harita-2: Mes'ûdî'nin Gezdiği Şehir ve Bölgeler	103
Harita-3: Mes'ûdî'nin Yaşadığı Dönemde İslâm Dünyası	104
ÖZET	105
SUMMARY	105

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.s.	Aleyhisselâm
bkz.	Bakınız
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
m.	Milâdi
neşr.	Neşreden
r.a	Radıyallahu Anh
s.a.s	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
trc.	Tercüme
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzer
vd.	Ve devamı
vs.	Ve sâire

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Tezimizi hazırlama esnasında başvurduğumuz ana kaynak Mes'ûdî'nin (öl.345/956) kendi eserleri¹ olmuştur. Konumuzla ilgili olarak “*genel tarihler, siyer ve megâzi kitapları, şehir tarihleri, vefâyât, tabakât, ensâb ve edebiyât*”a dair eserlerden istifade ettik.

Mes'ûdî'nin hayatı ve eserlerini incelerken; İbnu'n-Nedîm (öl.383/ 993)², Yâkut el-Hamevî (öl.626/1229)³, İbnu'l-Esîr (öl.630/1233)⁴, İbn Hallikân (öl.681/1282)⁵, Zehebî (öl.748/1374)⁶, Kütübî (öl.764/1363)⁷, Subkî (öl.777/1370)⁸, İbn Hacer (öl.852/1449)⁹ ve İbn Tagrıberdî (öl.870/1465)¹⁰ nin kitaplarından faydalandık. Mes'ûdî hakkında İbnu'n-Nedim tarafından verilen bilgiler çoğu kez diğer müelliflerce de kullanılmış, Subkî birkaç hocasını zikretmiş, Yâkut el-Hamevî onun Bağdatlı olduğu üzerinde durmuş ama eserlerinden pek azı sayılmıştır.

Mes'ûdî'nin yaşadığı zaman diliminde meydana gelen bir takım siyâsi, sosyal ve kültürel yönden önemli gördüğümüz hususları özetle takdim ettik. Mes'ûdî'nin kendi kitaplarında bu konu ile ilgili verilen bilgiler yanında, İbn Hallikân ve İbnu'l-Esîr gibi müelliflerin kitaplarına ve Hasan İbrahim Hasan¹¹ ve Philip K. Hitti¹² gibi tarihçilerin çalışmalarına müracaat ettik .

¹ el-Mes ' ûdî , Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali , *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher* , (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) , I-IV, Beyrut , 1988.

—————, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, (nşr. Bir komisyon), Beyrut, 1981.

² İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kûb, *el-Fihrist*, Beyrut, 1997.

³ Yâkut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Udebâ*, (nşr. Ahmed Rufâi Bey), I-III, Mısır, t.y.

⁴ İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIV, Kahire, 1967.

—————, *İslâm Tarihi*, (trc. Bir komisyon) , I-XII, İstanbul, 1989.

⁵ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, I-VI, Kahire, 1948.

⁶ ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Ali b. Ebû Zeyd Şu'ayb el-Arnâvutî) , I-XIII, Beyrut, 1984.

⁷ Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtü'l-Vefâyât*, I-II, Mısır, 1951.

⁸ es-Subkî, Tâceddin Ebî Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdulkâfi İbn Takiyyuddin, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetu'l-Kubrâ*, I-III, Mısır, t.y.

⁹ İbn Hacer, Şihâbuddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Ali M. el-Becâvî) , I-VIII, Beyrut, 1984.

¹⁰ İbn Tagrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Yusûf b. Abdullah ez-Zâhirî el-Cüveynî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, I-III, Kahire, 1932.

¹¹ Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsî Dinî Sosyal ve Kültürel İslâm Tarihi*, (trc. Bir Komisyon) , I-VIII, İstanbul, 1991.

¹² Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ) , I-II, İstanbul , 1989.

Mes'ûdî'nin hayatı ve eserleri hakkında verilen bilgilerde, onun adı, nesebi ve birkaç kitabı zikredilmektedir. Doğum tarihi ile ilgili hiç bir bilgi elde edemedik. Eserleri toplu halde verilmeyip; Murûcu'z-Zeheb, Ahbâru'z-Zamân, Kitâbu'l-Evsat, et-Tenbîh ve'l-İşrâf gibi tarih alanında yazdığı kitapları sayılmakla yetinilmiştir. Murûcu'z-Zeheb, birçok eserde müellifin adıyla (*Sâhibu Murûcu'z-Zeheb*) yan yana yazılmıştır. Mes'ûdî için, “ *Tarihçi, coğrafyacı, hadisçi, astronom, seyyah...*” gibi sıfatlarla ilmî kişiliği tavsif edilmektedir. Seyahatlere çıktığı, gezip gördüğü yerlerde gözlemler yaptığı ve kendi tarihine kaynak teşkil edecek malzemeler topladığı üzerinde durulmaktadır.

Mes'ûdî'nin hayatı ve eserleri konusunda öncelikle, Murûcu'z-Zeheb ile et-Tenbîh ve'l-İşrâf adlı eserlerinden yararlandık. Vefâyât kitaplarında verilen kısa bilgileri daima göz önünde bulundurduk. Mes'ûdî, bu iki kitabında diğer eserlerine bizâtihi kendisi işaret etmektedir. Eserleri toplu olarak, Murûcu'z-Zeheb ile et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ın mukaddimelerinde verilmektedir.

Mes'ûdî'nin eserlerini takdim ederken, İbnu'n-Nedîm, Zehebî, Subkî başta olmak üzere Hacı Halife'nin¹, Brockellmann'ın² ve Fuat Sezgin'in³ de eserleri bize yardımcı olmuştur.

Mes'ûdî'nin kaynaklarını incelerken yine kendi eserlerinde verilen bilgilerden yola çıktık. Bunları “*Kaynakları*” bölümünde; İslâm Kaynakları, Yahudi Kaynakları, Hristiyan Kaynakları, Bizans Kaynakları...vs. başlıkları altında izah etti

Mes'ûdî'nin tarihçilik metodunu ele alırken kendi eserlerinde verilen bilgilerden büyük ölçüde istifade ettik. Tarihçilik anlayışını, eserlerinden örnekler vererek ortaya koymaya çalıştık. Bunların yanında İbn Haldûn (öl.808/1406)⁴ gibi Mes'ûdî'yi tenkit eden tarihçilerin görüşlerine de yer verdik.

B. MES'ÛDÎ'NİN YETİŞTİĞİ ORTAM

1. Sosyal Ortam

Abbâsîlerin ilk döneminde toplum, Araplar, İranlılar ve Mağribliler olmak üzere bir kaç unsurdan meydana geliyordu. Bunlara ilaveten Türklerden hassa ordusu kuran Halife Mu'tasım'ın yüksek devlet makamlarını Türklere verip, Arap ve İranlıları ihmal etmesi üzerine Türkler, bizzat halifeleri bile tehdit eden büyük bir güç hâline geldiler. O kadar ki, Abbâsî halifelerinden birkaçı,

¹ Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, (İstanbul, 1971).

² C. Brockellmann, *Târîhu's-Su'ûbi'l-İslâmiyye*, trc. Nebih Emin Fâris-Münir el-Ba'albekî, (Beyrut, 1949).

³ Fuat Sezgin, *Târîhu't-Târâsi'l-Arabî*, trc. Mahmud Fehmi Hicâzî, I-VIII, (Mısır, 1983).

⁴ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddime*, thk. Derviş el- Cüveydî, (Beyrut, 1995).

Türk komutanların komplolarına kurban gitti. Türk nüfuzunun etkisinden kurtulmak isteyen halifeler de olmuştu. Halife Râzi (322-329/934-9440) Mağribliler, Ferganalılar, Karmatîler ve Kürtlerden müteşekkil birlikler oluşturdu. Yine de Abbâsî halifeleri otoritelerini kuracak bir ortamı sağlayamamıştı.¹

Bağdat'ta fiilî hakimiyet Büveyhîlerin eline geçince, Türklerle Büveyhîlerin mensup olduğu ve nüfuzlarını hakim kılmak hususundaki güç kaynaklarını oluşturduğu Deylemliler arasında bir mücadele başladı. Abbâsî Devleti o zamanda sâdece Büveyhîler ile Türklerin mücadelesine tanık olmuyordu. Ülkenin sınır boylarında hüküm süren Emiru'l-Umerâlar bağımsız hareket ediyor, birlik ve beraberliği sarsacak durumlar meydana getiriyordu. müslümanlar arasında siyâsî ve itikâdî gruplar oluşmuştu. Ehli Sünnet mensuplarını Türkler kollamaya çalışırken, Şîîleri ise iktidardaki Büveyhîler destekliyordu. Şîîler ile Sünnîler arasında başkent Bağdat olmak üzere pek çok şehirde çatışmaya varan anarşik olaylar yüzünden câmiler ayrılmıştı. Sünnîler ile Şîîler farklı câmilerde cumayı eda ediyorlardı.²

Bu dönemde İhtilâf ve mücadele, yalnızca Sünnîler ile Şîîler arasında çıkmamış, aynı zamanda Ehli Sünnete mensup mezhepler arasında da görülmüştür. Nitekim Hanbelîlerin etrafa korku salan bir güç hâline geldiklerini görüyoruz. Onlar meşhur müfessir ve tarihçi Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl.310/922), kabristana defnini dahi engellemişlerdir; çünkü Taberî, fıkıhçıların ihtilâf ettiği meseleleri konu alan kitabında, (İhtilâfu'l-Fukahâ), İmâm Ahmed b. Hanbel'e fıkıh âlimleri arasında yer vermemişti. Taberî, Hanbelîlerin çıkardığı karmaşa yüzünden geceleyin defnedilebilmişti.³

Abbâsîlerin sosyal tabakalarından biri olan kölelerin sayısı bu dönemde iyice artmıştı. Mısır, Kuzey Afrika ve Arabistan'ın kuzey bölgeleri siyahi köle pazarlarının en önemlilerini teşkil ediyordu. İçlerinden ses sanatkârları ve şarkıcılar da yetişebilen dolayısıyla fiyatları daha da artan cariyelerin alım-satımı iyice çoğalmıştı. Söylendiğine göre, İbn Râik, h. 325 yıllarında güzel sesiyle meşhur melez esmer bir câriyeyi 4 bin dinara satın almıştır. Hicri dördüncü asırda, Endülüs'ten köle akışının kesilmesi ve batı sınırlarının tahribi sebebiyle beyaz köle fiyatları yükselmişti. Bu dönemde siyâset ve harp alanında büyük rol oynayan Türk, Deylemliler ve Kürt asıllı beyaz köleler, İslâm toplumunun önemli bir kesimini teşkil ediyordu.⁴

¹ bkz. H. İbrahim Hasan, IV, 387.

² bkz. H.İbrahim Hasan, IV, 387-389.

³ bkz. İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi*, (trc. Ahmet Ağrakça), İstanbul, 1991, VIII, 114-16.

⁴ H.İbrahim Hasan, IV, 388

Bu dönemde diğerk bir halk unsuru da Yahudi ve Hristiyanların teşkil ettiğı zımmîlerdir. Yahudi ve Hristiyanlar dinî müsâmahadan son derece istifâde ediyor, dini inanç ve vecibelerini emniyet ve güven içinde ifâ ediyorlardı. Abbâsî halifeliğı, uzak bölgelerde ikamet edip, dinlerine, örf ve adetlerine aşırı bağılılıkları ve İslâmdan hoşlanmamaları yüzünden tamamiyle itaat altına alınamamış olan, Mecûsîlerin de zımmîlerden olduğunu kabul etmiştir. Mecûsîlerin de, Yahudilerde olduğu gibi "*melik*" ünvanını alan dini bir liderleri vardı; Yahudiler gibi vergilerini bu şahsa öderlerdi. Bu makam veraset usûlüyle intikal ediyordu. Hristiyanların dini liderleri, büyük devlet adamlarının tayininde olduğu gibi, halife tarafından özel bir fermanla tayin ediliyordu. Bunun dışında onların dinî yaşayışlarına karışılmıyordu.¹

2. Siyâsî Ortam

Mes'ûdî'nin doğduğu tarih belli olmayıp o sıralarda,² Abbâsî Devletinin başında Halife Mu'tazîd (279-289/892-902) bulunmaktaydı. Devlet otoritesi çıkan isyanlarla sarsılmış durumdaydı. Mu'tazîd, selefi Mu'temid'e oranla daha otoriterdi. Mu'tazîd sert politikalarla çıkan isyanları önlemek istedi. Karmatîlerin estirdiğı terör; ülkede, can ve mal güvenliğini tehdit ediyordu. Hâricilerle devletin başı dertteydi. Mu'tazîd bunların üzerine kararlılıkla gitti. Bizans'a karşı önemli başarılar elde etti.³

Mu'tazîd ölünce yerine oğlu Müktefi (289-295/902-908) halife oldu. Müktefi babasına oranla daha ılımlı politikalar izledi. Ülkedeki kargaşa daha da arttı. Hatta Karmatîler Mekke'yi basarak, çok sayıda hacıyı katlettiler. Halife Müktefi amansız bir hastalığa yakalanarak öldü.⁴ Muktedir (295-320/908-932) karmaşa ortamında halife olmuştu. Muktedir, hilafetin gerektirdiğı otoriteyi ihmal etmiş; kadınları ve saray hizmetçilerini yönetime sokmuş, mal toplama konusunda da bir hayli ifratta bulunmuş, iyi vezirleri görevlerinden azlederek çevresindeki adam ve saray naiblerinin tavsiye ettiğı-başta gelmelerinde kendi çıkarları olan- kimseleri vezirliğe tâyin etmişti. Böylelikle onlara karşı otorite zayıflamış ve halifenin itaatinden uzak düşmüşlerdi. Muktedir, mütad harcamaların dışında yaklaşık 70 milyon dinarı aşan parayı boş yerlere harcayıp durmuştu. Muktedir'in dönemi, kardeşi Müktefi ve babası Mu'tazîd'ın dönemlerine oranla farklılık arz ediyordu.⁵ 25 yıl süren Muktedir dönemi, Mes'ûdî'nin seyahata çıktığı İslâm dünyasını baştan

¹ bkz. H.İbrahim Hasan, IV, 390-392.

² Doğum tarihiyle ilgili olarak incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir kayda raslamadık. H.300'de seyahate çıktığını bizzat kendisi ifâde ettiğı için 20-25 yaşlarında olduğunu farzederek bu ifâdeyi kullandık.

³ bkz. Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb*, IV, 232-274

⁴ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., IV, 275-291

⁵ İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi*, VIII, 201.

başla doladığı bir dönem olmuştur. Muktedir, bir ara tahttan uzaklaştırdı (296/909) ise de duruma hakim olmayı başararak muh lîflere karşı çok sert önlemler aldı. Ş iler bu dönemde çeşitli bölgelerde ayaklandılar ve İslâm dünyasında adından uzun süre bahsettirecek bir devlet kurmaya muvaffak oldular. Bu devlet ilk olarak Mağribte, daha sonra Mısır'ı da içine alan geniş bir bölgede hüküm süren Fatim lerdi. Fatim ler (297-567/909-1117)'den önce; İran ve Horasan'da; Saman ler (261-389/874-999) Mısır ve Suriye'de; Tolunoğulları (254-292/868-905) ile İhsid ler (323-358/935-969) yarı müstakil bir idare kurmuşlardı.¹ Zâten kuruluşundan itibaren Abbâsî idaresini tanımayan Endülüs Emevî Devleti (138-422/756-1031) ile Kuzey Afrika'da uzun süre etkisini sürdüren İdrisîler (172-375/788-985) mevcuttu.²

Halife Muktedir çıkan bir ayaklanma sonucu öldürüldü. Muktedir'i katledenler onun yerine K hir'i (320-322/932-934) halife yaptılar. K hir'in sonu çok feci oldu ve gözlerine mil çekilerek hilafet makamından uzaklaştırdı.³ Râzî (322-329/934-940) K hir'in yerine halife oldu. Mes' d , onun faziletlerine dair bir bölüm ayırmıştır.⁴ Karmatîler onun döneminde de terör estirmişler, ülkedeki karışıklıklar devam etmiştir. Şâir ve edip bir kimse olan⁵ Râzî vefât edince, Muttak  halife oldu. Muttak  (329-333/940-944) otoritesini epey kaybetmiş,  nl  Türk komutanı Tüzün tarafından kurulan bir komploya kurban gitmiş, gözleri k r edilerek hâl edilmişti.⁶ Kısa bir süre hilafet makamında el-M stekf  (333-334/944-946) bulunmuş ise de seleflerinin akibetine uğramış, gözlerine mil çekilerek hâl edilmiş ve yerine Mutî hilafet makamına oturmuştur.⁷

Mes' d , Halife Mutî (334-364/946-974) zamanında vefât etmiş (345/956) ve h. 336 yılına kadar Murûcu'z-Zeheb'te, 345 yılına kadar da et-Tenbîh ve ve'l-İş fta Halife Mutî döneminde yaşanan olaylara kısaca işaret etmiştir. Mes' d  Utr ř n Taberistan'da ortaya çıkışına bizzat şahit olduklarını anlatmış¹ ve kendi döneminin siyâsî hayatı hakkında bilgi vermiştir.

3. Kültürel Ortam

Abbâsî Devleti'nin ilk dönemi (M.750-850) ilmi ve kültürel yönden gelişmenin görüldüğü, tercüme faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna müteakip telif eserlerin verildiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemin orijinal eserlerin verildiğine ve

¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara,1992, 41.

² H. İbrahim Hasan, III, 442-454; IV, 26-59

³ Mes' d , a.g.e., IV, 312

⁴ Mes' d , a.g.e.,IV, 336-337.

⁵ Mes' d , Halife Râzî'nin şiirlerinden örnekler vererek onun edebî kişiliği üzerinde de durmaktadır. bkz. Mes' d , a.g.c., IV, 323-324.

⁶ İbnu'l-Esir, VIII, 356-357.

⁷ İbnu'l-Esir, VIII, 385-386.

batılıların bu eserlerden büyük ölçüde istifade ettiğine dair, Philip K. Hitti şunları söylemektedir: *"Zira müslümanlar, sâdece İran'ın eski ilim ve irfanı ile Greklerin klasik kültür ve bilgilerini benimseyip, kendi içlerine almakla yetinmemişler aynı zamanda her ikisini de kendilerine has ihtiyaç ve düşünce tarzlarına adapte etmesini bilmişlerdir. Tıp ve felsefe alanında onların bağımsız olarak meydana getirdikleri eserler, kimya, astronomi, matematik ve coğrafya konularından daha az göze çarpar bir mevkidedir. Hukuk, ilâhiyat, felsefe ve lisâniyat alanında müslümanlar, kendilerine has orijinal düşünce ve araştırma tarzları tutturmuşlardır. Asırlar boyu, kendi telakkileri icabı onların içinde hiç bir şekilde ve derecede değişiklik yapmadıkları tercümeler, bu defa müslümanların kaleme aldığı yeni bir çok orijinal telif eserlerle birlikte Avrupa ülkelerine, Suriye, İspanya ve Sicilya yoluyla tercüme edilip nakledilmişler ve bunlar, Ortaçağ Avrupa düşüncesini tamamen kaplayan ilmi müdevvenâtın temelini teşkil etmişlerdir. Kültür tarihi nokta-i nazarından bu nakil işi, orijinal eserler meydana getirmekten daha az kıymetli değildir; aksi hâlde Aristo, Galen ve Ptolemy'nin gerçekleştirdikleri araştırmalar daha sonraki nesillere ulaştırılamamış olacaklar ve netice itibariyle insanlık, sanki bu çalışmalar hiç yapılmamışçasına aynı acziyet ve zavallılık seviyesinde kalıp duracaktı."*¹²

Mes'ûdî, bu telif eserlerin verildiği bir zamanda yaşamıştır. Gerek Abbâsî Devleti yöneticileri ve gerekse yeni kurulan devlet ve devletçiklerin idarecileri âlimleri himaye ediyor, meclislerinde ilmi tartışmaların yapılmasını teşvik ediyorlardı. Mes'ûdî İhşid hükümdarı Muhammed b. Toğuc'un meclisinde bulunduğunu söyleyerek bu hükümdarın âlimleri nasıl sevip kolladığına işaret etmiştir.³ Bağdat ilim ve kültür merkezi konumundaydı. Halifeler ve diğer devlet ricâli ilmin gelişmesine büyük destek veriyorlardı. Hicri IV. asırda ilim adamlarının toplanmış olduğu çeşitli kültür merkezleri vardı. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Rey şehrindeki Buveyhî Sarayı âlimlerin ve sanatçıların toplandığı önemli bir merkez durumundaydı.

2. Buhara'daki Sâ mânî Sarayı zamanın âlimlerinin biraraya geldiği bir yerdi. Nûh b. Nasr es-Sâ mânî'nin kütüphanesinde her ilme ait, halkın elinde bulunan meşhur kitaplar bulunduğu gibi başka kütüphanelerde bulunmayan ve tanınması şöyle dursun, işitilmemiş nadir kitaplar vardı.⁴

¹ Mes'ûdî. a.g.e., 373-385.

² Philip K.Hitti, I, 555-556.

³ "330 senesinde Mısır'da İhşidî Muhammed b. Toğuc'un meclisinde bulundum. Gitâs gecesi idi. onu Nil Nehri üzerindeki gözde bir sarayına kayıklara binerek vasil olduk." bkz. Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb*, I, 343

⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtul-A'yân*, I, 152-153 ; H.İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, IV, 272-273.

3. Hazar Denizi yakınındaki Taberistan şehrinde özellikle Kanin Ailesi ilmi seviyor, âlimleri uyur ve gözetiyordu.

4. Musul'da ve bilhassa Halep'te Hamdânîlerin sarayı âlimlerle dolup taşıyordu.

5. Mısır'da Tolunoğulları ve ardından gelen İhşidîler âlimleri koruyup gözetiyorlardı.

6. Endülüs'te Emevî Sarayının bulunduğu Kurtuba bir ilim ve kültür merkezi olma yolunda da diğer İslâm şehirleriyle yarışlıyordu.¹

Bu merkezlerin dışında ilim ve kültür faaliyetleri canlı bir şekilde devam ediyordu. Her yere bu inkişâf devam etmiş ve çok kıymetli âlimler yetişmiş ve pek güzide eserler verilmiştir. Mes'ûdî'nin yaşadığı bu ortamda yetişen bazı âlimler ve bu âlimlerin hangi alanlarda tebârüz edimleri üzerinde kısaca duralım:

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922): Pek çok alanda eser veren Taberî, eserleriyle z doldurmuştur. "*Târîh 'î*" ve "*Tefsîr 'î*" çok meşhurdur.²

Ebû Abdurrahman b. Şu'ayb en-Nesâî (303/915): Hadis sahasında pek meşhur olan *ünen*"e sahiptir.³

Ebû Ali Muhammed b. Abdulvahhab el-Cübbâ'î (303/915), Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (22/934) ve Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ (325/936) bu dönemde yetişmiş ünlü ilâmcılardandır.⁴

Ali İbn Bessâm (305/915), İbn Düreyd (321/933), Niftaveyh (338/949) ve Ebû Ali Bel'âmî (68/996) başta olmak üzere edebiyat, lügat ve şiirde değerli edip ve şâirler yetişmiştir.⁵

Ebû Nasr Muhammed b. Tarhun el-Farabî (339/950), Aristo'dan sonra haklı olarak *Auallim-i Sâni'* yani "*İkinci Öğretmen*" ünvanı alan bu ünlü felsefeci bu dönemde yetişmiştir.⁶

Ebû Bekir er-Râzî (311/925)⁷ Sinan b. Sâbit b. Kurre (331/942) ve onun oğlu İbrahim (336/947) bu asrın en meşhur tabiblerindendir.⁸

H. İbrahim Hasan, IV, 273-279

Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, I, 15 ; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri 'l-Beşer*, Mısır, h.1325; II, 71.

Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1988, 244-245.

Ebu'l-Fidâ, II, 79 ; bkz. H. İbrahim Hasan, IV, 281-368

Mes'ûdî, a.g.e., IV, 320 vd.

Philip, K.Hitti, I, 566-568

İbn Hallikân, IV, 239-243

Mes'ûdî, a.g.e., I, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

MES'ÛDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

A. Adı ve Doğumu

Abbâsî Devleti'nin çözülmeye ve dağılmaya başladığı, yeni devletlerin teşekkül ettiği bir ortamda yaşayan Mes'ûdî, İslâm dünyasını baştan başa gezmiş ve bu uzun seyahatinde edindiği bilgi ve tecrübeleri eserlerinde kullanmıştır. Mes'ûdî çok eser vermiş ancak, eserlerinin hiç birinde kendi doğumu ve ailesinden bahsetmemiştir. Mes'ûdî'nin asıl adı; Ali b. el-Hüseyin b. Ali'dir.¹

Mes'ûdî, Bağdat'da dünyaya gelmiştir.² Doğum tarihi ise bilinmemektedir. Doğum tarihine işaret eden hiçbir kayda raslamadık. Mes'ûdî, H. 300 senesinde Bağdat'dan ayrılıp, seyahate çıktığını ifâde etmektedir.³ H. 300'de gezmek, görmek ve araştırma yapmak için kendi başına seyahate çıkan bir kimsenin en azından yirmi yaşlarında olduğu söylenebilir. Mes'ûdî, bazı şeyhlerinden H. 300 senesinde Bağdat'ta bulunduğu sıralarda Süleyman b. Abdülmelik hakkında bir olay naklettikten sonra: "*Bu haberi bazı şeyhler Medinetü's-Selâm'da iken bana haber verdi... Bunlar 300 yıllarında oldu.*"⁴ demek sûretiyle belli bir zaman ve mekana işaret etmektedir. Böylelikle Mes'ûdî'nin H. 275-280 yıllarında doğduğunu düşünebiliriz.

¹ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 188 ; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIII, 90-94; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, II, 94 ; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 569 ; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 224-224; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 307 ; İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III, 315-316 ; İbnu'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, II, 371 ; Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1658-1659 ; Ş. Samî, *Kâmâsu'l-A'lâm*, VI, 3680-81 ; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII, 80 ; C. Brockellman, *Târîhu'l-Edebî'l-Arabî*, III, 56 ; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsî'l-Arabî*, I, 177.

² Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, XV, 549 ; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 307 ; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIII, 93 ; Ş. Samî, *Kâmâsu'l-A'lâm*, VI, 3680-81; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, II, 94 ; F. Sezgin, *Târîhu't-Turâsî'l-Arabî*, I, 177.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab* I, 167.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III, 189.

Doğduğu yer konusunda İbnu'n-Nedim (383/993), onun Mağrib'li olduğu yönünde bir ifade kullansa da¹ Yakut el-Hamevî (626/1229) bunun yanlış olduğunu, Mes'ûdî'nin Mağrib'li olmadığını Mürûcu'z-Zeheb'ten delil göstermek suretiyle reddetmektedir.²

B. Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Mes'ûdî'nin künyesi Ebu'l-Hasen'dir.³ Ebu'l-Hasen dışında bazan "*Ebu'l-Hüseyn*" künyesi de kullanılmıştır. Mesela, Şemseddin Sâmî⁴ ve Kütbî,⁵ Mes'ûdî'nin künyesini "*Ebu'l-Hüseyn*" olarak zikretmiştir.

Nesep bakımından, ünlü sahâbi Abdullah İbn Mes'ûd'a⁶ (öl.32/653) dayanır. Bu sahâbeye nisbetle kendisine "*Mes'ûdî*" dendiğini ve bu lakapla meşhur olduğunu görüyoruz.⁷ Mes'ûdî lakabı, ismini gölgede bırakmış ve bütün kaynaklar ondan "*Mes'ûdî*" diye bahsetmektedir. Zâten o

¹ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 188.

² "*Mes'ûdî'nin Mağrib'li olduğu bir hatadır. Çünkü; Mes'ûdî, Mürûcu'z-Zeheb adlı kitabında, bölgelerin faziletini sıralar ve bölgelerin insan üzerindeki etkilerini vasf ederken şöyle der: "Bölgelerin ortasında benim doğduğum Bâbil bölgesi yer alır. Hemen kalbimizde onun özlemi doğdu, o yer vatanımızdı, doğduğumuz bir yerdi. Bu bölge haşmetli Fars kısıralarının yaşadığı topraklardı. Irak'ta kışıyor, dağlarda yazlıyordu. Konu ile ilgili Ebû Dâlel el-'İclî der ki:*

Ben kısıraların yaptığını yapan kimseyim

Dağlarda yazlar, Irak'ta kışlarım

Bunlar vücut içerisinde kalbe tesir eder. Çünkü, işlerini hikmet üzere yapan buranın halkı hakkında; inkişâf eden görüşlerin kalpten sâdır olan bölgedendir, denilmiştir. İklim, halkın renklerine ve vücutlarına tesir eder. Sakâlibe (Kuzeydoğu Avrupalılar, Slavlar vs.) ve Rumların kumral, Habeşlilerin siyah, Berberîlerin kaba saba olması bundan dolayıdır. Bütün bölgelerin güzelliikleri onlarda (Bağdatlılarda) bir araya gelmiştir. Hilâten zekâyı onlara lutfediyor ve bu bölgelerin ortasında Medinetü's-Selâm yer alır. Oralı olduğum için onur duyuyorum. Ayrılıp geldiğimiz bu şehirden uzağız. Ancak zamanın şartları zorluyor. Şartların âfet olduğu vakitteyiz. Ebû Dâlel'in sözleri ne kadar güzeldir.

Zamanın felâketi bize ulaşmasaydı

Doğuda ve Batıda Sebe'ler olurmuydu?

Kişinin vefâ alâmetleri şunlardır: Sözünde durması, kardeşlerine hasret duyması ve de vatanı için gayretli olmasıdır. Olgunluğun alâmetleri ise; kişinin kendini doğurana ve doğduğu yere ilgi göstermesidir." Bütün bunlar, onun aslının Bağdat'lı olduğuna delil teşkil eder." bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udeba*, XIII, 90-94.

³ Mes'ûdî, kendisinden "*Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî*" olarak bahsetmektedir. bkz. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 17, 134,300.

⁴ Ş. Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, 3680-81.

⁵ Kütbî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, II, 94.

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, III, 256-261 ; İbnu'l-Kayserânî, *el-Ensâbu'l-Müttefika*, Berlin, t.y., 220.

⁷ İbn Abdî'l-Ber, *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Haydarabat- Dekkan, h.1318, I,370-73.

⁸ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 188 ; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udeba*, XIII, 90 ; Kütbî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, II, 94 ; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 224 ; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569 ; İbnu'l-İmâd, *Sezeratu'z-Zeheb*, II, 371 ; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, II, 397 ; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III, 315 ; Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, 3680-3681.

kendini, "Mes'ûdî" olarak ifâde etmektedir. O, eserlerinde ana hatları ile bir konuyu ele alır ve 'Kâle'l-Mes'ûdî' (Mes'ûdî dedi) demek suretiyle de kendi görüş ve düşüncelerini ortaya koyar.¹

Mes'ûdî'nin gerçek adı "Ali"dir. Künyesi Ebu'l-Hasen olup baba adı Hüseyin dede adı ise Ali'dir. Zâten O kendisinden; "Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî"²olarak bahsetmekle lakabını, künyesini, baba ve dede adlarını belirtmiş olmaktadır. Ailesi hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Eserlerinde ailesi ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Kaynaklar onun Bağdat'lı bir aileden olduğunu söylemektedir.³ İslam Tarihinde ilk coğrafyacılar arasında adı geçer.⁴ Bu konuda Ahmed Emin: "O Araptır. Arap bir ailenin çocuğu olarak Bağdat'ta dünyaya gelmiştir."⁵ gibi ifâdeler kullanmış, ondan ilk Arap coğrafyacısı olarak bahsetmiştir.

Arap olması ve Bağdat'lı olarak anılmasına rağmen ünlü tarihçi Hatîb el-Bağdadî, Tarihu'l-Bağdat'ında ondan hiç söz etmez. Belki de onun hayatının önemli bir kısmını seyahat etmekle geçirip, ömrünün kalan kısmını ise Mısır'a yerleşip, Kahire'de vefât etmiş olması Hatîb el-Bağdadî'nin eserinde yer vermemesinin izahı olabilir.

C. Öğrenimi

Mes'ûdî'nin yaşadığı dönemde, Bağdat ilim, kültür, sanat, ticaret ve siyaset merkeziydi. Dünyanın en önemli ekonomik merkezlerinden biriydi. Bizans'ın başkenti Konstantiniyye (İstanbul)'dan daha üstün bir konuma sahipti. Halifeler başta olmak üzere devlet ricâli çok büyük meblağları bulan servete sahiptiler. Şehirde en ünlü doktorlar (tabip yahut hekimler), hukukçular (fakihler), öğretmenler (muallimler) vesair meslek gurupları oluşmuştu.⁶ Basra, Kufe, Rey, Buhara, Kahire ve Kurtuba başta olmak üzere müslümanların yaşadığı önemli ilim ve kültür merkezleri mevcuttu.

Mes'ûdî kendi adıyla birlikte anılan Murûcu'z-Zeheb adlı bir eser vucuda getirmiştir. Tek başına bu eser bile Mes'ûdî'nin nasıl bir eğitim ve öğretimden geçtiğini ortaya koyacak niteliktedir.

¹ Mesela, Velid b. Abdulmelik (Emevî Halifesi) dönemini ana hatlarıyla ele alır ve nihâyetinde "Kâle'l-Mes'ûdî:" diyerek Velid b. Abdulmelik ile ilgili daha geniş ve güzel bir tarzda Ahbâru'z-Zamân ve Kitâbu'l-Evsat adlı eserlerinde haberler bulunduğuna işaret eder. bkz. Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, III, 165-182.

² Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İsrâf, 17, 300.

³ Mes'ûdî hakkında bilgi veren pek çok kaynakta işaret edilmektedir.

⁴ Seyyide İsmail Kâşif, İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları, (trc.Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Ramazan Şimşek), İzmir, 1997, 82. ; bkz., Kamil 'Ayâd, "The Beginning of Muslim Historical Research", Islamic Studies, XVII, S.1, Islamabad, 1978, 1-26.

⁵ Ahmed Emin, Zuhru'l-İslâm, Kahire, 1966, I,206.

⁶ Philip K.Hitti, I, 464 vd.

Gerek Murûcu'z-Zeheb'in ve gerekse et-Tenbîh ve'l-İşrâfın takdimlerinde Mes'ûdî için şu ifâdelere yer verilmektedir:

"Mes'ûdî; Âlim, astronom, matematikçi, coğrafyacı, fakih, muhaddis, tartışmacı (cedelci), teorisyen (nazariyecî), tarihçi, soybilimci (nessâb), rivâyetçi, filozof edip, şâir" vs. ilmi sıfatlarla tavsif edilmekte ve Farsça, Hintçe, Yunanca, Latince, Süryânîce dillerini bildiği ifâde edilmektedir.¹

Bu kadar ilmi sıfatlara layık görülen Mes'ûdî'nin iyi bir eğitim ve öğretimden geçtiği muhakkaktır. Mes'ûdî'nin bazan kaynak göstererek bazan da kaynaksız olarak Fars, Hint, Yunan, Bizans vs. kaynaklarından bahsetmiş olması adı geçen milletlerin dillerine vakıf olduğu kanaatine yol açmış olabilir. Tercüme faaliyetleri neticesinde pekçok eser Arapça'ya kazandırılmış bulunuyordu. Mes'ûdî, saydığımız bu kaynaklara nasıl ulaşmıştır. Bu hususlara,, "*Kaynakları*" bölümünde temas edeceğiz. Mes'ûdî'nin hocaları, talebeleri ve ilmi yönü üzerinde müstakil bir çalışmaya vâkıf olamadık. Onunla ilgili bilgi veren kaynaklar, zâten hayatı hakkında çok küçük malumat vermekle yetinmiş, hocaları, talebeleri ve ilmi yönüne pek değinmemişlerdir. En geniş bilgi veren Subkî, Mes'ûdî'nin Niftaveyh, Kadî İbn Züher ve Ebû Halife el-Cumâhî gibi âlimlerden ders aldığını ifâde etmiş, onun İslâmî ilimlere vakıf şumûllü bir âlim olduğuna dair örnekler vermiştir.²

D. Bağdat'taki Hayatı

Hicri 300 tarihine kadar Bağdat'ta ikamet etmiştir. Bu tarihten sonra seyahata çıktığını bizzat kendisi ifâde etmiştir.³ Çocukluk, gençlik dönemleri hep bu şehirde geçmiştir. Bağdat, Hatib el-Bağdadî'nin ifâdesi ile "*Yeryüzünde bir emsali bulunmayan şehir*"⁴ konumundaydı. "*Ana gibi yar olmaz Bağdat gibi diyâr olmaz*" atasözümüz Bağdat'ın taşıdığı mana ve önemi en veciz ifâde ile ortaya koymaktadır. Harun Reşid zamanının ihtişamı hâla dillere destandır.

Halife ve diğer devlet erkanını, devrin önemli âlimlerini merkez olması hasebîyle bu şehirde yakinen görmek ve tanımak mümkündü. Mes'ûdî eserlerinde kendi özel hayatını pek gündeme

¹ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb I, 6,7 ; et-Tenbîh ve'l-İşrâf, 6,7.

² es-Subkî, II, 307.

³ "*Multan şehrine h.300 yılından sonra girmiştîm. Oranın hükümdarı Ebû'l-Luhâb el-Münebbih b. Esed el-Kuraşî idi...*" bkz. Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, I, 167.

⁴ Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, I, 119.

getirmemiştir. Kişileri, toplumları, şehirleri tahlil etmesine rağmen kendisinin onlarla münasebetine değinmemiştir. Ancak bir kaç yerde Bağdat'ta bulunduğuna işaret etmiştir:

*"Bu haberi bazı şeyhler bana nakletti. Medinetü's-Selam'da 300 senesindeydi."*¹

Yine Bağdat için övgü dolu ifâdeler kullanmış, kendisinin Bağdat'lı olduğunu ifâde etmiştir.

*"İklimlerin ortasında doğduğumuz yer bulunmaktadır. Orada nice günlerimiz geçmiştir. Şu an oradan uzaktayız. Ona karşı kalbimizde bir sevgi beslemekteyiz. O iklim Babil'dir. Bu iklimde Fars Kısraları ihtişamlı günler geçirmiştir... İklimler cesedlere tesir eder. Rumlar ve Ruslar sarısındır. Habeşler siyahidir ve Berberler kabadır... Bütün iklimlerin güzellikleri burada toplanmıştır. Bu iklimin en itibarlı yeri Medinetü's-Selam'dır. Şu an oradan ayrılarak Mısır'da bulunmuşuz ama bu ayrılık hasretini duyuyoruz... Kişinin vefa alametleri; kardeşlerine verdiği sözü yerine getirmesi ve vatanına ilgi duymasıdır. Geçen zamanlar gözleri yaşartıyor. Olgunluk alameti ise nefislerin doğduğu yere, doğum yerine olan alakasını, vatani ile olan bağıni kesmemesi ile anlaşılır..."*²

Bağdat'ta ilim meclisleri kuruluyor, Mes'ûdî bu meclislerde yerini alıyordu. Subkî (777/1370) Tabakâtu's-Şâfi'iyye'sinde, onun ilim meclislerine katıldığını ve müzâkereler yaptığını söyler:

*"Ebû'l-Abbas (İbn Süreyc)'ın meclisinde 306 yılında Bağdat'ta Mes'ûdî hazır bulunmuştu. Ebû'l-Abbas o yıl yakalandığı bir hastalık sebebiyle vefât etmiştir. Ebû'l-Abbas'ın meclisinde Şâfiî, Mâlikî, Dâvudî, Ehl-i Küfe vs. mezheplerin derin âlimleri de hazırды. Birbirine muhâlif olan bu âlimler birbirleriyle konuşuyordu. Ebû'l-Abbas Mâlikîlerden bir adamla konuşurken bir adam üzeri mühürlü bir kitapla çıka geldi. Bunu Ebû'l-Abbas cemaata okudu. Şaş, Fergana ve civarında mukim olan fukahâya yönelik, Şâfiî, Mâlikî, Hanefî... gibi mezheplerin usûl ve fetvâlarını içeren bir risâleydi... Bu risâleyi Ebû'l-Abbas okuduktan sonra Mes'ûdî'ye yöneltti. Çoğunun okumaktan âciz olduğu bu risâleyi Mes'ûdî'ye de okudular ve o da dinledi."*³

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 189.

² Mes'ûdî, a.g.e., II, 66.

³ es-Subkî, II, 307

E. Seyahatleri

Mes'ûdî gelmiş geçmiş en büyük seyyahlardan biridir. Doğup büyüdüğü alışık olduğu ortamdan kalkıp, farklı memleketlere, tanımadığı bilmediği yerlere gitmek kolay değildir. Genelde hac için Mekke'ye gitmek dışında müslümanlar uzak yerlere pek gitmezlerdi. Mes'ûdî'nin çıktığı seyahatleri nasıl finanse ettiği hakkında bilgiye sahip değiliz. Ama İslâm kardeşliği sayesinde meydana gelen dayanışma pek çok seyyaha bu imkanı tanımıştı. İslâm, insanları mensup olduğu ırklara bakmaksızın bir araya getiriyor ve onları kaynaştırıyordu. Misafirperverlik anlayışı ile insanların sevap kazanması, ahirete yönelik salih ameller yapması amaçlanıyordu. Bu fedakarlık duygusu çoğu kez seyyahların barınma, yeme ve içmelerini gideriyordu¹.

Mes'ûdî, seyahata çıktığında genç yaştaydı. Bağdat'tan ayrıldığında tarih h. 300'ü gösteriyordu. Dünyanın dört bir yanına sürecektir olan yolculuğu 25 yılı aşırıyordu. Gezdiği dolaştığı yerler ile ilgili müşahadeye dayanan bilgiler verecekti. Kendi zamanında gördüğü memleketlerle ilgili kıymetli bilgiler verdiği gibi onların geçmişleri ile ilgili malumatları da unutmuyacaktı. Dağlar, denizler, göller vs. hakkında bildiklerini bizzat görerek anlatacak ve kendisinden sonra gelenlere kıymetli bir miras bırakacaktı.²

Onun yolculuğu sâdece gezmek, dolaşmak ve bunlardan haz duymak değildi. Başka bir deyişle macera peşinde değildi. Bilgi ve birikimini artırmak, bilgilerini kontrol etmek, kendisi için yeni ve farklı her şeyi görmek arzusundaydı. Bağdat dışında da bir dünya mevcuttu. İlim ve kültür merkezleri vardı. Bu yerlere gitmek, insanlarıyla tanışmak, onlardan yararlanmak, onlarla iletişim kurmak niyetindeydi. İlmi seviyor ve eserlerine çok değer veriyordu.³ Tarihle, coğrafya ile uğraşmayı kendine şiar edinmişti. Eserlerini kaleme almak içinde belli bir bilgi birikimine ihtiyaç vardı. O bilgilerini kontrol etmek ve birtakım bilgileri gözden geçirmek arzusu ile Bağdat dışına çıkmak istiyordu. Farklı kaynaklara ulaşmak, bazan seyahati luzûmlu kılıyordu.⁴

Seyahata önce doğudan başladığını görüyoruz. İlk önce Fâris ve Kirmân bölgelerine gitti. Bu bölgelerde üç yılı aşkın (300-303 / 912-915) dönüp dolaştı. Buralarda pek çok âlimle tanıştı

¹ S. Maqbul Ahmad, "Al-Mas'udi's Contributions to Medieval Arab Geography", Islamic Culture , Hyderabad, Deccan, 1953, XVII, 61-62.

² Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, II, 216 ; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1969, 184.

³ Murûcu'z-Zeheb ile et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ta zaman zaman bu konuya temas eder. Eserlerine çok değer vermesi de sık sık kendi eserleri zikretmesinden anlaşılmaktadır.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 7.

re onlardan nakillerde bulundu. Bir ara 303/915 senesinde istahr şehrinde ikamet etti.¹ Mes'ûdî istahr şehrinde bulunduğu sırada bir anekdot nakleder:

*"303/915 senesinde Fâris Bölgesinde bulunan İstahr şehrini gördüm. Farsların tarihi hakkında Ehl-i Beyt-i Güzin taraftarlarının yazmış olduğu büyük bir kitap vardı. Siyasetçilerden, nedeniyetlerden, hükümdarlar tarihinden, âlimlerden ve pek çok ilmi içerisine alacak şekilde hazırlanmıştı. "Hüdaynâme", "Ayinnâme", "Kehnâme" vs. Fars kitaplarında olmayan şeyler vardı..."*²

303/915 senesinden sonra daha doğuya yöneldi. Horasan ülkesini bir süre dolaştıktan sonra güneye Hindistan'a ulaştı. 303-304/915-916 yılları arasında bütün Hindistan'ı kapsayan neşakkatli bir yolculuk yapmıştı.³ Hindistan'ın Multan, el-Mansûre, Bekenbâye(Bombay) başta olmak üzere pek çok şehir ve kasabaya uğradı ve hatıralarını bizlere nakletti.⁴

Mes'ûdî, Hint seferini etraflıca anlatır: Yerel hükümdarları, şehirleri, tapınakları yanında müslümanların bu ülkeye geliş tarihleri, Hintlilerle münâsebetleri siyâsî konumları, nüfusları, ileri gelenleri ile ilgili bilgiler verir. Ayrıca Hindistan'da konuşulan yerel diller ve bu dillerin hususiyetleri, Hinduların yaşayış tarzları, müslümanlara yaklaşımları, Hint dinleri, mezhepleri, kültür ve medeniyetleri ile ilgili bilgileri yakinen tanıma fırsatı buldu; ve bunları eserlerinde ele aldı.⁵ Hindistan'ın kıyı şehirlerinden Bombay'a uğradığı ve oradan deniz yoluyla Seylan adasına geldiğini belirterek bu adada bulunan Serendib şehrinde bir süre kaldığını ifade eder. Ardından ticaret gemilerinden birine binerek Simor adasına vardı. Simor adasında yaşayan müslümanların durumları hakkında bilgi vererek, orada 10 binin üzerinde müslümanın yaşadığını haber verir.⁶ Simor'da bulunduğu sırada 304/916 senesi içinde olduklarını da zikreder.⁷ Simor'da bir müddet kaldıktan sonra yine ticaret gemilerinden birine biner ve bu geminin yolcuları hakkında teferruatlı bilgiler verir. Gemi yolcuları ile aralarında geçen bazı konuşmaları nakleder.⁸

Mes'ûdî, Simor adasından hareket eden bu ticaret gemisiyle Çin'e ulaşırlar. Çin tarihi, medeniyeti, Çin dinleri, kültürleri ile ilgili bilgiler veren Mes'ûdî orada bulunan bazı bilginlerle

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 108.

² Mes'ûdî, *a.g.e.*, 108

³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 207

⁴ Brockellmann, *a.g.e.*, III, 57

⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 168-170

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 210

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 211

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 211

tercüman aracılığıyla konuşur. Bu konuşmaya Murûcu'z-Zeheb'te geniş yer verir.¹ Çin seyahatını noktaladıktan sonra yine deniz yoluyla tekrar Hint Okyanusuna ulaşır. Hint Okyanusunda bulunan Madagaskar Adasına gelir. Adada bulunan Zencibâr'da kısa bir süre kaldıktan sonra ticaret gemileriyle Umman ülkesine varır. Umman'da kaldığı süre içinde bize direk olarak başından geçen olayları anlatmamıştır.²

Mes'ûdî'nin, Umman'da kısa bir müddet kaldığını ve ardından Bağdat'a tekrar geldiğini görüyoruz. Subkî, Tabakâtü's-Şâfi'iyye'sinde, Mes'ûdî'nin 305/917 yılında Bağdat'ta bulunduğunu ve çeşitli ilim meclislerine iştirak ettiğini haber verir: "*Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (öl. 305/917)'in vefâtına yakın bir zamanda, Mes'ûdî O'nun ilmi meclisinde hazır bulundu...*"³

Bağdat'ta uzunca bir süre kalmış ve daha sonra 314/926 yılında tekrar seyahata çıkmıştır. 314/926'dan önce seyahata çıkıp çıkmadığını tespit edemiyoruz. Ama 314/926 yılında çıktığı seyahat, bu defa kuzeye yönelikti. Musul'a uğradı ve daha kuzeye Azerbaycan'a ulaştı. Azerbaycan ile Cürcân arasında gidip geldi.⁴ Aynı yıl içerisinde Azerbaycan'dan, Musul'a, oradan Suriye'ye geldi. Şam ve Filistin arasında dönüp dolaştı.⁵ Tabi bu arada Filistin'in Taberiye şehrinde kısa bir süre kaldı. Bu uzun sürmedi. Tekrar Şam'a geldi. Şam bölgesine bağlı bazı sınır şehirlerine (Sugûr-ı Şam'a) yönelik seyahatlar yaptı. Hama, Humus, Halep ve Antakya şehirlerine uğradı. Antakya'da bulunduğu tarih 332/943'ü gösteriyordu. Daha sonra Bağdat'a ve Basra'ya tekrar geldiği anlaşılmaktadır.⁶ Bu arada Filistin, Şam ve Antakya arasında dolaştığı sıralarda Mısır'a da gelmiştir. Fustat'ta zamanın İhşidoğulları hükümdarı Muhammed b. Toğuc'un huzûruna (330/941) çıktı. Bu hükümdarın yanında bir süre kaldı. İhşidoğulları hükümdarının âlimlere ve ilme değer veren bir hükümdar olduğunu ifade eden,⁷ Mes'ûdî Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra 334/945'te Dımaşk'a(Şam'a) tekrar geldi. Aynı sene Fustat şehrine yerleşmeye karar verdi ise de Şam ile Fustat arasında gidip gelmeyi sürdürdü. Mağrib ülkeleri olan Tunus, Cezayir ve Fas'a ve oradan deniz yolu ile Endülüs'e gittiği söylenir.⁸ Mağrib seyahatı ile ilgili Mes'ûdî net ifadeler kullanmasada Endülüs tarihi için kıymetli bilgiler verir ve bazı olayları tarih vererek anlatır.⁹

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 143-145

² S. Maqbul Ahmad, a.g.m., XVII, 62

³ es-Subkî, III, 307.

⁴ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb I, 7.

⁵ Brockellmann, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî*, III, 57

⁶ Brockellmann, a.g.e., III, 57

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 343

⁸ S. Maqbul Ahmad, a.g.m., XVII, 62. ; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 3910.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 161-164.

F. Mısır'a Gelmesi ve Ölümü

Mes'ûdî'nin 330/941 yılında İhşidoğulları hükümdarı Muhammed b. Toğuc'un huzuruna çıktığına değinmiştik. Mısır, Mes'ûdî'nin hayatı için dönüm noktası olur. Eserlerinin büyük bir kısmını özellikle son eserlerini Fustat'ta kaleme aldığı anlaşılmaktadır.¹ Mısır'da bulunduğu esnada büyük bir deprem meydana gelmiştir. Bu büyük depremde İskenderiye'de bulunan "minare"nin 30 zirâlık bölümünün yıkıldığını "Bize Fustat'ta bulunduğumuz sırada bu haberler mütevatır olarak ulaşmıştır"² diyerek nakletmiştir. Depremin Mısır, Şam ve Mağrib'te de meydana getirdiği hasarın çok büyük olduğunu ve bu hadisenin 344/955 yılı Ramazan ayının 18. gecesine rastlayan Cumartesi günü vukû bulduğunu söyler. Bu hâdisenin Süryânî aylardan Kanuni'l-Ahire'nin 5., Fars aylarından Dümâh'ın 9. günü ve Kıbtî aylarından Tübe'nin, aynı şekilde 9. günü meydana geldiğini de nakletmektedir.³

Mes'ûdî'nin 334/945 yılından itibaren yerleşmiş olduğu Mısır'ın Fustat şehrinde, pek çok kaynağın ifâdesine göre 345/956 yılında vefât etmiştir.⁴ Ancak tespitimize göre, sâdece Subkî, onun vefât tarihini 346/957 olarak vermektedir.⁵

¹ Murûcu'z-Zeheb'i 336/947'de, et-Tenbîh ve'l-İşrâfı 345/956 yılına kadar tamamladığı anlaşılmaktadır. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* IV, 385 ; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 364.

² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 59. ; bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, Kahire, 1923, I,396-97.

³ Mes'ûdî, a.g.e., 60.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 1,7; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 10 ; İbnu'n-Nedim *el-Fihrist*, 188 ; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, XIII, 91 ; İbnu'l-Kayserânî, *el-Ensâbu'l-Muttefika*., 220.

⁵ es-Subkî, II, 307.

II. ESERLERİ

Mes'ûdî, çok sayıda eser telif eden üretken bir âlimdir. İnsan hayatı boyunca karşı karşıya kaldığı problemlere çözüm yollarını bulabilme konusunda gayret sarfettiği zaman, hedefine ulaşması daha mümkün olabilmektedir. Eski âlimler genelde her konuda söz sahibi olabilmenin ideâli içinde olmuşlardır, diyebiliriz. Bizi bu kanıya iten sebeplerin başında, hemen hemen geçmişte yaşayan âlimlerin çoğu için "*Tarihçi, coğrafyacı, astronom, kimyacı, matematikçi, şâir, edebîyatçı, muhaddis, fakih, müfessir...*" vs. sıfatlar yan yana kullanılmış olması gelmektedir. "*Âlim*" diye anılan kişiler "*zamanın ilimlerini bilme*" zorunluluğunu üzerlerinde hissetmişlerdir. Çünkü çevresindeki insanlar böyle bir beklenti içerisinde olmuşlardır. Bu beklenti hâlâ bir çok insanın zihinsel alt yapısında mevcuttur. Bütün bunlara paralel olarak âlimlerde birbirinden farklı çok sayıda ilmi tahsil etme eğilimindedirler. Bugün bazı cemaat önderi kabul edilen kişilere, çevresindekilerin vermiş olduğu bir takım sıfatlar ve ilmi yönüne atfedilerek söylenen vasıflar böyle bir dileğin eseri olarak düşünülebilir.

Emevîler döneminde başlayan, Abbâsîler döneminde resmi bir politika olarak üzerinde hassasiyetle durulan tercüme faaliyetleri neticesinde Yunanca, Farsça, Süryânîce, Hintçe başta olmak üzere pek çok eser Arapça'ya çevrilmiş durumdaydı. Felsefe, tarih, coğrafya, tıp vs. ilimlere dair yazılan bu eserler, sâdece Arapçaya çevrilmekle kalmayıp yeniden yorumlanmış, yeni şeyler katılmış ve orijinal sayılabilecek yeni bir şekle büründürülmüştür. Zâten bütün ilimler belli bir birikimin ürünüdür. Aristoteles, Muâlim-i Evvel (İlk Öğretmen) ise Farabî Muâlim-i Sâni (İkinci Öğretmen) ünvanını haklı olarak elde etmiştir. Mes'ûdî'nin yaşadığı çağ, gerçekten bir çok sahada zirve diye anılabilecek bilginlerin bulunduğu "*Altın Çağ*" olarak anılmayı fazlasıyla hak etmiştir. Farabî, Fahreddin Razi, Taberî ve Philip K. Hitti'nin ifâdesiyle; "*Müslümanların Heredot'u olarak lakap kazanan Ebû'l-Hasan Ali el-Mes'ûdî*"¹ her biri kendi sahâlarında çok ileri düzeyde olan bilginlerdi.

Mes'ûdî sayıları kırkı bulan eserler yazmıştır. Fıkıh'tan kelama, tarihten coğrafyaya pek çok sahayı ilgilendiren bu eserlerin tanıtımını yaparken şu yolu izleyeceğiz. Öncelikle günümüze kadar ulaşan kitaplarından, Murûcu'z-Zeheb ile et-Tenbîh ve'l-İsrâfta eserleri konusunda verilen bilgileri dikkate alacağız. Bunun yanında Mes'ûdî'nin eserleri hakkında bilgi veren diğer kaynaklara mürâcaat edeceğiz.

¹ Philip K. Hitti, I, 598.

Mes'ûdî'nin eserlerinden bahseden kaynakların hiç birinde; Mes'ûdî'nin eserleri toplu olarak verilmemiş; Murûcu'z-Zeheb başta olmak üzere üç-beş eseri sayılmakla iktifa edilmiştir. Fuat Sezgin Mes'ûdî'ye ait 13 eseri sıralar ve bunlar hakkında kıymetli açıklamalarda bulunur ve Murûcu'z-Zeheb ve et-Tenbîh ve'l-İşrâfta zikredilmeyen "İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib" adlı bir kitabı ona atfeder.¹ Murûcu'z-Zeheb'i tahkik eden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mes'ûdî'nin 17 eserini saymışken,² bir komisyon tarafından neşredilen et-Tenbîh ve'l-İşrâfta 34 eseri peş peşe sıralanmıştır.³ Biz eserlerin listesini verirken önce bu 34 eseri, peşinden farklı kaynaklarda zikredilen beş eseri sayacağız.

A. Eserlerinin Listesi

1-Kitâbu Ahbârî'z-Zamân ve min-Abâdihi'l-Hadesân mine'l-Ümemi'l-Mâdiyye ve'l-Ecyâlî'l-Hâliyye ve'l-Memâlikî'd-Dâsira.⁴

2. Kitâbu'l-Evsat⁵

3. Kitâbu Murûci'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher fi Tuhfeti'l-İşrâf mine'l-Mulûk ve Ehli'd-Diyârât.⁶

4. Kitâbu Funûni'l-'Ulûm ve Mâ-Cerâ fi'd-Duhûri's-Sevâlif.⁷

¹ Fuat Sezgin, I, 180-184.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, (thk. M.M.Abdülhamid), Beyrut, 1988, I,4-5.

³ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* (nşr: Bir komisyon), Beyrut, 1981, 8-9.

⁴ Bu kitabın adı çoğu kez "*Ahbârü'z-Zamân*" olarak kullanılmaktadır. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 4, 8,9,17,35,39,50,51,65,70,70,84,96,126,128,130, 146, 164, 175, 182, 211, 214, 219, 221, 229, 262, 316, 319, 322, 341,341, 365. ; II, 19, 20, 20, 25, 31, 33, 41, 79, 135,184, 193, 215, 217, 224, 235, 241, 255, 262, 281, 298, 311, 339, 352, 357, 358, 414, 418, 428. ; III, 59, 73, 76, 107, 112, 145, 164, 176, 178, 182, 182, 191, 203, 215, 223, 247, 250, 255, 265, 285, 293, 342, 346, 383, 384, 395, 424. ; IV, 26, 27, 36, 64, 95, 106, 143, 153, 165, 169, 180, 181, 184, 247, 291, 306, 308, 338, 341, 354, 384, 385. ; et-Tenbîh ve'l-İşrâf, 8,17,98,100,133, 145 ,151 ,156 ,165, 273 ,363.

⁵ Genellikle *Ahbârü'z-Zamân*'la birlikte zikredilmektedir. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,4,8,10,17,39,65,70, 84,96,106,146,175,214,219,221,229,278,287,315,319,322,333,336,340,346,347,365.II,20,89,113,193,235,281,290 ,298,311,339, 357, 358, 388, 418. ; III, 33, 59,116,145,148,164,176,178,182, 182, 191, 203, 215, 223, 224, 225, 231, 247, 250, 252, 255, 260, 265, 285, 293, 300, 308, 333, 346, 395, 424, IV, 47, 64, 89, 107, 121, 132,143,145,147,148,165,168,181,189, 195, 230, 240, 245, 259, 265, 266, 273, 274, 285, 291, 293, 306, 321, 353, 381, 384, 384. ; et-Tenbîh ve'l-İşrâf, 8, 17, 100, 140, 363

⁶ "*Murûcu'z-Zeheb*" ile "*Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*" adı yaygın olarak kullanılmıştır. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*,I,6,7,9,10,11,12.; et-Tenbîh ve'l-İşrâf,8,17,69,91,98,100,101,107,108,109,112,113,140,141, 149, 152,159,160,165,197,300,309,362 ; İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*,188; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, II, 94.; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetu'l-Kübra*, II, 307 ; İbn Hacer, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569 ; Lisânu'l-Mizân, IV, 224 ; İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-Zeheb*, II, 371; İbn Tagriberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III, 315 ; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 396, 397 ; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1658 ; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VII, 80 ; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udeba*, XIII, 93 ; Ş.Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, 3680-3681. ; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsî'l-Arabiyye*, I, 181,183. ; Corci Zeydan, *Târîhu'l-Lugati'l-Arabiyye*, II, 315-317.

⁷ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,17, 34,44, 88, 101, 116, 120, 140, 143, 145, 147, 151, 152, 157, 163, 164, 165, 169, 171, 188,197, 245, 259, 300, 304, 365.

5. Kitâbu Zehâiri'l-'Ulûm ve Mâ-Kâne fi Sâlifî'd-Duhûr.¹

6. Kitâbu Nuzumi'l-Cevâhir fi Tedbîri'l-Memâlik ve'l-Asâkir.²

7. Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf.³

8. Kitâbu'l-İstizkâr li Mâ-Cerâ fi Sâlifî'l-A'sâr.⁴

9. Kitâbu Nuzumi'l-A'lâm fi Usûli'l-Ahkâm.⁵

10. Kitâbu Nuzumi'l-Edille fi Usûli'l-Mille.⁶

11. Kitâbu'l-Mesâil ve'l-'Îlel.⁷

12. Kitâbu Hazâini'd-Din ve Sırri'l-Alemîn.⁸

13. Kitâbu'l-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât.⁹

14. Kitâbu Sırri'l-Hayat.¹⁰

15. Risâletu'l-Beyân fi Esmâi'l-Eimme.¹¹

16. el-Ahbârû'l-Mes'ûdiyyât.¹²

17. Kitâbu Vasli'l-Mecâlis.¹³

18. Kitâbu Tekallubi'd-Düvel ve Tağyîri'l-Ârâi ve'l-Milel.¹⁴

19. Kitâbu'l-İbâne fi Usûli'd-Diyâne.¹⁵

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8101, 165,363. ; es-Subkî, II, 307 ; Kütbî, II, 94. ; Ş.Sami, VI, 3680-81. ; Yâkut el-Hamevî, XIII, 93 ; İbn Tagrıberdî, III, 316. ; Fuat Sezgin, I, 184.

² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,19.

³ Yâkut el-Hamevî, XIII, 94 ; Kâtib Çelebî, I, 493 ; İbnu'l-Hacer, *Lisânül-Mizân*, IV, 224 ; Kütbî,II, 95 ; Ş.Sami, VI, 3680-3681. ; Fuat Sezgin, I, 183.

⁴ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8, 17, 20, 21, 64, 88, 89, 100, 105, 132, 135, 140, 165, 182, 97, 212, 253, 359, 266, 277, 300, 363.

⁵ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,19

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., 8,19

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., 8,19,149

⁸ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 8,105, 153,358

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4,11,96,346. ; II,54,132,159,413. ; III,87,108,146,220,220, 235, 258,306,414, ; IV, 26,53,199 ; İbn Tagrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III,316. ; Kütbî, *Fevâtu'l-Vefâyât*, II,95 ; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II,307, Ö.R. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII,80 ; Ş.Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI,3680-3681.

¹⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 4,11,222. ; II, 67,154,179. ; IV, 53,199 ; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,149, 322.

¹¹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,274.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., 8,241,304.

¹³ Mes'ûdî, a.g.e., 8,304.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e. 8,305.

¹⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 11,96. ; III, 235. ; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 8,322.

20. Kitâbu Mekâtîli Fûrsânî'l-'Acem.¹
21. Kitâbu's-Safve fi'l-Îmâme.²
22. Kitâbu'l-İstîbâr fi'l-Îmâme.³
23. Kitâbu'l-Mebâdîi ve't-Terâkib.⁴
24. Kitâbu Ruûsi's-Seb'a.⁵
25. ez-Zâhî.⁶
26. Kitâbu'd-De'âvâ.⁷
27. Kitâbu Mezâhiri'l-Ahbâr ve Zarâifi'l-Asâr.⁸
28. Kitâbu'l-İstircâ'.⁹
29. Kitâbu'r-Rüeyâ ve'l-Kemâl.¹⁰
30. Kitâbu Tıbbî'n-Nüfûs.¹¹
31. Kitâbu Hadâiku'l-Ezhân fi Ahbârî'r-Rasûl.¹²
32. Kitâbu'l-Kadâyâ ve't-Tecârüb.¹³
33. Kitâbu'l-Vâcib fi'l-Furûdi'l-Levâzım.¹⁴
34. Kitâbu'z-Zülef.¹⁵
35. Kitâbu'l-İntisâr.¹⁶
36. İsbâtü'l-Vasiyye li'l-Îmâm Ali b. Ebî Tâlib.¹⁷

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 9,106.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,4,11. ; II, 283. ; III, 90. ; F.Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabiyye*, I, 184.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4,11,132. ; II, 283. ; III, 90,203. ; F. Sezgin, I, 184.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4,117. ; II, 215.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4. ; II, 42,167,171,221.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4. ; II, 283.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4. ; II, 154.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 5. ; II, 391. ; IV, 151.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4. ; II, 167.

¹⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 5. ; II, 178.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 5. ; II, 67, 178.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., I, 5. ; II, 79. ; III, 86. ; IV, 27,148.

¹³ Mes'ûdî, a.g.e., I, I,362,363. ; II, 198 ; III, 229.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 5 ; III, 90.

¹⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 4,22,269,322. ; II, 42,215,220,220.

¹⁶ Mes'ûdî, a.g.e., III,203.

¹⁷ F. Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabi*, I, 183.

37. Kitâbu'r-Rasâil.¹

38. Kitâbu't-Târîh fi Ahbârî'l-Umem mine'l-'Arab ve'l-'Acem.²

39. Kitâbu Ahbârî'l-Havâric.³

B. Eserlerinin Muhteviyatı

1. Ahbâru'z-Zamân ve min Abâdihi'l-Hadesân mine'l-Ümemi'l-Mâdiyye ve'l Ecyâli'l-Hâliyye ve'l-Memâliki'd-Dâsira

Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb'in başında Ahbâru'z-Zamân'ın özellikleri ile ilgili olarak şunları ifade eder:

"Kitabımız Ahbâru'z-Zamân'ı yazdık ve şu konuları ele aldık; Kozmoğrafya, şehirler ve bilinmeyen yönleri, denizler, mağaralar, dağlar, nehirler, maden yatakları, su kaynakları, orman haberleri, adalar, küçük göller, muazzam yapılar, gösterişli meskenler. İlk yaratılış konusu; nesillerin aslı, yerleşim yerlerinin oluşumu, Kah nehrin deniz olması, kah denizin kara olması, kah karanın deniz olması, günlerin geçmesi, zamanların akışı ve bütün bunların sebepleri, astronomik ve doğal sebepleri, gezegenlerin akışının iklimlere etkileri, dağların muhafaza görevleri, ufuklar ve yönlerin ölçüleri, geçmiş tarihte insanların durumları, yaratılış ve evveliyat hakkında; Hintlilerin, mülhit sınıfların ihtilâfları ile bu komudaki şeriat sahiplerinin yaklaşımları ve dinler üzerine yazılan kitapların söyledikleri..."

Sonra da geçmiş hükümdarlar, iz bırakmış ümmetler, unutulmuş asırlar ve antik taifelerin haberlerini işledik. (Tabi onların yaşantıları; vakitlerin değişimi ve peşpeşe gelen asırlar boyunca yaşamış krallar, alçak Fravunlar kısıralar, Yunanlılar ve bunların hükümlerlikleri ele alınmıştır). Birbiriyle çatışan felsefeleri kralların haberlerini kökenlerin haberlerini ve bunlar bağlı olarak Nebilerin, Rasullerin ve müttekilerin haberlerini tâki Allah'ın lûtfu keremini esirgemeyip peygamberlik vazifesiyle gönderdiği peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar ele aldık. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğumu yetişmesi, peygamberliği, hicreti, gazveleri, seriyyeleri, vefâtı ve ardından gelen hilafeti zikrettik. Zaman zaman krallığa dönüşen hilafet ve Hz. Ali yanlılarının çıkardıkları ayaklanmalar 332 yılına gelinceye yani Müminlerin

¹ es-Subkî, *Tabakâtu 'ş-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, II, 307 ; İbn Tagriberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III, 316 ; Ö.R.Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII, 80 ; Yâkut el-Hamevî, *Mucemu'l-Udeba*, VIII, 94.

² es-Subkî, II, 307. ; Kütübî, II, 94,95 ; Ş.Sami, VI, 3680-3681 ; Yâkut el-Hamevî, VIII, 94.

³ es-Subkî, II, 307. ; Kütübî, II, 94-95. ; Yâkut el-Hamevî, XIII, 94. ; İbn Tagriberdi, III, 31 Ş.Sami, VI, 3680-81.

Emiri Muttaki lillah'ın hilafetine gelinceye kadar bu kitabımızda ele aldığımız komuları sıraladık."¹

Mes'ûdî, gerek Murûcu'z-Zeheb'te ve gerekse et-Tenbîh ve'l-İşrâfta 137 yerde Ahbâru'z-Zamân'a işaret etmiştir.² Ahbâru'z-Zamân ile Kitâbu'l-Evsat çoğu kez birlikte zikredilmektedir.³

Corci Zeydan da belirttiği gibi (Ahbâru'z-Zamân)'ın sâdece birinci cildi günümüze kadar ulaşmıştır.⁴ Ancak bu eserin günümüze gelen bölümündeki bilgilerin tamamına yakını Murûcu'z-Zeheb'in ilk bölümlerinde olması nedeniyle çalışmamıza esas olarak almadık.

Mes'ûdî çoğu kez bu kitaba işaret etmekte⁵ ve Ahbâru'z-Zamân'ın 30 cild olduğunu akla getirebilecek ifâdeler kullanmaktadır:

*"Eski Yunan Filozofları denizlerin oluşması vs. komularda ihtilâf etmiştir. Biz Ahbâru'z-Zamân'da bütün bunları 30 fenden biri olarak ele alınan görüş ve düşüncelere genişçe yer verdik."*⁶

*"Yemen, Habeş gibi bölgelerde meydana gelen olayları toplam 30 fen olan kitabımızı Ahbâru'z-Zamân'ın I. fenninde vermiştik."*⁷

*"Ahbâru'z-Zamân'ın XXX. fenninde Abbâsî halifeleri ve bu dönemde Ebû Tâlib oğullarının ortaya çıkışlarını zikretmiştik."*⁸

Mes'ûdî'nin "fen" sözüyle "cilt" sözcüğüne işaret etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Murûcu'z-Zeheb'te peygamberler tarihi çok kısa geçirilirken, Ahbâru'z-Zamân'a sık sık atıfta bulunulmuş⁹ ve bu konuyu geniş bir şekilde Ahbâru'z-Zamân'ın XIV. fenninde (cildinde) işlendiği vurgulanmıştır.¹⁰

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 9-10.

² Murûcu'z-Zeheb'te 127 yerde, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*'ta 10 yerde Ahbâru'z-Zamân'a işaret edilmiştir.

³ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., I, 39, 65, 70, 84, 96, 106, 146, 175, 210, 214, 219, 221, 229, 278, 287, 319, 322, 365, II, 20, 193, 235, 281, 298, 311, 309, 357, 358. ; III, 59, 145, 164, 178, 182, 191, 203, 215, 247, 250, 225, 255, 265, 293, 364, 395, 424. ; IV, 64, 143, 165, 181, 189, 231, 273, 274, 281, 306.

⁴ C. Zeydan, *Târîhu Edebi'l-Lugati'l-Arabiyye*, II, 315-317.

⁵ et-Tenbîh ve'l-İşrâf'in takdimi bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 9.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 126.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II, 20.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 26.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 35, 39, 50, 51, 65, 70.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., I, 35.

Zerdüştlük, Mecûsîlik,¹ Mecûsîlerin ve Hıristiyanların mabetleri² gibi dinler tarihine ait bilgilerin geniş olarak işlendiği Ahbâru'z-Zamân'da tıp, zıcr, fal³ ve "Nesnas" gibi yaratıklarla ilgili⁴ bilgiler mevcuttur.

Ahbâru'z-Zamân, ilk insandan itibaren 332 yılına kadar geçen süreyi kapsayan tarihi olayları ihtiva eden bir dünya tarihidir.⁵ Eserleri içerisinde en büyüğü olan Ahbâru'z-Zamân 30 cilttir. Mes'ûdî, bu eseri önce Kitâbu'l-Evsat adıyla ihtisar etmiş ardından Murûcu'z-Zeheb ile de bu iki esere çoğu kez atıfta bulunmuştur.⁶ Fuat Sezgin, Ahbâru'z-Zamân'ın birinci cildi hariç, diğer ciltlerinin günümüze kadar ulaşmadığını söyleyerek Paris, Berlin ve Kahire'de bulunan nüshalarına işaret etmiştir.⁷

Mes'ûdî, selefi Taberî gibi önce çok büyük bir tarih yazmış; ancak, gelen bazı istekleri gözönüne alarak, daha özet bir tarih yazma ihtiyacı hissetmiş olabilir.⁸ Nitekim Kitâbu'l-Evsat⁹ ve Murûcu'z-Zeheb¹⁰ h. 332 yılına kadar geçen tarihi olayları özetlemektedir. Ahbâru'z-Zamân zâten h. 332 yılına kadar olan olayları etraflıca ele almaktadır.¹¹ Bunun yanında ele alınan konular arasındaki paralellik dikkate alındığında Mes'ûdî gerek kendi arzusu ve gerekse çevrenin etkisiyle 30 ciltlik bu eserini, Kitâbu'l-Evsat adıyla özetlemiştir. Mes'ûdî, bununla da yetinmeyip Murûcu'z-Zeheb adıyla tekrar özet yaptığı anlaşılmaktadır. Murûcu'z-Zeheb yine Mes'ûdî'nin ifâdesiyle telif ettiği eserler içerisinde en iyisidir.¹² Hâl böyle olunca Murûcu'z-Zeheb daha Mes'ûdî hayatta iken ön plana çıkmıştır. Hatta Mes'ûdî'nin adı, Murûcu'z-Zeheb ile birlikte anılır olmuştur.¹³

Ahbâru'z-Zamân çok büyük bir dünya tarihi olmasına rağmen, bu kıymetli eserin muhteviyatı hakkında Mes'ûdî'nin kendi eserleri dışında açıklayıcı ifâdelere rastlayamıyoruz. Bütün bunlar yukarıda ifâde ettiğimiz görüşü desteklemektedir. Ahbâru'z-Zamân'ın bir cildinin mevcudiyeti ile ilgili şu ifâdeler kullanılmıştır: Deve, fil gibi hayvanların yaşama şartları¹⁴ yanında,

¹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 229.

² Mes'ûdî, a.g.e., II, 255.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 70, II, 295.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II, 224.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 10, IV, 153.

⁶ F. Sezgin, I, 180; Corci Zeydan, a.g.e., II, 317.

⁷ F. Sezgin, I, 180-181.

⁸ "T aberî'nin öğrencileri kendisinden kitabını özetlemesini istemişler, o da şimdikine göre hacmi on kat daha fazla olduğu hâlde elimizdeki hacmi ile özetlemiştir.." bkz. Seyyide İsmail Kâşif, 4-45.

⁹ Mes'ûdî a.g.e., III, 250, IV, 132, 168, 181.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., I, 10, II, 17, 18, 19, 36, 37, 38, 39, 43, 53...

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 10, II, 298, IV, 159, 215.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., I, 18.

¹³ es-Subkî, I, 307.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II, 31.

arûz vezni ve özellikleri gibi edebiyat konuları,¹ uzun ömürlü olmanın yolları² ve vefâyât³ başta olmak üzere pek çok mesele ile ilgili geniş bilgiler içerdiğine dair ifâdeleri görüyoruz. Bu saydığımız konular Mes'ûdî'nin daha başta yapmış olduğu takdiminin dışında kalanlarıdır. Murûcu'z-Zeheb konuları itibariyle Ahbâru'z-Zamân'ın özeti hüviyetindedir.

Mes'ûdî, sözü kısaltmak, mevzuyu uzatmamak maksadıyla: *"Biz bunu Ahbâru'z-Zamân kitabımızda yazmıştık"* der.⁴ Mes'ûdî böylelikle ele aldığı bir konuyu hem özet olarak vermiş oluyor, hem de ayrıntılarını da okumak isteyenler için Ahbâru'z-Zamân kitabına işaret ediyordu. Örneğin;

*"Çinlilerin maharetlerini ve yaşayış tarzlarını Ahbâru'z-Zamân'da etraflıca zikretmiştik."*⁵

*"Başına ilk taç koyan hükümdar (Kiyomres) ve taçın sırlarını geniş olarak Ahbâru'z-Zamân'da ele aldık."*⁶

*"Küre şeklinde olan sema ve yeryüzünün vaziyeti hakkında insanların görüşlerini Ahbâru'z-Zamân'da ele aldık."*⁷

*"Hişâm'ın yaşantısı, siyâseti, şiirleri, hutbeleri... vs. haberlerini Ahbâru'z-Zamân'da geniş olarak zikrettik."*⁸

*"Tüfeylilerin Mütevekkil'in yanındaki komumlarını Ahbâru'z-Zamân'da geniş olarak ele aldık."*⁹

*"Müktefi lillah zamanında meydana gelen bazı olaylar; Mısır'da İbnü'l-Belhi, Şam'da Karâmita meselesi, Zikreveyh'in hac için çıkması hakkında anlattıklarımızdan daha zengin bilgileri Ahbâru'z-Zamân'da verdik."*¹⁰

2. Kitâbu'l-Evsat

¹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 39.

² Mes'ûdî, a.g.e., II, 184.

³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 215.

⁴ C. Zeydan, II, 315.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 66.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 220.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II, 217.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., III, 223.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 189.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 291.

Ahbâru'z-Zamân ile Murûcu'z-Zeheb arasında vasat bir kitaptır.¹ Ahbâru'z-Zamân'ın muhtasarıdır.² Mes'ûdî Kitâbu'l-Evsat'ı şöylece tanıtmaya başlar:

*"Tarihe dair Ahbâr'a ilaveten Kitâbu'l-Evsat'ı yazdık. Geçmiş yılların bir özeti ve başlangıçtan şu ana kadar ele alan bu büyük kitabımıza Kitâbu'l-Evsat adını verdik."*³

*"Tarih, siyer ve rivâyetler alanında yazılmış kitaplardan en meşhur eserleri ve tanınmış müellifleri zikrettik. Muhaddislerin ricâl isimlerinin çağlarının ve tabakalarının bilinmesi gibi hususları tarih kitaplarını yazarken aynen uyarlamadık. Şâyet bunların hepsini zikretsek bu kitap daha büyük olurdu. yine râvilerin naklettikleri bütün râvi isimlerini vermiş olsak bunun yanında gerek tarih ve gerekse siyer naklederken sahabe asrında yaşayan ehl-i ilim tabakaları, onlardan sonra gelen tabiinler, her asırda meydana gelen türlü türlü ihtilâflar, görüşlerin çatışması, şehir fakihleri ve onların dışında cedel, mezhepler, sapıtcılar ve bütün bunlarla alakalı görüşler 332 yılına gelinceye kadar ele almış olsak, Ahbâru'z-Zamân ve Kitâbu'l-Evsat kitaplarımız gibi olacaktı."*⁴

Mes'ûdî, Kitâbu'l-Evsat'ın Murûcu'z-Zeheb'ten daha hacimli olmasının sebeplerini böylelikle saymış olmaktadır. Kitâbu'l-Evsat ile Ahbâru'z-Zamân çoğunlukla birlikte zikredilmiş olması, bu iki kitabın muhtevalarının benzer olduğu hususunu akla getirmektedir. Bu iki kitap arasında elbette belli başlı bir takım farklar olacaktır. Hacim yönünden Ahbâru'z-Zamân'dan daha küçüktür. buna ilaveten Mes'ûdî bazı konularda sâdece Kitâbu'l-Evsat'a işaret etmektedir. Bu hususa örnek olarak tespit ettiğimiz ifâdelerden bir kaç şunlardır:

*"Ashab-ı Kehf konusundaki ihtilâflar, Ahmed b. Tayyib es-Serahsi'nin Mu'tazî tarafından katli vs. mevzularda söylenenlerin tamamını kitabımız Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."*⁵

*"Rum (Bizans) hükümdarlarını geniş olarak Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."*⁶

*"Süryânî, Fars ve Araplara ait meşhur ayları zikredeceğiz. Bu kitapta bu aylardan her birini adlandıracamız. Bunların tamamını Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."*⁷

*"Mısır'la ilgili haberleri en geniş Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."*⁸

¹ C. Zeydan, III, 317.

² F. Sezgin, I, 181.

³ Mes'ûdî a.g.e., I, 10.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 17.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 315.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 322, 333, 336.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 340.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 346, 347.

"Yemen hükümdarları, yaşantıları ülkedeki konumları ve yaptıkları savaşları Kitâbu'l-Evsat'ta işledik. Bu babta ele alınandan daha zengin zikredildi."¹

"Hz. Abbas'ın soyunu üstün tutan Ravendiye Şiası'nı Kitâbu'l-Evsat'ta zikrettik."²

"Halife Mütevekkil ile İbrahim b. el-'Abbâs es-Sûlî'nin yazışmalarını bir araya getirip, çoğunu Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."³

"Bu kitapta tekrarından kaçındığımız için bu konuları (Türk Komutanlar) Kitâbu'l-Evsat'ta tamamıyla verdik."⁴

"Abbâsî vezîrleri ve Emevî küttapları hakkındaki haberleri 332 yılına kadar Kitâbu'l-Evsat'ta verdik."⁵

Mes'ûdî, Kitâbu'l-Evsat'ın Murûcu'z-Zehab'ten daha hacimli olmasına karşın tertip, nizam ve hedefler yönünden biraz daha aşağı olduğunu söylemektedir.⁶ Mes'ûdî bazan Murûcu'z-Zehab'te geniş olarak ele alınan bir konuyu Kitâbu'l-Evsat'ta daha kısa olarak ele aldığını, "Bu kitapta Halife Mütevekkil'le ilgili verilen bütün haberleri daha uydımlatıcı olarak zikredeceğiz. biz bu konuyu Kitâbu'l-Evsat'ta özet olarak vermiştik"⁷ şeklinde ifade etmektedir.

Mes'ûdî, zaman zaman Kitâbu'l-Evsat'ın Murûcu'z-Zehab'ten bazı konularda daha ileri olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin:

"Halife Mütevekkil zamanında söylenen şiirleri Kitâbu'l-Evsat'ta en güzel şekilde vermiştik."⁸

"Sa'id b. Humeyd, Ebû Ali el-Basîr ve Ebû'l-'Ayna'nın karşılıklı atışmalarını, yazışmalarını ve söz dokundurmalarını Kitâbu'l-Evsat'ta müstakil bir başlık altında vermiştik."⁹

Kitâbu'l-Evsat mâlesef zayı olmuş, günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat Oxford Kütüphanesinde ona ait olduğu zannedilen bir nüshasının olduğu söylenmiştir.Yine bazı

¹ Mes'ûdî, a.g.e, II, 89.

² Mes'ûdî, a.g.e., III, 252.

³ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 107.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 121.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 132.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 143.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 47.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., V, 89.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 147.

araştırmacılar Şam Kütüphanelerinde¹ ve İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde² bir kısım nüshalarının varlığından söz etmişlerdir.

3. Kitâbu Murûci'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher fi Tuhfeti'l-İşrâf mine'l-Mulûk ve Ehli'd-Diyârât

Mes'ûdî'nin en tanınmış ve günümüze kadar ulaşmış en önemli eseridir. Bu eser başlangıçtan h. 332 yılına kadar geçen süreyi içine alan özet bir dünya tarihidir.³ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb'te, olayları hicri yıllara göre düzenleme yerine; tarihî konuları milletler, yöneticiler ve hanedanlar şeklinde konu başlıkları hâlinde düzenlemek suretiyle, tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmıştır.⁴ Bu kitap, tarih ve coğrafya açısından büyük bir değer taşımaktadır. Müellif bu eserinde müslüman tarihçilerin alışageldikleri konuları incelemekle yetinmeyerek, Hindistan, İran, Roma ve Yahudi tarihlerine de yönelmiştir. Bu hususta çok güzel örnekler ortaya koymuş, bu sebeple tarih yazarları Mes'ûdî'ye "Arab'ın Herodot'u" ünvanını vermişlerdir.⁵

Murûcu'z Zeheb, Farsça, İngilizce, Latince, Fransızca başta olmak üzere pek çok dilde tercüme edilerek yayınlanmıştır.⁶ Kâmûsu'l-A'lâm'da Murûcu'z-Zeheb şu şekilde tanıtılır:

*"Eserlerinin en meşhuru "Murûcu'z-Zeheb" olup, Avrupa lisanlarına dahi tercüme ve metn-i Arabisiyle beraber neşrolunduğu gibi, Mısır'da dahi tab'olunmuştur."*⁷

Murûcu'z-Zeheb'i tahkik eden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid ise Murûcu'z-Zeheb'i şu şekilde takdim etmektedir:

"Bu kitap ana hatlarıyla meseleleri gözler önüne sermiş ve müellifin pek çok alanda sahip olduğu bilgileri bir araya getirmiştir. Okuyanı sıkma pahasına sözü gereksiz yere uzatmamış, meseleleri dallandırıp budaklandırmamıştır. Kendi çapında paha biçilmez inciler kadar kıymetli olan bilgileri yeterince vermiştir. Her denizden kepçe ile bir katre almış ve bu katreleri ve emekleri hediye etmiştir. Her bahçeden bir çiçek koparmıştır. Bu çiçekler en güzel kokulu ve en canlı olanlarıydı. Araştırılan meselelerin çoğunda âlimlerin ihtilâfı ve farklı

¹ C. Zeydan, II, 319.

² Fuat Sezgin, "Kitâbu 'l-Evsat'ın bir kısım nüshaları Ayasofya Kütüphanesi'nde 4/2938 numarada kayıtlıdır. 307-435 arası 128 sahifelik bölümü müellif tarafından h. 332'de yazılmış olan hattan nakledilerek IX. hicri asırda yazılmıştır. Diğer parçaları ise yok olmuştur" kaydını düşer. bkz. F. Sezgin, I, 181.

³ Hacı Halife, I, 1659. ; C. Zeydan, II, 317.

⁴ Seyyide İsmail Kâşif, 45.

⁵ Seyyide İsmail Kâşif, 45-46. ; E.A. Belyaev, Arabs, Islam and the Arab Caliphate, Israel, 1969, 119-120.

⁶ F. Sezgin, I, 182, 183.

⁷ Ş. Sâmi, VI, 3680-3681.

sözlerini vermiş ve bu kitaptan önce yazmış olduğu kitaplarda olduğu gibi, her sözü alıp tafsilat yapma yerine, sâdece bazı delillerine işaret etmekle yetinmişti. Elimizde olan bu kitap olsun, daha önceki kitapları olsun iki kaynaktan istifade etmişti: Birincisi kendinden önceki âlimlerin tedvin ettikleri kitapların tamamından yararlanmış ve bu kitabında kaynak aldığı kitapların çoğuna önem derecesini de gözeterek işaret etmiştir. İkinci kaynağı ise bir takım ülkelerde gelenek olarak anlatılan veya nesilden nesile nakledilen insan sözlerine ve derlemelere dayanıyordu. Tabi bu çoğunlukla başvurduğu bir metottu. Buna örnek olarak "İhşid hükümdarı Muhammed b. Toğuç'un sarayında bu bölgelerde oturan bir kimseyi 330 yılında görmüştüm. Ondan ülkelerinin tarihini sordum..."¹

Corci Zeydan, Murûcu'z-Zeheb'in çoğu kez iki cilt hâlinde basıldığını vurgulayarak şöyle demektedir:

"En yaygın ve tanınan bir eseridir. Çok defa iki cilt hâlinde basıldı. Birinci ciltte, yaratılışı tavsif etti, kısaca peygamberleri anlattı, ardından denizler karalar ve bunların özelliklerini vassıfetti. Buradan geçmiş ümmetlerin tarihlerini; Farsların, Süryânîlerin, Yunanlıların, Bizanslıların, Avrupalıların, ve cahiliye Araplarının dinlerini, adetlerini, mezheplerini, fraksiyonları, ayları, eski takvimleri tarihi kalıntıların ve bunların dışındaki şeyleri ele aldı. Sonra İslâm tarihini Hz. Peygamberden Hz. Osman'ın öldürülmesine geçiş yaptı. İkinci cilt Abbâsî halifesi Mutî' lillah (öl. 363/973) zamanına kadar olan hilafet dönemini kapsayan bir İslâm Tarihi'dir.

Ele aldığımız bu kitabın mukaddimesinde açık olarak ortaya koyulmuştur ki, 10 tarih kitabından nakilde bulunmuştur. Ve bunların dışında, çok az bir kısmı günümüze kadar gelmiş kitaplar vardır. Taberî'nin Tarih'i, Belazûrî'nin Futûhu'l-Buldân'ı gibi. Diğerleri ise zayı olmuştur. Bu 10 kitap; tarih, politika ve toplumla ilgilidir. Bu kitaba bakanlar için bir kaç istisna dışında çok faydalar hasıl olacaktır. Meşhur müsteşrik Barbier de Meynard bu kitabı Fransızcaya çevirmiştir. Paris'te 1872 yılında dokuz cilt hâlinde basılmıştır. Bu tercüme Abdullah el-Merakeşî tarafından Mecelletu'd-Diyâ'da (S.2) tenkit edilmiştir. Profesör Sprenger İngilizceye bunu nakletmiş ve 1841 yılında bu tercümenin birinci cildi basılmıştır."²

C. Brockelmann, İslâm Ansiklopedisinde "Mes'ûdî" maddesini kaleme almış ve Murûcu'z-Zeheb'ten şu şekilde bahsetmiştir:

¹ Mes'ûdî, , Murûcu'z-Zeheb I, 3-4.

² C. Zeydan, II, 316-317.

"Bu iki eserin¹ muhtevasını daha da ihtisar edilmiş bir şekilde, ilk defa olarak Cemaziyelevvel 336 (Teşrin II/Kanun I. 947)'da tamamladığı Murucu al-Zahab ve Ma'adin al-Cavahir'de topladı ve 345 (946) yılında bu eseri yeniden gözden geçirdi. Eser, Paris basmasında istifâde edilmiş olup yazmalarından başka, Ambrosiana (RSO, IV, 97), Fas (Fihrist Mascid al-Karaviyyin, nr. 1298) ve Musûl (Dâvud, Mahtutat al-Mavsil, s. 122, nr. 22; s. 173, nr. 32)'da pek çok yazmalar hâlinde muhafaza edilmiştir..."²

Murûcu'z-Zeheb'in günümüze kadar pek çok baskısı yapılmıştır. Bu baskıların bir kısmı eserin tamamını ihtiva ederken bir kısmı da eserin sâdece bir bölümü ile sınırlı kalmıştır. J. Gildemeister Hindistan'la ilgili bölümü Latince'ye (Bonn, 1838) ve Sprenger Emeviler Tarihi ile alakalı bölümü İngilizceye (Londra 1846) tercüme etmiştir. Yine Sprenger İngilizceye eserin takmamını tercüme etse de ancak birinci cildi basılmıştır. (Londra, 1841) C. Barbier de Meynarol Fransızca tercümesini yapmış ve dokuz cilt hâlinde neşretmiştir. (Paris 1861-1877) Mirza Haydar Ali Farsça tercümesini yayınlamıştır. (Tahran 1316 /1898-1899) Ch.l Pellat aslına uygun olması için Murûcu'z-Zeheb'i yeniden gözden geçirerek iki cilt olarak 1962 ve 1965 yıllarında yayınlamıştır. Bolak (h. 1283) ve Kahire (h. 1966) neşretmiş (Kahire 1964) sonra da dört cilt hâlinde (Beyrut 1966) neşretmiştir.³ Elimizdeki baskı bu kişiye ait olup, 1408/1988'de Beyrut'ta basılmıştır.

Murûcu'z-Zeheb elimizdeki matbu nüshası dört cilttir. Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb'in takdimini "Bu Kitabı Yazma Maksatları" başlığı altında yapmaktadır.⁴ Bu kitabından önce "Tarih" alanında kaleme aldığı "Ahbâru'z-Zamân" ve "Kitâbu'l-Evsat" hakkında bilgi vermektedir. Bu eserleri yazarken yapmış olduğu seyahatlerin olumlu katkıları üzerinde durmaktadır. "el-İbâne an Usûli'd-Diyâne", "el-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât" "Sırru'l-Hayat", "Nuzumu'l-Edille fi Usûli'l-Mille" ve "es-Safve fi'l İmâme" gibi eserlerine işaret etmektedir. Tarih alanında yazdığı bu kitabı niçin yazma gereksinimi duyduğu hakkında kısa bir değerlendirme yapıp, kendinden önce yaşamış İslâm Tarihçileri ve eserleri ile ilgili çok kıymetli bilgiler vermektedir.

"Bu Kitabı Oluşturan Bölümler" başlığıyla Murûcu'z-Zeheb'in konu başlıklarını sıralamaktadır.¹ Bu konu başlıkları bir kitabın "İçindekiler" kısmını andırmaktadır. Birbiri peşinde 132 başlık sayılmaktadır. "Zikru'l-Mebde ve Şe'mu'l-Halika ve Zer'u'l-Beriyye min Adem ila İbrahim Aleyhümesselatü ve's-Selâm" (Başlangıç, yaratılış işi, Adem'den İbrahime ikisine de

¹ Ahbâru'z-Zamân ve Kitâbu'l-Evsat

² C. Brockelmann, "Mes'ûdî", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1967, VIII, 146.

³ F. Sezgin, I, 182-183.

⁴ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb I, 9-18.

Salat ve Selam olsun nesillerin yaratılış konusu) başlığı ile ilk konuya giriş yaparken *"Zikru men-Hacce bi'n-Ra'si min Evveli'l-İslâm ila Seneti Hamsîn ve Selâsîne ve Selâsemieh"* (İslâm'ın ilk dönemlerinden 335 senesine kadar insanların haccları konusu) başlığı ile kitabını noktalamaktadır.

Mes'ûdî eserine *"Murûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher"* (Altın Çayırklar ve Kıymetli Madenler) adını vermesini şu şekilde izah etmektedir: *"Bu kitabıma "Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher" adını vermem, muhteviyatının nefisliği ve şu önemli şeyleri hatıra getirmesiyle ilgilidir: Bu manada geçmişte yazdığımız (tarih) birikiminin bizde uyandırdığı istek, yine megazi alanında telifatımızın en iyisini halkların ve hükümdarların anısına hediye vermektir. Beklentilere cevap veren cümleler ışığında, zamanın akışı ve geçmişin dirâyet gerektiren bilgisiyle nefislerin çatışması ve de eski yazdıklarımızın maksatları üzerinde düşünmeyi gerekli kıldı. Akıllı bir edibin marifetiyle güzelleştirilerek toparlanan bir yapıya büründü. Bunda gaflete mahâl yoktu. İlimlerin hiçbirisini gözardı etmedik. Bu kitapta tafsilatla ortaya koyduğumuz, mücmel olarak zikrettiğimiz, işaret edilmesini yararlı gördüğümüz ve bir mevzuda geçen ibarelerle ima ettiğimiz dışında rivâyet yollarını vermedik."*¹²

Mes'ûdî kitabı üzerinde tasarrufu kabul etmemekte ve bu konudaki endişelerini dile getirmektedir:

*"Kim manasını saptırır ya da yapı taşını yerinden söker, açıkca işaret ettiklerini örter, bilinen hayat hikayelerini vs. şeyleri bulandırır, değiştirir, ayıklar, özetler, bizim dışımızda birine nisbet eder ve başkasına izafe ederse; Allah'ın gazabına uğrasın, intikamını hemen alsın ve sabrın aciz kaldığı belalara düşar olsun ki bu düşünceden vaz geçilsin. Allah alemlere bir mumune kılsın, düşünenlere de ibret olsun..."*¹³

Murûcu'z-Zeheb'in ilk konusu *"İlk Yaratılış"* meselesidir. Peygamberler tarihi özet olarak veriliyor. Bazı peygamberlere verilen suhuf ve kitaplar hakkında bilgi verilmektedir.

*"Dâvud (a.s.)'a 150 sûre halinde nâzil olan ve İbranice mezburlardan oluşan, Zebûr'un; üçte biri, Buhtunâsr'ın ileride geleceği hakkında, geri kalan üçte biri Asurlular ve yine üçte biri mev'iza, terğib, terhib ve tencid komularını ele almıştır. Zebûr'da haram, helal, emir ve nehiy yer almaz."*¹⁴

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 19-27.

² Mes'ûdî a.g.e., I, 18.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 18.

⁴ Mes'ûdî a.g.e., I, 57.

İsa (a.s.) ile Peygamberimiz (s.a.s.) arasında yaşayan tevhid akidesini benimseyen kişi ve toplumlar, Hanzala b. Safvan, Zülkarneyn, Ashab-ı Kehf, Cirsis, Habibu'n-Neccâr, Ashâb-ı Uhdûd, Hâlid b. Sinan el-Abbâsî, Riâb es-Sena, Ehad Benî Abdulkays, Es'ad Ebû Küreb el-Himyerî, Kus b. Sa'îde el-İyâdî, Zeyd b. 'Amr b. Nüfeyl vs. özetle takdim edilmektedir.¹

Hint Felsefesi, inanışları, kast sistemi ve kralları karalar, denizler nehirler, dağlar gibi coğrafya konuları ele alındıktan sonra ümmetlerin tarihi seyri incelenmekte ve Süryânîler, Asurlular, Keldaniler, Farslar, Yunanlılar, Bizanslılar, Mısırlılar, Sudanlılar, Sakâlîbe(Slavlar), Frenkler, Novkburdlar, Ad ve Semud kavmi üzerinde durulmaktadır. Mekke ve Tarihi, İsmail (a.s.)'ın Mekke'ye yerleşmesinden, Amalikalılardan, Cürhümîlerden, Kâbenin inşasından ve Putperestliğin nasıl başladığı gibi konular etrafında ele alınmaktadır.²

Murûcu'z-Zeheb'te ülkemizin geçmişi ve Türklerle ilgili kıymetli bilgiler vardır. Anadolu'nun o günkü durumu, özellikle Doğu ve Güneydoğu şehirlerinin o günkü durumlarına değinmektedir. Trabzon'dan Tarsus'a kadar bazı şehirlerin konumları, sosyo-kültürel yapıları, tarihçesi üzerinde durulmaktadır.³ Orta Asya'da yaşayan Türkler hakkında bilgiler mevcuttur: Türklerle Çinliler aynı başlık (Türk ve Çin Hükümdarları) altında tanıtılmakta ve farklılıklarına işaret edilmektedir. Tokurgur (Dokuzoğuz), Hazluc (Karluç) gibi Türk toplulukları⁴, yanında Beckem et-Türkî (öl. 329)⁵, Ebu'l-Vefâ Tüzün et-Türkî⁶, Ca'ca et-Türkî⁷, Körtekin ed-Deylemî⁸, Muhammed b. Râik⁹, İbn Ebî's-Sâc Muhammed¹⁰, Vâsıf el-Hâdim (öl. 289), Ahmed b. Tolun, Ebû'l Ceyş Humaraveyh b. Ahmed b. Tolun (öl. 282)¹¹, Süleyman b. Vehb el-Kâtib, Bayıkyal (öl. 256), Müflih et-Türkî (öl. 258), Musa İbn Musa (öl. 264)¹², el-İhsid Muhammed b. Toğuc¹³, Boğa es-Sağır (öl. 254)¹⁴, Bagir et-Türkî¹⁵, Ebû Musa Otamış¹⁶, Ubeydullah b. Hakan el-Feth b. Hakan¹

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 65-76.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 76-379 ; II, 4-60.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 156-158-176.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 130-136.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 337- 353.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 340.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 340.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 353.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 353, 354.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 245.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 246, 347.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., IV, 184-189.

¹³ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 206. ; Zambayur, *Mu'cemu'l-Ensâb ve'l-Üsrâti'l-Hâkime*, Mısır, 1951, 44.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 177.

¹⁵ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 119.

¹⁶ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 145.

Hakan¹ ve Boğa el-Kebîr (öl 248)² gibi içlerinde komutanlık yapmış, vezirlik payesi almış, devlet kurmuş bu Türklerle ilgili bilgiler vermektedir.

Efrasiyab Devleti (Sakalar, İskitler) hakkında bilgi verirken onların Türk olduğunu söylemektedir.³ Endülüs Tarihine dair bir takım bilgiler verir ve hükümdarlarına "zerik" denildiğini kaydetmektedir.⁴

Hayvanlar hakkında yaşadıkları bölgeler dikkate alınarak özellikleri sayılmaktadır. Câhız'ın "Kitâbu'l-Hayevân" adlı eserine atıf yapmakta, zürafa, fil, zebra, sığır gibi hayvanlar ayrıntılı olarak özellikleri sıralanmıştır.⁵

Arap harflerinin ilk olarak yazılması, geçirdiği evreler⁶ takvimler, Arapların cahiliyede nesi uygulaması⁷ gibi konular yanında es-Seffah başta olmak üzere halifelerin gece hayatları şâirlerle ilgili münasebetleri⁸ üzerinde de durulmaktadır. Mes'ûdî, Nâs, Nesnâs, Nesânes gibi tek ayaklı, tek kollu acaip konuştuğu söylenen yaratıklara değinmeden geçememiştir. Anka,

Arbede gibi⁹ hurafelere kitabında yer vermektedir. İskenderiye'de Kral İskender'in camdan bir tabut yaptırıp denizin içine birkaç kişiyle indiğini ve görmüş oldukları şeytan ve canavarların heykellerini İskenderiye'nin muhtelif yerlerine diktikleri ve bu heykeller sayesinde İskenderiye acaip canavarların saldırısından korunduğu gibi¹⁰ akla mantığa uymayan rivâyetleri de eserine alan, Mes'ûdî selefi olan tarihçiler gibi rivâyetler belli bir kriterden geçirmemektedir.

Murûcu'z-Zeheb'i tahkik eden M. M. Abdulhamid dipnotlarda tashih yapmaktadır. Mesela h. 150 senesinde vefât eden Ebû Hanife'nin 90 yaşında öldüğünü söylediğinde dipnotta 70 yaşında olduğunu kaydeder.¹¹ Ancak M. M. Abdulhamid dipnotlarda bazanda tashih hatası yapmaktadır. Mes'ûdî, Rum Denizi (Akdeniz)'in sınırlarını tesbit ederken kıyı şehirlerinden; Tarsus, Ezene, el-Masisa, Antakya, Lazkiye ve Trablus'tan söz eder. "Ezene" şehri ibâresine, dipnot düşerek, "Edirne" diyen muhakkik aslında yanlış yapmıştır. Çünkü Ezene'nin Seyhan Nehri kıyısında olduğunu belirten Mes'ûdî, böylelikle "Adana"ya işaret etmiştir.¹²

¹ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 134.

² Mes'ûdî, a.g.e., IV, 160.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 226.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 161.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II, 4-16.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., II, 243.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II, 204-211.

⁸ Mes'ûdî a.g.e., II, 285-293.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 221-224.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., I, 371-373.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 315.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., I, 118, 121.

Eserde bazen yazım farklılıkları da yapılmıştır: Kudüs'ü alıp İsrailoğulları devletine son veren "*Buhtunasr*"; "*Buhtu Nasr*" "*Buhtu Nasr*" ve "*Buhtunasr*" şeklinde yazılmıştır.¹

Karaların ve ülkelerin vasıfları bazı bölge ve şehir adlarının anlamları Yemen, Hire, Şam ve Gassânîlerin tarihleri, Bedevî Araplar, Cahiliye döneminde Arap inanışları ve görüşleri, kehanetler ve bu konuda söylenenler, Kıbtî ve Süryânî ayları, Arapların kullandıkları takvimler, bu alemde ateşin tesirleri, alemi oluşturan dört unsur ve tabiatlar muazzam yapılar, heykeller, ateşgedeler ve tarihin bütünü üzerinde yapılan değerlendirmelere yer verilmektedir⁵.

Bu konulardan sonra İslâm tarihi, peygamberimizin doğumu çocukluğu gençliği, evliliği peygamberlik vazifesi, ilk müslümanlar, Mekke ve Medine dönemleri, yaptığı gazveler seriyyeler ve vefâtı, Raşid Halifeler diğer bir deyişle siyer ve megazi konularını işlemektedir.² Hz. Ali ile ilgili bölüm diğerlerine oranla daha uzun tutulmuştur. Hz. Ali'nin hilafeti esnasında meydana gelen Cemel vakası ve Sıffin savaşı hakkında yapılan değerlendirmeler de mevcuttur.³

Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb'in üçüncü cildinden itibaren kısa süren Hz. Hasan'ın hilafetine değindikten sonra Emevîler tarihini⁴ ardından 336 yılına kadar olan Abbâsîler tarihini yazmıştır.⁵

4. et-Tenbîh ve'l-İşrâf

Mes'ûdî'nin günümüze kadar ulaşan ikinci eseridir. Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâfı h. 344 senesinde kaleme almış ancak h. 345 senesinde bazı ilaveler ve düzeltmelerle son şeklini vermiştir. et-Tenbîh ve'l-İşrâf, gök cisimleri ve şekilleri, yıldızlar, etkileri, unsurları, dizilişleri, zamanların taksimi, mevsimler ve özellikleri, rüzgarlar ve yönleri, yeryüzü şekilleri, yüzey şekilleri, genişlikleri, en uzak yerleşim birimleri, yedinci iklimin enine ve boyuna hududu ve akarsular konusuna ışık tutmuştur. Geçmiş ümmetler, dilleri, yaşadıkları yerler ardından Fars hükümdarları, Bizanslılar ve haberleri peygamberler ve dünya tarihi, güneş ve ay takvimine göre yılların bilinmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in seriyye ve gazveleri, hicret yılları, Raşid Halifeler onlardan

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 231.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II, 69-272.

² Mes'ûdî, a.g.e., II, 273-438.

³ Mes'ûdî, a.g.e., II, 358-438.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III, 4-251.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., III, 251-424. ; IV, 4-410.

sonra gelen halifelerin yaşantıları anlatılmış ve Raşid Halifeler, Emevî ve Abbâsî Halifeleri ile Bizans arasında geçen bir takım olaylara değinilmiştir¹.

et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ın XI. asra ait bir yazması Paris kütüphanesinde (1487 numarada) mevcuttur. 224 varak olan bu yazmayı Abdullah el-‘Îmâdî, Urduçaya çevirmiştir. (Haydarabat, 1926) De Goeje et-Tenbih'i neşretmiş (De Goeje, Bibl. Geogr. Ar. VIII, London, 1894) ve Carra de Vaux ise Fransızcaya tercüme etmiştir. (Carra de Vaux, M. La Livre de Lavertissement et de La Revision, Paris, 1897) Abdullah İsmail Sâvî bu nüsnalara dayanarak tekrar yayınlamıştır. (Kahire, 1938)²

et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ın elimizdeki baskısı bir komisyon tarafından neşredilmiştir. (Beyrut 1981) Komisyonda görev alanların adları belirtilmemiştir. Kitabın baş kısmında müellifin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri kısaca tanıtılmış; Murûcu'z-Zeheb ile et-Tenbîh'te zikredilen eserleri topluca sayılmıştır.³ Ayrıca et-Tenbih'in Avrupa nüshası ile diğer nüsnaları arasındaki farklılıklara işaret edilmiştir.⁴

Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâfa "*Mukaddime*" ile başlamıştır. Bu mukaddimedede daha önce yazdığı eserlerin bir kısmına işaret etmiş ve ele aldığı meseleleri konu başlıkları hâlinde vermiştir.⁵ Başta ifâde ettiğimiz konuları sırasıyla kısa kısa işlemiştir. Bütün bu konular 364 sayfeye sığdırılmıştır.

Müsteşrikler, müslüman bilginlerin coğrafya alanında yazdıkları kitaplara ilgi göstermişlerdir. Bunların başında De Goeje'nin "*Bibliotheca Geographorum Arabicarum*" (Arap Coğrafya Kitapları) adıyla yayınladığı kitaplar arasında VIII. cilt olarak "*et-Tenbîh ve'l-İşrâf*" sayılmıştır.⁶

5. Kitâbu Funûni'l-Me'ârif ve Mâ-Cerâ fi'd-Duhûri's-Sevâlif

Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ın "*Mukaddime*"sinde tarih alanında yazmış olduğu eserleri sıralamakta ve "*Funûnu'l-Me'ârif ve Mâ-Cerâ fi'd-Duhûri's-Sevâlif*"ı Ahbâruz-Zaman "*Kitâbu 'l-Evsat*" ve "*Murûcu'z-Zeheb*"ten sonra ifâde etmektedir.⁷ Mes'ûdî kaleme almış olduğu son eseri

¹ Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, 10.

² F. Sezgin, I, 183.

³ Mes'ûdî, a.g.e., 1-9

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 10-16

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 17-22.

⁶ S. İsmail Kâşif, 82-83.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., 17.

et-Tenbîh ve'l-İşrâfta Funûnu'l Me'ârif'e 20 kez işaret etmiştir. Bu işaretlerde Funûnu'l-Me'ârif'in muhteviyatı ortaya konulmaktadır.

*"Funûnu'l-Me'ârif kitabında Mısır Piramitleri, Mumyalar, Sâbiiler, Afrika kavimleri Hicaz Denizi, Şam Denizi, Rum Denizi... gibi konuları ele aldık."*¹

Mes'ûdî dedi ki: *"Funûnu'l-Me'ârif kitabında yeryüzünün mamur bölgelerinde yaşayan Nebât ve Farsların tarihteki rolleri, doğularında ve batılarında hüküm süren devletlerin isimlerini- Horasan ve Hor krallıkları gibi- zikretmiştik."*²

*"Yemenli ve Nizarlı arasında tezahür eden çekişme meselesi çok yaygındır. Büyük bir bâbı ihtiva eder: Bu konuda çok şey söylenmesine karşın biz özet olarak takdim ettik. Fazla teferruata inmeden basitçe bu konuda söylenenlerin çoğunu ele aldık. İki grubun delillerini, birbirlerine karşı manzum ve mensur olarak söylenenleri Funûnu'l-Me'ârif ve el-İstizkâr'da bahsetmiştik."*³

Funûnu'l-Me'ârifin *"Medeniyet Tarihi"* özelliği gösterdiği vurgulanmaktadır. Fars ve Yunan tarihleri, nesepleri, onların görüşleri, felsefeleri⁴ Funûnu'l-Me'ârifte işlendiği belirtilmekte, felsefenin kısımları hakkında bilgi verilmekte; Eflatun, Aristoteles ve Pisagor başta olmak üzere filozofların görüşleri zikredilmektedir.⁵

Hristiyanlık inancının yapısı, yayılması, Romalıların hristiyan olması, hristiyan mezhepleri gibi dinler tarihi açısından önemli konular Funûnu'l-Me'ârifte geniş olarak anlatıldığını Mes'ûdî örnekler vererek işaret etmiştir.⁶ Mes'ûdî peygamberler tarihi ile ilgili Funûnu'l-Me'ârifte kıymetli bilgiler olduğunu zikretmiştir.⁷

6. Kitâbu Zehâiru'l-'Ulûm ve Mâ-Kâne fi Sâlifî'd-Duhûr

Mes'ûdî, et-Tenbih'inde bu kitabına üç defa işaret etmiştir. Mes'ûdî, eserlerinin birbirini tamamlayan bir mahiyet arzettiğini söyledikten sonra Zehâiru'l-'Ulûm'da daha değişik ve ayrıntılı

¹ Mes'ûdî, a.g.e., 34.

² Mes'ûdî, a.g.e., 44.

³ Mes'ûdî, a.g.e., 88

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 101-116.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 120.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., 140, 145, 147, 151, 152, 157, 162, 164.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., 197, 243, 363.

bir takım açıklamalar yaptığını¹ ve özellikle Abbâsîler ile ilgili bazı ayrıntıları naklettiğini zikretmiştir.²

7. Kitâbu Nuzumi'l-Cevâhir fi Tedbîri'l Memâlik ve'l-'Asâkir

Mes'ûdî, Abbâsîler döneminde meydana gelen hadiseler, dağlımlar, yeni oluşumlar yanında doğuda, batıda, kuzey ve güneyde meydana gelen fitneler ve savaşlarla ilgili olarak et-Tenbih'in sonunda üçbeş eseri arasında, "*Nuzumu'l-Cevâhir*" adlı eserine işarete etmiştir.³

8. Kitâbu'l-İstizkâr li Mâ-Cerâ fi Sâlifî'l-A'sâr

Mes'ûdî bu kitabına 23 yerde atıf yapmış⁴ ve tarih alanında yazdığı eserlerinin arasında zikretmiştir. Muhteviyat olarak Murûcu'z-Zehab'e benzediğini vurgulayan Mes'ûdî, bu eserinin tahlile önem verdiğini, sosyo- kültürel yönünü ele alıp tenkide tabi tuttuğunu söylemiştir.⁵

9. Kitâbu Nuzumi'l-A'lâm fi Usûli'l-Ahkâm

Mes'ûdî, bu kitabına bir yerde değinmiş ve diğer iki eseri ile birlikte değerlendirme yapmıştır. Bu iki eseri, "*Nuzumu'l-Edille fi Usûli'l Mille*" ile "*el-Mesâil ve'l-ilel fi'l-Mezâhib ve'l-Milel*" adlarını taşımaktadır. İşte bu üç eserinin muhteviyatına dair şunları söylemiştir:

"Biz (Nuzumu'l-A'lâm fi Usûli'l-Ahkâm) kitabında, (Nuzumu'l Edille Fi Usûli'l Mille) kitabında ve (el-Mesâil ve'l ilel fi'l-Mezâhib ve'l-Milel) kitabında şunları zikrettik; Mütefakkihlerin usûlüddin (kelam) ve ihtilâfa konu olan hususların takdiminde tartıştıkları, zahir, kavî, kıyas ve re 'yin iptali ile hüküm verirken başvurulan istihsan hakkındadır. Allah 'Azze ve Celle dinini ikmal etmiş, yolu izah etmiş ve mükelleflerin takva sahibi olması için âyetler indirmiştir. Taklitten sakınmaları ve haddi aşmamaları için Hz. Peygamberin sünnetlerine

¹ Mes'ûdî, a.g.e., 101, 165.

² Mes'ûdî, a.g.e., 363.

³ Mes'ûdî a.g.e., 363.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 17, 20, 21, 64, 88, 89, 90, 101, 105, 132, 135, 140, 165, 182, 197, 212, 252, 253, 259, 266, 277,300,363.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 89, 90, 212, 277 vs.

uymayı tavsiye etmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak Ahkâm ve fetva metodlarındaki söylenecek söz şudur. Fen ilimleri ile niteliği pek anlaşılamamış ve düzene sokulamamış haberlerin anlatımında gerek işitme ve gerekse akıl yürütme devreye girmektedir.¹

10. Kitâbu Nuzumi'l-Edille fi Usûli'l-Mille

Mes'ûdî, bu kitabına bir önceki eseri² ile beraber işaret etmiştir.

11. Kitâbu'l-Mesâil ve'l-'Îl fi'l-Mezâhib ve'l-Milel

Dinler ve Mezhepler Tarihi için önemli bir kitap olduğunu kaydeden Mes'ûdî, bu kitabında özellikle hristiyan mezhepleri ile ilgili bilgi vermiş ve pek çok kaynaklarını da saymıştır.³ Mes'ûdî bu kitabına, Nuzumu'l-A'lâm ve Nuzumu'l-Edille ile birlikte işaret etmiştir.

12. Kitâbu Hazâini'd-Din ve Sırri'l-Alemîn

Dinler Tarihi alanında yazılmıştır. Mes'ûdî, Mecûsîlik, Mazdeklik, Mani Dini, Deizm gibi özellikle İran'da bir zamanlar yaygın olan inançların İslâmi dönemde çeşitli mezhep ve fırkalar üzerindeki etkilerine dair Hazâinu'd-Din ve Sırri'l-'Âlemîn'e atıfta bulunmuştur.⁴ Mes'ûdî, Pavlos'un 14 risâlesinin hristiyanlarca muteber kabul edildiğini vurgulamış ve Kitâbu's-Selih adlı bir kitab'tan yararlandığını söyledikten sonra bütün bunlarla ilgili şeyleri Hazâinu'd-Din'de zikrettik, ifâdesini kullanmıştır.⁵ İnançların temel çıkış noktaları, tesirleri ve Mes'ûdî'nin yaşadığı dönemdeki varlıklarını nasıl gösterdikleri hususlarının Hazâinu'd-Din'de geniş yer aldığı anlatılmıştır.⁶

13. Kitâbu'l-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât

¹ Mes'ûdî, a.g.e., 19.

² Nuzumu'l-A'lâm fi Usûli'l-Ahkâm

³ Mes'ûdî, a.g.e., 148-149.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 105.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 153.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., 358.

Mes'ûdî bu kitabına gerek Murûcu'z-Zeheb'te¹ ve gerekse et-Tenbîh ve'l-İşrâfta² çok defa işaret etmiştir. Fetva usûlü, ahkâm konusu, İslâm mezhepleri, Hristiyanlık, Yahudilik, Manihaizm, Mazdeizm vb. konularında el-Makâlât'a çoğu yerde atıfta bulunulmuştur.

Mes'ûdî, bazı ayrıntılarda da el-Makâlât'ına işaret etmiştir:

*"Fasık kavramı konusunda ileri sürülen görüşleri el-Makâlât fî Usûli'd Diyânât'ta zikrettik."*³

*"Abdulmuttalib'in imanı mevzûunda her fırkanın ileri sürdüğü görüşleri Kitâbu'l Makâlât'ta vermiştik."*⁴

*"Mes'ûdî h. 320'den sonra el-Makâlât'ını yazmıştır. 318'de Avun'da 320'den sonra da Umman'da İbâdîlerle karşılaştık. Mezhep farklılıklarını kitabımız el-Makâlât'ta vermiştik."*⁵

Hristiyanlar için kutsal kabul edilen ve İncil içinde yer alan Pavlos'a ait 14 Risâle mevcuttur. Bu risâleleri geniş olarak içine alan⁶ el-Makâlât kitabı ayrıca vasiyyet, gaybet gibi Şiânın önem verdiği konulara geniş olarak yer vermektedir.

14. Kitâbu Sırrî'l-Hayat

Mes'ûdî Dinler Tarihi alanında yazmış olduğu eserleri arasında *"Sırru'l-Hayat"*ı da zikretmektedir.⁷ Nefs-i natika, nefs-i allame, nefs-i hissiyye, muhayyele, gadabiyye, şehvaniye... gibi filozoflar ve İslâm ahlâkçılarının üzerinde durduğu meselelerde Sırru'l-Hayat'ta atıf yapılmıştır.⁸

15. Risâletu'l-Beyân fî Esmâi'l-Eimme

Mes'ûdî sâdece bir yerde bu eserine değinir ve şu ifâdelerle de muhteviyatına yönelik bilgiler verir:

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 11, 96, 346. ; II, 54, 132, 159, 413. ; III, 87, 108, 146, 220, 235, 258, 306, 314. ; IV, 26, 53, 199.

² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 153, 322, 359.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 346.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 132.

⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 146.

⁶ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 359.

⁷ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 11.

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 67- 179.

*"Ebû Tâliboğullarının giriştikleri savaşlar, onların nesepleri, medfun oldukları yerler. vs. mevzuları Ahbâru'z-Zamân ve Risâletu'l-Beyân min Esmâ'îl Eimme ve Ma-Kâlethu'l İmâmiyye'de zikrettik."*¹

16. el-Ahbâru'l Mes'ûdiyyât

Mes'ûdî, Hz.Peygamberin komşu devletlerin hükümdarlarına yazmış olduğu *"Dâvet Mektubları"* besmelenin Arapçada ilk olarak ne zaman kullanıldığı meselesinde² ve Endülüs hükümdarları hakkında bu eserine *"Bize nisbet edilen Mes'ûdiyyât ve Vaslu'l Mecâlis (Mes'ûdî'den Haberler ve Meclislere ulaşma)te vermiştik."*³ diyerek işaret etmiştir.

17. Kitâbu Vaslu'l-Mecâlis

Biraz önce de zikrettiğimiz yerde yani *"Endülüs hükümdarları"* hakkında bilgiler içermektedir.

18. Kitâbu Tekallubi'd-Düvel ve Tağyîri'l Ârâ ve'l-Milel

İsminden de anlaşıldığı üzere Mezhepler Tarihi akalında yazılmış olduğu söylenebilir. İsmailiye fırkasının İmâmı sayılan İsmail b. Ebû'l Kâsım'ın hayat serüvenini konu aldığı vurgulanmaktadır.⁴

19. Kitâbu'l-İbâne fi Usûli'd-Diyâne

Kelam ve Dinler tarihi alanında yazılmış bir kitabdır.⁵ Kelami firkalaşmalar, nazar, cedel gibi konuları ihtiva etmektedir. Ancak bu kitap Mes'ûdî'nin ifâde ettiği gibi;*"Araştırma ve nazar değil sâdece haber niteliğindedir."*⁶

20. Kitâbu Mekâtîli Fûrsâni'l-'Acem

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve 'l-İşrâf*, 274.

² Mes'ûdî, a.g.e., 241.

³ Mes'ûdî, a.g.e., 304.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 305.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 11, 96.

⁶ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve 'l-İşrâf*, 322.

Mes'ûdî bu eserini Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müssennâ'nın Mekâtilu Fûrsânî'l-Arab adlı eserine muarız olarak kaleme aldığını belirtmiştir. Ünlü İran Kısırâsı Şehrü Pervîz'in kahramanlıkları, cesareti, öldürülüğü gibi İran Tarihi alanında yazılmış olduğu, bizzat Mes'ûdî tarafından zikredilmiştir.¹

21. Kitâbu's-Safve fi'l-Îmâme

Mezhepler Tarihi alanında yazıldığı anlaşılmaktadır.² Ayrıca fıkhi bazı konularda (mesela ayakları yıkama veya meshetme, mut'a nikahı gibi) es-Safve fi'l-Îmâme'ye atıf yapılmıştır.³ İlk müslümanlar kimlerdi? Bu sorunun cevabı ile ilgili uzun uzadıya malûmatların verildiği bir kitaptır.⁴

22. Kitâbu'l-İstibsâr fi'l-Îmâme

Îmâmet konusunun işlendiği bir kitaptır. Dört Halife döneminden sonra patlak veren siyâsî ve dini mezhep ve fırkaların Îmâmete yaklaşımları konu alınmaktadır.⁵

23. Kitâbu'l-Mebâdî ve't-Terâkib

Astronomi ve coğrafya ile ilgili bir kitaptır.⁶

24. Kitâbu Ruûsu's-Seb'a

Felsefi konuları ihtiva etmektedir.⁷ Siyaset ve kıyafet ilminin hususiyetlerini incelemektedir.⁸

25. ez-Zâhî

Îmâmet konusunu ihtiva etmektedir.⁹

26-Kitâbu'd-De'âvâ

¹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 106.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 11.

³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 90.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 283.

⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 11. ; II, 283. ; III, 190, 203.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 215.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 42, 167; III, 221.

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 161, 178.

⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 283.

Fıkıhî konuları ve ruh göçü (reenkarnasyon) konusunda Arapların ve başka milletlerin bakış açılarının geniş olarak yer aldığı “*ed-De’âvâ*” adındaki bir eser günümüze gelmiştir.¹

27-Kitâbu’l-İstircâ‘

Eski zamanlardan beri bilinen bazı bilgileri içermektedir. İz sürme ilminin menşei, tabiatın sırları, cevherler, nûr, zulûmât vs. kavramlar² ile Merih konusunu en ince ayrıntıları ile ele almaktadır³

28-Kitâbu Mezâhiri’l-Ahbâr ve Zerâifi’l-Asâr

Mes’ûdî, Sıffin Savaşı⁴ ile Hz. Ali’nin neslinden gelen Ali b. Muhammed el-’Alevî’nin

Halife el-Muvaffik’a karşı koyması⁵ hakkında vermiş olduğu bilgilerde Mezâhiru’l-Ahbâr’a daha geniş bilgi için müracaat edilmesini istemektedir.

29-Kitâbu’r-Rüeyâ ve’l-Kemâl

Mes’ûdî, oynama, gülme, sevinç, hüzn, korku, ümit gibi hâl ve hareketlerin kan basıncı üzerine etkilerini ele alan tabiblerin görüşlerini sâdece naklettiğini, kendi görüşlerini katmadan olduğu gibi bu kitabında yer verdiğini söylemektedir.⁶

30-Kitâbu Tıbbi’n-Nüfûs

Mes’ûdî’nin tıp alanında yazdığı ikinci kitabıdır. Bu kitabın, kişinin kendi vatanına hasret duyması⁷, kehanet, rüya gibi psikolojik ve bedensel durumlara dair bilgiler içerdiğini söyleyen Mes’ûdî, yine bu kitabında kişisel görüşlerinin yer almadığını ilave etmektedir.⁸

31-Kitâbu Hadâiku’l-Ezhân fi Ahbâri’r-Rasûl

¹ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II, 154.

² Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 167.

³ Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 168.

⁴ Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 392.

⁵ Mes’ûdî, *a.g.e.*, IV, 151.

⁶ Mes’ûdî, *a.g.e.*, III, 178.

⁷ Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 67.

⁸ Mes’ûdî, *a.g.e.*, II, 178.

Ehl-i Beyt hakkında yazılmış bir kitaptır. Mes'ûdî Ehl-i Beytin menkıbelerinin yer aldığını söylediği bu kitabına dört yerde atıf yapmaktadır.¹

32-Kitâbu'l-Kadâyâ ve't-Tecârüb

Mes'ûdî, Mısır Piramitleri üzerine söylenen efsâneler, yeryüzünde doğa hârikası sayılacak mekanlar, ilginç bitkiler ve hayvanlar hakkında² “el-Kadâyâ ve't-Tecârüb” adlı eserine atıf yapmıştır. Önemli sayılan gün ve gecelerin ilginç sırları³ gibi konular yanında içki içmenin kendilerini sarhoş etmediğini iddia eden bir takım filozofların hezeyanları⁴ ile aklın sınırlarını zorlayan, hayal aleminde yaşayan insanların sarhoşça ifâdelerini de içine alan bilgilerin bulunduğu “el-Kadâyâ ve't-Tecârüb” Mes'ûdî'nin kendi gözlem ve duyumlarının ürünü olan bir kitaptır.

33-Kitâbu'l-Vâcib fi'l-Furûdi'l-Levâzım

Fıkıh konusunda yazılmış bir kitaptır. Mes'ûdî, ayakların topuklara kadar yıkanması veya meshedilmesi, sünnete uygun boşama ve boşanma ile ilgili meselelerde bu kitabına idâvet etmektedir.⁵

34-Kitâbu'z-Zülef

Felsefe ile ilgili konuları ihtiva etmektedir. Mes'ûdî insanların milletlere ayrılmasının hikmetleri, dört unsur, güneşin hareketi, yönler, cisimlerin vasıfları⁶ vs. konuların yanında nefs-i nâtika, nefs-i alâme, nefs-i hissiyye, nefs-i muhayyele ve nefs-i nizariye gibi⁷ filozofların üzerinde sıkça durdukları konularda “ez-Zülef”e atıf yapmaktadır.

35-Kitâbu'l-İntisâr

Mezhepler Tarihi alanında yazılmış bir kitaptır.⁸

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 79 ; III, 86 ; IV, 27, 148.

² Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 362-363.

³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 198.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 229.

⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 90.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 42, 215, 220.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 222, 269, 322.

⁸ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 203.

36-İsbâtu'l-Vasıyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib

Mezhepler Tarihinin konularını ele alan bir kitaptır Mes'ûdî'nin bu eseri günümüze kadar gelmiştir.¹Bazıları bu eserden dolayı Mes'ûdî'nin şîî olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Mes'ûdî'nin Hz. Ali'nin imâmeti hususunda böyle bir eser kaleme almış olması onun şîîliği için yeterli bir kanıt olarak görülemez.²

37- Kitâbu'r-Rasâil

Dinler ve Mezhepler Tarihinin konularını içeren bir kitaptır.³

38-Kitâbu't-Târih fi Ahbâri'l-Ümem mine'l-'Arab ve'l-'Acem

Arap ve Acemlerin tarihini ihtiva eden bir kitaptır.⁴

39- Kitâbu Ahbâri'l-Havâric

Mezhepler Tarihinin konularını ele alan bir kitaptır.⁵

¹ F. Sezgin, *Tarîhu 't-Turâsi 'l-Arabî*, I, 183.

² Aynı sorun Makrizî için de geçerlidir. Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan – Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1998, 147.

³ Kütbi, *Fevâtu 'l-Vefâyât*, II, 95

⁴ Kütbi, a.y.

⁵ es-Subkî, *Tabakâtu 'ş-Şâfiyye*, II, 307.

III. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Mes'ûdî, çok yönlü bir âlimdir. Pek çok alanda kıymetli eserler vermiştir. Ama coğraf-ya ve tarih sahasında temâyüz etmiştir. Müslümanların en büyük ansiklopedistleri arasında yer alır. Bu denli bilgilere sahip olduğu ve bir çok yabancı dil bildiği akla gelmektedir. Murûcu'z-Zeheb, İslam Tarihinin en önemli kaynaklarından birisi kabul edilmiştir. Mes'ûdî'nin bu eseri ayrıntılı bilgiler içermesinin yanısıra etnoğrafya, kültürel ve sosyal tarih malzemeleri açısından da oldukça zengindir.¹

Mes'ûdî, her sahada bilgi edinme arzusuyla hareket etmiş, bütün bu bilgilerin bir kısmını yerinde tespit etmek istemiş ve bunun için uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıkmıştır. Mes'ûdî, saltanatlar tarafından kronolojik biçimde yönlendirilen ilginç tarih olaylarını, edibin konuşmasını ve skaleme aldığı resmi mektupları süsleyebileceği coğrafya ve astronomi araştırmalarını ve diğer hatırı sayılır vakıalar toplamını birbiriyle uzlaştırır; kendisi, yalnızca edebî bir çeşniyi temsil etmemiştir; çalışmaları ayrıca, insanlığın hem zaman, hem mekan bakımından sosyal sınırları aşmasına izin veren felsefi bir görüşü de somutlaştırır.²

Mes'ûdî bize ulaşan eserlerinde tarih'ten fıkha, kelama, edebiyata, felsefeye ... vs. varıncaya kadar çeşitli bilim dallarında önemli sayılacak bir servet bırakmıştır. Meşhur müsteşrik De Goeje, "*Arap Coğrafya Kitapları / Bibliotheca Geographorum Arabicarum*" adıyla yayınladığı eserinde ilk sekiz Arap Coğrafya kitabı içinde Mes'ûdî'nin et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ını da saymıştır.³

Mes'ûdî'nin telif ettiği eserlerini göz önüne alarak ilmî kişiliğini üç alanda toplamaya çalışacağız. Fıkıh, kelam, tefsir, akaid ve hadis gibi ilimleri ihtiva eden eserlerinin adları ile Mes'ûdî'nin bu alanlarda işaret ettiği hususları değerlendirerek onun önce İslâmi ilimlerdeki vukûfiyeti üzerinde duracağız. Öncelikle onun Tarîhçiliğini "*Tarih*" başlığını müstakil olarak ele alacağız ve coğrafya, botanik, felsefe ve astronomi başta olmak üzere de "*Diğer ilimler*" başlığı ile konuyu noktalayacağız.

¹ Afzalurrahman, "*coğrafya*", Sîret Ansiklopedisi, (trc. Bir komisyon), İstanbul, 1996, IV, 277. ; Humphreys, R. Stephen, *Islamic History*, London, 1991, 72.; Franceso Gabrieli, "*Arabic Historiography*", Islamic Studies, Islamabad, 1978, XII, S.2, 81-95.

² Marshall G.S. Hodgson, *İslâmın Serüveni*, I, 430.

³ Seyyide İsmail Kâşif, 82-83.

A. İslâmî İlimlerde

İslâm dini, insanların dünya ve ahirette mutlu olmalarının yolunu ortaya koymuştur. İlk müslümanlar önceleri sâde ve basit bir yaşam sürüyorlardı. Fetih hareketlerinden sonra yeni kültür ve medeniyetlerle karşılaştılar. Bu durum beraberinde etkileşimi doğurdu. Sadelik yerini teferruat ve görkeme bıraktı. Özellikle tercüme yoluyla pekçok eser Arapçaya çevrildi. Müslümanlar ilimleri tasnif etmeye başladılar. İlimler zamanla genişliyor ve yeni yeni ilim dallarına dönüşüyordu. Bundan İslâmî ilimler de etkilendi. Kur'ân ve hadis kitaplarına ilaveten Tefsir, Kelam, Akaid, Siyer, Hadis ve Fıkıh başta olmak üzere yeni branşlar oluştu. Müslümanlar İslâm'ı daha iyi anlamak, yorumlamak ve hespinden önemlisi yaşamak arzusuyla bu ilimlere müracaat ediyorlardı. İlk fetihlerden başlayarak çeşitli belde ve şehirlere yerleşen sahabiler, ihtida eden ve yeni dini öğrenmek isteyen insanlar İslâm hakkında bildiklerini yazılı ve sözlü olarak aktarıyorlardı. Sahabeden sonra gelenler tasnif hareketlerini başarı ile yürüttüler. Mes'ûdî'nin zamanında siyâsî, itikadî ve sosyal mezhepler ve fırkalar teşekkül etmiş ve otoriteler tanınmıştı. Mes'ûdî ilmi seyhate çıkmış, zamanın ilimlerini tahsile koyulmuştur. Sahip olduğu bilgileri gelecek nesillere aktarmak için eserler telif etmiştir.

Mes'ûdî, Fıkıh alanında şu eserleri yazmıştır;

1-Kitâbu'l-Vâcib fi'l-Furûdî'l-Levâzım

2-Kitâbu Nuzumi'l-A'lâm fi Usûli'l-Ahkâm

3-Kitâbu Nuzumi'l-Edille fi Usûli'l-Mille

4-Kitâbu'l-Mesâil ve'l-'illel.

5-Kitâbu'd-De'avâ.

6-Kitâbu'l-İbâne fi Usûli'd-Diyâne

Mes'ûdî'nin kelam ve akâid alanında yazdığı eserlerinin isimleri:

1-Kitâbu'l-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât

2-Risâletu'l-Beyân fi Esmâi'l-Eimme

3-Kitâbu Hazâini'd-Din ve Sırri'l-Alemîn.

4-Kitâbu Sırri'l-Hayat.

5-Kitâbu's-Safve fi'l-İmâme

6-Kitâbu'l-İstibsâr fi'l-İmâme

Mes'ûdî'nin tefsir ve hadisle ilgili müstakil eserlerine rastlamadık. Ama gerek Murûcu'z-Zeheb ve gerekse et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ında bir takım âyetleri yorumlamış ve pek çok hadis kaydetmekten geri durmamıştır. Mes'ûdî tarihçiliğiyle ön plana çıkmıştır. Dini alanda yazdığı kitaplarda özellikle kendi görüş ve düşüncelerini katmadığını sık sık vurgulamıştır.¹

Mes'ûdî yukarıda saydığımız kitaplarına atıf yaparken yazdığı eserin hacmini büyütmemeyi amaçlamıştır. *“Bunun için veya bu konuda daha geniş bilgi için falanca eserime bakınız”*, demekle iktifâ etmiştir. Zâten Murûcu'z-Zeheb'te zama zâman işaret ettiği *“teferruata fazla dalmama”* arzusunu teyit için bu yola başvurmuştur. Ahbâru'z-Zamân'da pek çok mevzu anlatıldığı için 30 ciltlik muazzam bir eser vücûda gelmiştir. Mes'ûdî bu eserlerini yazmak suretiyle okuyanların belli ihtiyaçlarına cevap vermek istemiştir.

B. Tarih İlminde

“Müslümanların Herodotu” ünvanıyla anılan Mes'ûdî, ilk olarak İslâm Tarihçiliği alanında konulara göre tarih yazma usûlünü getiren kimsedir. Olayları kronolojik olarak ele alıp gösterme yerine, onları hanedanlar, hükümdarlar ve milletler başlıkları altında toplayarak sonraları İbn Haldun ve ondan sonraki tarihçiler tarafından da takip edilen yolu açmıştır. Yine Mes'ûdî, tarihi anlatımları en iyi bir biçimde kullanan ilk kimselerden biridir.¹ Mes'ûdî doğum yeri olan Bağdat'tan, dördüncü hicri asrın başından itibaren uzak kalmaya başlamış, müslümanların yaşadığı toprakları baştan başa dolaştığı gibi Hindistan, Çin gibi ülkelere seyahat etmiş, Seylan, Madagaskar gibi adalara uğramıştır.² Yaşadığı dönemde *“er-Rihle fi Talebi'l-İlm”* yani *“ilim peşinde koşmak üzere seyahate çıkma”* prensibini benimsemiştir. Hayatının son on yılını Murûcu'z-Zeheb adlı eserinin malzemesini devşirmek üzere tüketmiştir. Bu *“tarihi coğrafya”* tarzındaki ansiklopedik eserinde müellif, ilmi merak ve geniş fikirliliği ile, tipik İslâmi konuların tamamen dışına taşıp araştırmalarını, Hint, İran, Roma ve Yahudi Tarihlerinin konularına yöneltmektedir. Murûcu'z-Zeheb'te, çoğunlukla isnâd kullanmadan konuya girilmektedir. Bu

¹ “Haza Kitâbun haberun la Kitâbun bahsun ve nazarun-Bu kitap haber vermekle yetinir, araştırma ve görüş bildirmez” gibi ifâdelerle Mes'ûdî kendisinin yeni bir fikir ve görüş ileri sürmediğini sâdece gerekli şekilde nakilcilik yaptığını söylemektedir. bkz. Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, 322. ; Murûcu'z-Zeheb, I, 96.

² Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi*, I, 598-599.

² Carl Brockellman, *Tarihu's-Su'ûbil-İslâmiye*, II, 116-117.

eserinin baş kısmında o, fizikî bir takım kuvvetlerin tesiri altında “*Hâli hazırda kurak topraklar olan bölgelerin vaktiyle deniz, şimdi deniz olan bölgelerin de vaktiyle kurak topraklar*”¹ olduğunu beyân etmektedir. Fustat şehrinde 345/956 yılında vefâtından önce Mes’ûdî, kendine özgü tarih ve tabiat felsefesi ile mineraller, bitkiler ve hayvanlar² arasındaki derece ve mertebe farkına dair filozoflara has o sırada ortada dolaşan görüş ve düşünceleri et-Tenbîh ve’l-İşrâf adlı eserinde Ptolemy ile mukayese götürür bir biçimde izah ve hülâsa etmiştir.³

İslâm dünyasında tarih yazıcılığı, Taberî ve Mes’ûdî ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır.⁴ Mes’ûdî, selefi Taberî gibi çok verimli ve üretken bir hayat sürmüş, tarihle ilgili çok eser yazmış fakat Murûcu’z-Zeheb ve et-Tenbîh ve’l-İşrâf dışındakiler kaybolmuştur. Onun bize ulaşan kitablari dilinin sadeliği yanında edebiyat, ahlâk ve siyaset açısından geniş bir kültüre sahip olduğunu gösterir. Mes’ûdî, genç yaşta ilmi seyhata (rihle) çıkmış, gezip gördüğü ülkelerdeki tarihi birikiminden istifade etmesini bilmiş ve bunları eserlerinde kullanmıştır.⁵

Mes’ûdî’nin tarihle ilgili eserlerini üç grupta topladık. Birincisi başlangıçtan Mes’ûdî’nin eserlerini yazdığı döneme kadar geçen süreyi kapsayan “*Genel tarihleri*”, ikinci olarak, “*Dinler ve mezheplerle ilgili tarihleri*”, ve üçüncü olarak belli bir ülkenin veya milletin tarihini konu alan “*Özel tarihleri*” dir.

a. Genel Tarihleri

1-Kitâbu Ahbârî’z-Zamân ve min-Âbâdihi’l-Hadesân mine’l-Ümemi’l-Mâdiyye ve’l-Ecyâli’l-Hâliyye ve’l-Memâliki’ d-Dâsira.

2-Kitâbu’l-Evsat.

3-Kitâbu Murûci’z-Zeheb ve Me’âdini’l-Cevher fi Tuhfeti’l-İşrâf mine’l-Mulûki ve Ehli’ d-Diyârât.

4-Kitâbu Funûni’l-‘Ulûm ve Mâ-Cerâ fi’ d-Duhûri’ s-Sevâlif

5-Kitâbu Zehâiru’l-‘Ulûm ve Mâ-Kâne fi Sâlifi’ d-Duhûr

6-Kitâbu’t-Tenbîh ve’l-İşrâf

¹ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb* I, 9. ; Abdu’l-Emir Muhennâ, Mes’ûdî’nin Ya’kûbî gibi isnad kullanmadığını söylemektedir. bkz. Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, (thk. Abdu’l-Emir el-Muhennâ), Beyrut, 1993, I,10.

² Mes’ûdî, *a.g.e.*, I, 247-248.

³ Philip K. Hitti, I, 598-599.

⁴ Philip K. Hitti, a.y.

⁵ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*. I, 206-207.

7-Kitâbu'l-İstizkâr li Mâ-Cerâ fi Sâlifî'l-A'sâr.

b.Dinler ve Mezhepler Tarihi.

1-Kitâbu's-Safve fi'l-İmâme.

2-Kitâbu'l-İstibsâr fi'l-İmâme

3-Kitâbu Mezâhiri'l-Ahbâr ve Zerâifi'l-Asâr.

4-Kitâbu Hâdâiki'l-Ezhân fi Ahbâri'r-Rasûl.

5-ez-Zâhî

6-Kitâbu'l-Mesâil ve'l-'İlel.

7-Kitâbu'l-Havâric

8-İsbâtü'l-Vasıyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib.

9-Kitâbu'l-İntisâr

10-Kitâbu'r-Resâil

11-Kitâbu Tekallubu'd-Düvel ve Tağyîri'l-Ârâi ve'l-Milel.

Dinler ve Mezhepler Tarihi için önemli sayılabilecek bu eserlerin büyük bir bölümü Hz.Ali'nin hilafeti nokta-i nazarından kaleme alındığını bizzat Mes'ûdî işaret etmiştir.

c.Özel Tarihleri

1-Kitâbu Nuzumi'l-Cevâhir fi Tedbîri'l-Memâlik ve'l-'Asâkir. (Abbâsîler)

2-Kitâbu Mekâtîli Fûrsâni'l-'Acem. (Farslar)

3- Kitâbu Vasli'l-Mecâlis. (Endülüs)

4-el-Ahbârü'l-Mes'ûdîyyat (Endülüs)

Mes'ûdî saydığımız bu eserleri çoğunlukla kendisi işaret etmiştir. Yine bu eserlerin birçoğu birbirine yakın konuları ihtiva etmektedir. özellikle Ahbârü'z-Zamân'da işlenen konular diğer eserlerinde müstakil olarak işlenmektedir. Ahbârü'z-Zamân'da mevzûlar teferruatıyla verilmiştir. Ancak Mes'ûdî'nin Ahbârü'z-Zamân'da işlediği konuları müstakil başka eserlerinde işlemesiyle bu büyük eseri kendi hayatında geri plana itilmiş olmaktadır. Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb'i yazma

arzusunu dile getirirken, Ahbâru'z-Zamân'ın teferruatlarda boğulduğunu altını çizmektedir.¹ Mes'ûdî böylelikle tarihçi yazıcılığında yeni bir çığır açmak ve yeni eserler yazmak isteğinde olan üretken bir tarihi olduğunu göstermektedir.

C. Diğer İlimlerde

Mes'ûdî, sâdece tarihçi olmayıp eserlerinin çeşitliliğinden de anlaşıldığı gibi çok yönlü bir bilginidir. İyi bir coğrafyacı olup ünlü Yunan coğrafyacısı Ptolemy başta olmak üzere birçok coğrafyacidan yararlanmasını bilmiştir. Aristo, Eflatun gibi Yunan filozoflarının görüşleriyle eserlerini süslemiştir. Coğrafya, astronomi, ahlâk, felsefe, siyâset gibi ilim dallarından yeterince faydalanmıştır.²

Coğrafya, botanik, zooloji ve astronomi açısından önemli eserleri:

1-Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İsrâf

2-Kitâbu Ahbâri'z-Zamân³

3-Kitâbu Murûci'z-Zeheb.⁴

4-Kitâbu Funûni'l-Me'ârif ve Mâ-Cerâ fi'd-Duhûri's-Sevâlif.

5-Kitâbu'l-Mebâdî ve't-Terâkib.

6-Kitâbu'l-Kadâyâ ve't-Tecârüb

Felsefe, mantık, ahlâk, tıp ve siyaseti ilgilendiren eserleri:

1-Kitâbu Ruûsi's-Seb'a (felsefe ve siyâset)

2-Kitâbu'l-İstircâ' (Felsefe ve mantık)

3-Kitâbu'r-Rüeyâ ve'l-Kemâl. (Tıp ve ahlâk)

4-Kitâbu Tıbbu'n-Nüfûs. (Ahlâk ve felsefe)

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 18.

² bkz., S. Maqbul Ahmad, "Al-Mas'ûdî's Contributions to Medieval Arab Geography", *Islamic Culture*, 66-77.

³ Mes'ûdî'nin kısaca adını zikrettiğimiz bu eserin coğrafya ile ilgili geniş bilgileri verdiğini görüyoruz. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 96, I. 341; II, 25, 217. ; bkz. C. Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (trc. Zeki Megamiz)

, İstanbul, 1976, III, 202.

⁴ *Murûcu'z-Zeheb*'in bazı bölümlerde coğrafya ile ilgili kıymetli bilgiler mevcuttur.

5-Kitâbul-Kadâyâ ve't-Tecârüb¹. (Feslefe, mantık ve ahlâk)

6-Kitâbu'z-Zülef (Siyâset, felsefe ve ahlâk)

Mes'ûdî'nin tespit ettiğimiz kadarıyla öncelikli yönü tarihçiliğidir. Coğrafya açısından hatırı sayılır ilk Arap coğrafyacılarından biridir. Fıkıh, kelam ve akaid başta olmak üzere din ilimlerinde eserler vermekle kendisini bu alanlarda da yetiştirdiğini ispat etmektedir. felsefe, mantık, ahlâk gibi bilim dallarında hem müstakil eserler yazmış, hem de diğer eserlerinde bunları kullanmıştır. Eserlerinde edebiyat, şiir ve münâzara açısından büyük bir kültür hazinesi sayılabilecek bir malzeme bırakmıştır.

¹ Mes'ûdî, bu eserin botanik ve zooloji ilmini ilgilendiren konular yanında içkinin kendilerine sarhoşluk vermediğini iddia eden filozoflar (ahlâk) ve aklın fonksiyonu (felsefe-mantık) gibi meseleleri ihtiva ettiğini söylemektedir. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 362-363; II, 198; III, 229.

İKİNCİ BÖLÜM

MES'ÛDÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

I. KAYNAKLARI

Mes'ûdî'nin tarihçiliği üzerinde duracağımız bu bölümde ilk olarak kaynaklarını tesbit etmeye çalışacağız. Mes'ûdî çok yönlü bir bilgin olup sayıları kırkı bulan kıymetli eserler vermiştir. Tarihe dair Ahbâru'z-Zamân, Kitâbu'l-Evsat, Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinul-Cevher, Funûnu'l-Me'ârif, el-İztizkar, Zehâiru'l-'Ulûm, et-Tenbîh ve'l-İşrâf ... bunlardandır.. Bu eserlerin en hacimli ve en büyüğü Ahbâru'z-Zamân olup, 30 ciltlik bir dünya tarihidir. Mâlesef bu ve diğer eserlerinin çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır.

Murûcu'z-Zeheb ve Me 'âdinu'l-Cevher; Ahbâru'z-Zamân ile Kitâbu'l-Evsat'ın bir özetidir. et-Tenbîh ve'l-İşrâf ise özet bir dünya tarihi olup, coğrafya ile ilgili bilgilere geniş yer vermiştir. Elimizde matbu halde bulunan, Murûcu'z-Zeheb dört cilt, et-Tenbîh ve'l-İşrâf bir cilt olarak Mısır ve Beyrut'ta basılmıştır.

Mes'ûdî'nin kaynaklarını tespitte Murûcu'z-Zeheb ve et-Tenbîh ve'l-İşrâf'tan istifade ettik. O bu iki kitapta kaynak olarak daha ziyade kendi eserlerine atıfta bulunmuştur. Bunlar arasında özellikle Ahbâru'z-Zamân ile Kitâbu'l-Evsat en sık kullandığı kaynaklarıdır. Yine Kur'ân-ı Kerim âyetleri ve Hadîs-i Şerîfler, Mes'ûdî için vazgeçilmez diğer kaynaklardır.

Mes'ûdî, ilk yaratılış konusunda ehl-i kitab'tan faydalanarak Tevrat ve İncil başta olmak üzere Hristiyan ve Yahudi kaynaklarına atıfta bulunmuştur. O, Hz. Adem'den itibaren Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar peygamberler tarihini Kur'ân-ı Kerim ve İsrailî kaynaklarına müracaat ederek yazmıştır. Burada kronolojik olarak kişi adları ve önemli olayları zikrederken, kaynakları genelde kaydetmemiştir. Diğer ifadeyle o, Yahudi, Hristiyan, Süryânî, Yunan, Bizans(Doğu Roma), Fars, Hint v.s. kaynaklarına genellikle müellif ve eser adı vermeden işaret etmiştir.

Bir gezgin olan Mes'ûdî hayatının önemli bir kısmını seyahat ederek geçirmiştir. Bu nedenle gezip gördüğü yerler hakkında kıymetli bilgiler vermiş, böylece eserinin değeri bir kat

daha artmıştır. Bu bilgileri “*Serendib Adasında gördüm...*”¹, “*304 yıllarıydı ve o günlerde Simor’da onbin müslüman yaşıyordu.*”² v.s. diyerek eserlerinde kullanmıştır.

Mes’ûdî’nin kullandığı kaynakları şu şekilde tasnif edebiliriz:

A. İslâm Kaynakları

1) Kur’ân-ı Kerim

Kur’ân-ı Kerim, esas itibâriyle İslâmi ilimlerin kaynağını oluşturur. Daha doğrusu, bütün İslâmi ilimler, İslâm dininin kaynağı olması bakımından Kur’ân’a dayanırlar ya da ilham alırlar. Yalnız kıraat ve tefsir gibi Kur’ân ilimleri değil; hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve İslâm felsefesi gibi ilimlerin de menbaı Kur’ân’dır. Çünkü İslâm’ın aslî kaynağı Kur’ân’dır ve bütün bu ilimlerin konularıyla ilgili hükümler, bilgiler ve ilkeler içermektedir. Müslümanların ortaya çıkan ihtiyaçları çerçevesinde teşekkül eden İslâmi ilimlerin ele aldıkları ve çözümlmek istedikleri meselelerin menbaı, hâll edilmesini sağlayan hükümler yine Kur’ân’da mevcuttur veya öncelikle onda aramak gerekir. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerim, asıl kaynakları “*haberler*”, “*yazılı ve sözlü rivâyetler*” olan İslâm Tarihinin de kaynağını teşkil eder.³ Kur’ân -ı Kerim kısaca, her milletin nasıl yaşadığını, ne şekilde muvaffak olduğunu ve yanlış hayat tarzları benimseyerek nasıl mahvolduğunu da anlatır.

*“Kendilerinden önce olan Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin, İbrahim milletinin, Medyen ve altüst olmuş şehirler hâlkının (Mü’tefike’nin) haberleri onlara gelmedi mi”*⁴

*“Sizden önce yaşamış olan Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin haberleri size ulaşmadı mı? Ki onların haberlerini Allah’tan başkası bilmez. Onlara peygamberleri açık delillerle geldiler de ellerini ağızlarına ittiler ve “Biz” dediler: Sizin gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz ve biz, sizin dâvet ettiğiniz şeyden kuşku duyuyoruz.”*⁵

Kur’ân-ı Kerim’in her milletin tarihini, medeniyetini, mimari başarılarını, askeri çabalarını ve politik güçlerini anlatan bu ve diğer âyetleri, tarih çalışmalarına büyük teşvik sağladı. Bu çalışmalarla da, bir milletin tarihsel olayının değerini takdir ederken yeni prensipler ve yeni bir

¹ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb* I, 83.

² Mes’ûdî, *a.g.e.*, I, 210.

³ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991, 147.

⁴ Kur’ân-ı Kerim, 9:70.

⁵ Kur’ân-ı Kerim, 14:9.

metodoloji uygulayarak, İslâm tarih biliminin gelişmesine yol açtı ve İbn Haldun, İbn Miskeveyh, Mes'ûdî, İbn Hallikân, el-Birunî ... gibi tarihçilerin yetişmesini sağladı.¹

Mes'ûdî, ele aldığı konularda Kur'ân-ı Kerim'i kaynak olarak kullanmaktadır. Bu âyetler parantez içerisinde verilmekte ve yorumlanmaktadır. “*Mebde ve ilk yaratılış*” konusu ile başlanan Murûcu'z-Zeheb'te “*İlim ehli müslümanlar, eşyanın emsalsiz olarak yaratıldığı hususunda ittifak etmişlerdir*” denilmiş ve konu ile alakalı âyetlere yer verilmiştir.²

Hz.Adem (a.s.)'den beri gelip geçen bütün peygamberlerin hayatları veciz bir şekilde anlatılmakta ve konu ile ilgili âyetlerle pekiştirilmektedir.³ Hz.İsa (a.s.) ile Hz.Muhammed (s.a.s.) arasında yaşamış olan kişi ve topluluklar hakkında bilgi verirken âyetlere yer verilmektedir.⁴

Bizans (Roma)'lılardan bahsederken; “*Ashâb-ı Kehf*”⁵, Mısır'da kurulan devletler konusunu izah ederken; “*Firavn ve zülümleri*”⁶, Arabistan ve Filistin yörelerinde derin izler bırakmış ve helak olunmuş; “*Âd Kavmi*”⁷, “*Semûd Kavmi*”⁸, Mekke başta olmak üzere önemli eski yerleşim yerleri⁹ ve Yemen'de Yahudi hükümdarların hüküm sürdüğü esnada işlenen cinâyetlerden “*Ashâb-ı Uhdûd*”¹⁰, Cahiliye Arapları'nın dinleri ve görüşleri¹¹ gibi konular âyetlerle takdim edilmektedir.

Hz.Muhammed (s.a.s.)'in doğumu, çocukluğu, gençliği, güzel ahlâkı, peygamberlik vazifesi, tebliği, cihadı, hicreti, savaşları, sosyal münâsebetleri, devlet işleri, dâvet mektupları, vefâtı vs. konular¹² yanında Hz.Ebû Bekir, Hz.Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali dönemleri¹³, Emevîler¹⁴ ve Abbâsîler¹⁵ ile ilgili mevzularda âyetlere yer verilmektedir.

¹ Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 152.

² Mes'ûdî, *Murûcu's-Zeheb*, I, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 40, 41.

³ Mes'ûdî, *Murûcu's-Zeheb*, I, 45, 46, 52, 55, 56, 57. ; III, 175, 234, 400. ; IV, 43. ; *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 245, 248, 249, 310.

⁴ *Ümeyye b. Ebi's-Salt, Kus b. Sa'ide, Varaka b. Nevfel, Cirsîs, Habibu'n-Neccâr ... vs. kişiler yanında Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Uhdûd gibi topluluklar ...* bkz. Mes'ûdî, *Murûcu's-Zeheb*, I, 65, 66, 67, 68, 73, 74.

⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 323.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 339, 341, 345, 361.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 40, 41.

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 42, 43, 44. ; III, 269, 270.

⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 46, 49, 55, 57, 58.

¹⁰ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 77.

¹¹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 126, 127.

¹² Mes'ûdî, *Murûcu's-Zeheb*, II, 282, 283, 290. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 245, 248, 249, 253, 254.

¹³ bkz. Mes'ûdî, *Murûcu's-Zeheb* II, 306, 334, 365, 406, 434. ; III, 9, 10, 104.

¹⁴ bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 25, 27, 28, 29, 32, 47, 135, 151, 156, 164, 170, 190, 193, 194.

¹⁵ bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 250, 300, 309, 311, 312, 324, 339, 382, 400. ; IV, 8, 25, 36, 43, 74, 171, 191, 248.

Sosyal hayatı yakından ilgilendiren ahlâklî olma¹, nikah kıydırma² vb. meseleler âyetlerle desteklenmektedir. Varlığına inandığımız ancak nicelikleri hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız ruhani varlıklardan cinlerle ilgili âyetlere işaret edilmektedir.³

Mûtezile, Şia, Hâriciler ve Râvendiye başta olmak üzere mezhepler kendi görüşlerini teyit etmek için âyetleri yorumlamışlardır. Mes'ûdî bu yorumları eserinde zikretmekte ve zaman zaman kendi değerlendirmelerine de yer vermektedir⁴.

Mes'ûdî'nin, Kur'ân eksensli bir anlayışla tarihi olaylara yaklaştığı görülmekte sık sık âyetlerle ele aldığı konular pekiştirilmektedir.

“Allah (c.c.) Adem'i yaratmayı dilemiş, meleklerle şöyle demiştir: (Yeryüzünde bir halife yaratacağım) Rabbimiz dediler, bu ne halifesi oluyor? 'Omun zürriyeti olacak, yeryüzünde kan dökcek, birbirine hased edecek, birbirleriyle savaşacak' dedi. Bunun üzerine onlar dediler ki: (Fesat çıkaracak, kan dökcek birini mi yaratıyorsun. Biz sana hamd eder ve seni takdis ederiz. 'Sizin bilmediklerinizi ben bilirim' dedi.)”⁵ Verdiğimiz bu örnek dışında kullandığı bazı ifâdelerle âyetleri sürekli olarak parantez içinde göstermek suretiyle Kur'ân-ı Kerim'i ana kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

“Bu mevzu Kur'ân'da vardır. İlk sûrede O'na hitaben Allah Teâla'nın kavli (İnsana bilmediğini öğretti.) ... ”⁶

“Bir topluluk Allah Teâla'nın kavlini tevil ederek şunu zikretmiştir. (Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır.) ... ”⁷

“Allah, değerli kitabında buyurmuştur (Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim.) ... ”⁸

2) Hadîs-i Şerîfler

Hadis, İslâm Tarihinin kaynağı olması bakımından ayrı bir önem taşır. Tarihçiler İslâm Tarihinin ilk kaynaklarından söz ederken hadisin taşıdığı öneme işaret ederler. Öyle ki tarih ilmini

¹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 290.

² Mes'ûdî, a.g.e., III, 8.

³ Mes'ûdî, a.g.e., II, 164.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II, 406. ; III, 252, 309, vd.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 30.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 282.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., III, 250.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 191.

bazen hadis ilmi içerisinde sayarlar. Bu tarihçilerden es-Sehâvî “*Tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir*”¹ demektedir.

Hadisin, İslâm Tarihi yönünden önemini artıran unsurların başında Hz.Peygamber’in hayatı hakkında bilgiler vermesi gelir. Hz.Peygamber’in fiilleri, sözleri ve faaliyetleri ile ilgili hadisler Siyer ve Megazinin menbaini teşkil eder.² Mes’ûdî kaynakları arasında hadislere yer vermektedir. Çoğu kez hadis metninin başında, o metni birbirine nakleden râvi isimlerinden müteşekkil olan senedi zikretmeden; “*Hz.Peygamber (s.a.s.)’den rivâyet olunmuştur. ...*”³, “*Allah Rasûlü buyurmuştur ...*”⁴,

“*Hz.Peygamber (s.a.s.)’den zikrolunan bir haberde ...*”⁵ ... gibi ifâdelerle hadis nakledilmektedir. Senedi vermeme nedenini şöyle açıklamaktadır:

“*Bu tür haberlerde olduğu gibi çoğunlukla senetleri ve rivâyet yollarını vermedik. Çünkü önceki kitaplarımızda yaptığımız nakillerin çoğunda, râviler zincirini zikretmek suretiyle komuyu uzatma ve çoğaltma endişesiyle bu kitabta (Murûcu ’z-Zeheb ’te) bunu yapmadık*”⁶

Mes’ûdî, Hz.Peygamber’den râvileri atlayarak doğrudan naklettiği hadislerin yanında sahabeden de hadis rivâyet etmektedir.⁷ Bazan da az olmakla birlikte kendisine kadar gelen râvi silsilesini tam olarak vermektedir.

“*Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Süleyman en-Nevfelî’ye ait olan “el-Ahbâr” kitabında buldum. Sâlih b. Ali el-Atıyye el-Esam dedi ki; Abdurrahman b. el-’Abbâs el-Hâşimî, Ebû Avn Sahibu’d-Devlet’ten, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-’Abbâs, babasından dedesinden ve el-’Abbâs b.Abdülmuttalib’ten rivâyetle bize anlatılmıştır. Hz.Abbas şöyle demiştir. Allah Resûlü ’mün yanındaydım.*”⁸

“*Ebû Abdullah Ca’fer İbn Muhammed, babası Muhammed b. Ali’den babası Ali b. Hüseyin’den, babası Hüseyin b. Ali’den, babası Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib (k.s.)’ten rivâyet etmiştir.*”⁹

¹ es-Sehâvî, *el-İ’lân bi’t-Tevbîh*, 44.

² Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, 169.

³ Mes’ûdî, a.g.e., I, 46. ; II, 70, 72.

⁴ Mes’ûdî, a.g.e., II, 153, 225, 226. ; III, 73.

⁵ Mes’ûdî, a.g.e., III, 6, 90.

⁶ Mes’ûdî, a.g.e., I, 33.

⁷ Hz.Ali (r.a.)’den Abdullah İbn Abbas(r.a.)’tan ve Ebû Hureyre(r.a.)’den çeşitli mevzularda hadis rivâyet etmiştir.bkz. Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, I,32,33 ; II,290,291,415 ; III,6,7.

⁸ Mes’ûdî, a.g.e., III, 6.

⁹ Mes’ûdî, a.g.e., I, 33.

İlk yaratılış ile ilgili verdiği âyetlerin yanında hadislere de yer vermektedir.² Hz.İsa (a.s.) ile Hz.Muhammed (s.a.s.) arasında geçen zaman dilimi olan fetret döneminde yaşamış olan tevhid ehli kişi ve topluluklar³, Mekke ve tarihi⁴, Yemenliler⁵, Cahiliye döneminde eski Arap inanışları⁶, iz sürme ilmi⁷, insan hayalinin ürünü Anka kuşu⁸ vs. konularında hadisler zikretmektedir.

Hz.Peygamberin hayatı ile ilgili ele aldığı bölümde özellikle İbn İshâk'ın "*Kitâbu'l-Megazi ve's-Siyer*" kitabından istifade ettiğini beyân etmektedir.⁹ Hz.Ali ile Hz.Muaviye'nin birbirleriyle siyâsî mücadele içerisine girdiklerinde, tarafların karşılıklı atışma ve sataşma esnasında Hz.Peygamberin hadislerine müracaat ettiklerini örnekler vererek göstermektedir. Mut'a Nikahı¹⁰, İmâmet Meselesi¹¹ vs. konularında hadisler zikrederek mezheplerin yaklaşımlarını değerlendirmiştir. Hikmetli sözlerden bahisle, Hz.Peygamberin söylediği kısa ve veciz sözlerini kaydetmektedir.¹² Mes'ûdî eserlerinde rivâyette bulunduğu hadislerin kaynaklarını çok az zikrettiğini ve yer yer kronolojik olarak verdiği vefâyât bilgileri içerisinde bazı önemli muhaddislerin ölüm tarihleriyle ilgili açıklamalar yaptığını görüyoruz.

3) Tarih Kitapları

Mes'ûdî tarih kitaplarından büyük ölçüde istifade etmektedir. Eserlerinde sık sık bu kitaplara ve tarihçilere atıfta bulunmaktadır. Murûcu'z-Zeheb'in takdiminde kendisinden önce yaşamış olan 85 müslüman tarihçiden bahsetmektedir.¹

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 32-34.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I,69,73,75 vd.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II,46.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II,70,72,73.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., II, 132,153.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II,169-171

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., II,225,226

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 272-290 bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, 211-261.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., III,90.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 236.

¹² "Harp Hiledir.", "Hıbesinden dönen kustuğunu yiyen gibidir", "Müslüman müslümanın aynasıdır.", "Şerri terketmek sadakadır.", "Kişi sevdiğiyle bereberdir." vs. 100 civarında hadis zikretmektedir. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II,300-303.

¹ "İnsanlar tarih alanında geçmişte ve günümüzde kitaplar telif etmiştir. Bir kısmı isâbet etmiş, bir kısmı hata etmiştir. Her biri bütün imkanlarını kullanarak çalışmış, kendilerinde bulunan cevherleri açığa çıkarmıştır. Vehb b. Münebbih, Ebû Mihnef Lât b. Yahyâ el-Âmirî, Muhammed b. İshâk, Vâkıdî, İbnu'l-Kelbî, 'Ubeyde Ma'mer el-Müsenneâ, Ebu'l-Abbas el-Hemadânî, el-Heysem b. 'Adî et-Tâî, eş-Şarkî b. el-Kutame Hammâd er-Râviye, el-Asmâ'î, Sehl b. Harun, Abdullah b. el-Mukaffâ, el-Yezidî..." gibi tarihçilerin (çoğunlukla) adlarını zikretmiş, bazılarında eserlerini ve önemli gördüğü yönlerini övmüş veya tenkid etmiştir. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,12-16.

“....Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdazbih, O telifte İmâm, tasnifinin akıcılığı yönünden de parmakla gösterilirdi. Güvenilir kimseler ona tabi olmuş, ondan istifâde etmiş onun gittiği yoldan gitmiş ve metodunu takip etmişlerdir. Sıhhatli bir bilgi almak istersen bu konuda tarih sahasında yazılmış büyük kitaba bak. Bu kitap gerçekten pek çok şeyi içine almış, tertipçe çok gözde ve ilmen çok ileri bir kitaptır. Milletlerin, hükümdarların ve bu milletlerin yabancılarla ilgili haberlerini ihtiva etmektedir. Bu nefis kitap “el-Mesâlik ve'l-Memâlik” isteyeneye cevap verecek yokluğunu hissettiğine kavuşturacak niteliktedir. Bu tarih kitabı peygamberimizin doğumundan vefâtına kadar ve Dört Halife döneminden başlayarak Mu'tazid billah'ın hilafetine kadar geçen hâdiseler ve önemli haberleri içermektedir.”¹

“Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin Tarih'ine gelince: Telif ettiği eserlerin en güzeli, kitaplarının en büyüğüdür. Çok çeşitli haberleri toplamış, ilimlerin çoğunu kapsamış ve sanat dallarını ihtiva etmiştir. Bu kitabın faydası çok olup, her bakışta yarar sağlayacak şekildedir. Niçin böyle olmasın ki; Müellifi asrın fakihi, zamanın teki idi. Şehir Fakihlerinin bilgileri onda noktalanıyordu, sünen ve rivâyet hamiliydi....”²

Mes'ûdî adını ve eserlerini zikrettiği bazı âlimleri övmekle kalmıyor bazılarını da eleştirmekten geri durmuyordu:

“Sinan b. Sâbit b. Kurre el-Harrani'nin kendine ait olmayan bir eseri, intihâl yaparak kendisine mal etmiştir. Bir takım kitaplardan bazı kardeşlerinin risâlelerinden derleyip kitap yazmıştır. Nefsin oluşumları kısımları; Nâtika, gadabiyye, Şehvaniyye..gibi kelimeleri toplayarak ele almak istemiştir. es-Siyâsâtü'l-Medeniyye adındaki eserinde geçen bir bölüm aynen Eflatun'un “es-Siyâsetü'l-Medeniyye” (Politica) Kitabında mevcuttur.....”³

Mes'ûdî, eserlerinde nakilde bulunduğu tarihçilerin çoğunlukla adını, bazan da eserlerini zikretmektedir:

“Abdullah b. 'Ayyaş el-Mentûf'tan hikâye olumur...”⁴

“el-Kindî'ye atfedilen kitaplarda gördüm...”⁵

“Ahmed b. et-Tayyib es-Serahsî dağlar, denizler ve sular komusundaki risâlesinde zikretmiştir.”⁶

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I,14.

² Mes'ûdî, a.g.e., I,15.

³ Mes'ûdî, I,16-17.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III,280.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 126.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I,126.

“Câhız, Kitâbu 'l-Emsâr ve ' Acâibu 'l-Buldân 'da zikretmiştir.”¹

Mes'ûdî, isim vermeden konuyla ilgili olarak rivâyetlerde bulunmaktadır:

“Bazı tarihçilerden zikrolunmuştur.”²

“Tarihçilerden bir cemaat zikretmiştir.”³

“Ensâb ve tarih kitaplarında bulunan farklı rivâyet yolları ve değişik nüshalarda geçen rivâyetlere göre...”⁴

“Bağdatlı Sûfiler derler ki...”⁵

Mes'ûdî, bazan sâdece kitap isimlerini vermektedir:

“Menâhibu 'l-Hind ve Arâihim 'de bu böyledir.”⁶

“ ‘Uyûnûl-Belâgât adlı kitapta buldum.”⁷

“Kitâbu 'l-Fellâhe 'de buldum.”⁸

“Ahbârü Bağdâd adlı kitabta gördüm.”⁹

Mes'ûdî, konu ile ilgili olarak tarihçiler arasında karşılaştırma ve verdikleri bilgiler hakkında değerlendirme yapmaktadır:

“Bu Muhammed b. İshâk 'ın görüşüdür. Vâkıdî buna ziyâde yapar.”¹⁰

“ ‘Amr b. Bahr el-Câhız Sind Nehrini, Mısır'daki Nil Nehri ile karıştırmış, delil olarakta bu nehirlerde timsahın yaşamasını göstermiştir. Bu delille nasıl hareket ettiğini anlayamıyorum....”¹¹

Mes'ûdî'nin nakilde bulunduğu bazı tarihçiler şunlardır:

-Vehb İbn Münebbih (öl.110/728)¹²

¹ Mes'ûdî, a.g.e, I,99.

² Mes'ûdî, a.g.e, III,196.

³ Mes'ûdî, a.g.e, III,197,231.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e, III,353.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e, III,383.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e, I,79.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e, III,176.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e, I,179,180.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e, IV,57.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e, III,353.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e, I,99.

¹² Mes'ûdî, a.g.e, I,12.

- Ebû Mihnef Lût b. Yahya el-Âmirî (öl.157/774)¹
- Muhammed İbn İshâk (öl.151/768)²
- Vâkıdî (öl.208/822)³
- İbnu'l-Kelbî (öl.204/818)⁴
- el-Heysem b. 'Adî et-Tâî (öl.206/820)⁵
- el- Asmâ 'î (öl.216/831)⁶
- Ali b. Muhammed el-Medâinî (öl. 225/835)⁷
- Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız (öl.255/869)⁸
- Ebû Bekr Muhammed b.Cerîr er-Râzî (öl.311/923)⁹
- Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr et-Taberî (öl.310/922)¹⁰
- Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed b. Hamdân el-Mevsîlî¹¹
- Zübeyr b. Bekkâr (öl. 256/870)¹²
- el-Minkarî¹³
- Ebû Abdullah Niftaveyh (öl.338/949)¹⁴

4) Nesep Kitapları

Mes'ûdî, eserlerinde nesep kitaplarından da faydalanmaktadır. Tarihte adından sıkça bahsedilen milletlerin ve kişilerin nesepleri tek tek sayılmakta ve Hz. Adem (a.s.) Hz.Nûh (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) başta olmak üzere insanlığın ilk ataları olan bu yüce peygamberlere soy kökleri

¹ Mes'ûdî, a.g.e, I,12 ; II,362 ; III,25,27,29.

² Mes'ûdî, a.g.e, I,12,26 ; II,288,328 ;III,57.

³ Mes'ûdî, a.g.e, I,12,323,324; II, 288,289,315,328,352; III,31. 350; IV,33,34, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 258, 326.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,13; IV,24,36 *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 84,105,106,196,225.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,12,71; III,219,223,385; III,332,345; *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 87,193.

⁶ Mes'ûdî,a.g.e, I,12; III,185,188,325,354,355,362,389.

⁷ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,13 ; III, 52,53,57,148,168,169,223,265,274,295,397 ; IV,247.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e. I,13,99, III,252, IV,195,196,279, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf* 65,82.

⁹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,15, II,250, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 154.

¹⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I,15, III,7,23, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 248.

¹¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I,16 ; II,303 ; III,5 ; IV,99.

¹² Mes'ûdî, a.g.e. II,374 ; III,181,199,209 ; IV, 40,41, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 276.

¹³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I,13 ; III,116,117,125,126,132,149,151,156,158,175 ; III, 159, 179, 186,241.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e, I, 16 ; II, 303 ; IV,289.

dayandırmaktadır. Bunları bazan "Adem (a.s.) ilgili bilgi veren kitaplarda buldum"¹, "Bu konuda marifet sahibi Yemenli Nessabelerin çoğu Arapların kökeni konusunda ilk olarak şu yolu takip ettiler"² gibi ifâdeler kullanmakta ve kaynak zikretmemektedir.

Mes'ûdî; Ebû 'Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ et-Teymî'den özellikle Kisrâ Ömer'in "Ahbâru'l-Furs" adlı kitabına³ ve Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin "Ensâbu Fâris" adlı kitabına⁴ dayanarak Farsların nesepleri hakkında bilgi vermektedir. Yine Hitan b. el-Mu'alla el-Fârisî başta olmak üzere şâirlerin şiirlerinden istifâde etmektedir. Ya'kûb b. İshâk el-Kindî, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed en-Naşı⁵ ve İbnu'l-'Arabî gibi şâir ve nessabların bilgilerinden istifâde etmek suretiyle Yunanlıların nesepleri, 'Adnân'ın nesebi vb. konularda kaynak göstermektedir.

"Nesepçiler yalancıdır." diyen "Hz.Peygamber (s.a.s.), nesebinin Ma'ad'a kadar götürülmesini nehyetmiştir." görüşünü ileri sürerek, nesepçilerin zaman zaman aşırılığa gitmesi ve karanlığa taş atma olasılığının yüksek olmasını göz önüne alarak söylenmiş olabileceğini hatırlatmaktadır. Mes'ûdî, toplu olarak nesep âlimlerine şöyle işaret etmektedir:

ez-Zübeyr b. Bekkâr, "Ensâbu Kureyş" kitabında Ebû Tâlib ve ailesi ile ilgili neseplerini en güzel şekilde ele almıştır. ez-Zübeyr b. Bekkâr, bunları Tahir b. Yahya el-'Alevî el-Hüseynî'den Medine'de dinlemiştir. Yine, Ebû Tâlib ve ailesinin nesepleri hakkında pek çok kitap vardır:

-Kitâbu'l-Abbas; el-'Abbâs b. Ali'nin oğluna ait bir kitaptır.

-Kitâbu Ebû Ali el-Ca'ferî; el-Muhleves el-'Alevî'nin, Musa b. Ca'fer Muhammed b. Ali el-Hüseyn b. Ali İbn Ebû Tâlib (r.a.)'in çocukları hakkında yazmış olduğu bir kitaptır.⁶

5) Şiirler

Şâirlerin İslâm tarihinde meydana gelmiş olan siyâsî ve itikâdî olaylarla büyük ölçüde alakası bulunmaktadır. Arapların özellikle İslâm öncesi dönemi hakkında bilgi sahibi olmak istediğimizde en önemli materyal şiirlerdir. Araplar, kabilevi güçlülere rağmen bir millet oluşturma fikrini, başlıca manevi varlıkları olan şiir sanatlarına borçludurlar. Araplar çölün ve onun deve gibi hayatlarıyla sıkı sıkıya bağlı karakterestik hayvanlarının tanımlanmasında harikalar ortaya çıkarmışlardır; bununla beraber bu tasvirler çoğunlukla kendi gözlemlerine değil, bilakis

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 36.

² Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 86.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 235.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e. I, 237. ; bkz. Ebû 'Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ, *Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm*, I, 432-437.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 286.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 73-74.

adetlerinde cereyan etmiş olan şeylere dayanmışlardır.¹ Yazılı kültürün hakim olmadığı bu toplum, geçmişini ve yaşadığı dönemi şiirlerle ifade etmiştir. şiirler, onların dillerinin gelişmesini sağlamış, geçmişlerini geleceğe taşıyan en önemli vesikaları olmuştur.

Şiir ve nesrin cahiliye devri Araplarının hayatındaki yerinin bilinmesi, Arapların tarihe ve bu iki ilme ilgisinin tespit edilmesini sağlayacaktır. Nitekim ensab ilmiyle şiir arasında da büyük bir bağ vardır. Ensâb ilmine gösterilen alaka bazı tarihi olayların ve şahsiyetlerinin bilinmesini sağladığı gibi, şiirler de aynı görevi daha rahat yapıyordu...

Öte yandan, Hicaz bölgesinde ve Yemen mıntıkasında zengin bir tarih malzemesi mevcuttu. Çeşitli kültür ve dinden olan insanlar, ticaret, seyahat ve hacc ziyaretine gelen hacılar yoluyla komşu milletler ve devletlerin tarihine dair bilgilere sahip oluyorlardı. Mekke'de çeşitli toplantı yerlerinde halk toplanır; Eyyâmu'l-Arab hakkında bilgisi olanlar ve seyahatları sırasında görüp işittikleri ilgi çekici olayları anlatmak isteyenler söz alıp konuşuyorlardı.²

Şâirler, İslâmi dönemde de itibarlarını kaybetmemişler; siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda varlıklarını hissettirmişlerdir. Bu bağlamda siyâsî mücadelelerde ve kabile çekişmelerinde aktif rol oynayan şâirler, bir bakıma o devirde bugünkü basın-yayın organlarının görevini yerine getiriyorlardı. Bu bakımdan, hemen her kabile ve grup, kendisini savunan, düşmanlarını kötüleyen ve kamuoyunu kendi lehine yönlendiren şâir ve şiirlere sahip bulunuyordu. Mesela, iktidardaki Ümeyye ailesi, Cerîr, Ferezdak, Ahtal ve Benî Şeybân'dan Nâbigâ gibi şâirleri himaye ediyor; bu şâirler de Benî Ümeyye'yi övüyor, savunuyor ve rakiplerine şiirleriyle hücum ediyorlardı.³

Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb ve et-Tenbîh ve'l-İşrâf adlı eserlerinde şiirlere büyük ölçüde yer vermiştir. Öyle ki adlarını tespit ettiğimiz şâirlerin sayısı 250 civarındadır. Biz bu şâirlerden pek azının adını söylemekle iktifa edeceğiz. Bunun yanında Mes'ûdî, şâir ismi belirtmeden de azımsanmayacak ölçüde şiirler aktarmaktadır.

"Bazı şâirler onunla ilgili (Hanzala b. Safvân için) mersiyeler söylemişlerdir:"⁴

"Bu komuda şâir der ki:..."⁵

"Bunun için (Halife el-Hâdî için) bazı şâirler derler ki"⁶

¹ C. Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (trc.Neşet Çağatay), Ankara 1992, 9-10.

² S. Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, 38.

³ bkz. İbrahim Sarıçam, *"Küme't b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyâtı"*, A.Ü.İ.F.D , Ankara, 1997, XXXVI,255.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 65.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., III, 107, 112, 116, 118, 121, 122, 127, 138 vd.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., III, 334, 338.

"(Hz.Hüseyin için) Bu asrın bazı şâirleri diyorlar ki"¹

"Şu 'ûbiyyeden bir adam dedi ki:"²

"(Halife Muntasır hakkında) Bağdatlı bu asrın şâirlerinden bir kısmı şunu söylemişlerdir:"³

"Bazı Nizârîcilerin sözleri..."⁴

"Abdumelik ile kardeşi Abdulaziz Mısır'a doğru yönelmişlerdi. Bu komuyla alakalı olarak şâir diyor ki"⁵

Yukarıda örneklerini sunduğumuz şâiri belirtilmeden nakledilen şiirler yanında şâir adı zikredilen şiirlere daha geniş yer verilmiştir. İlk Yaratılış,⁶ Peygamberler Tarihi,⁷ Hz.İsa (a.s.) ile Hz.Peygamber (s.a.s.) arasındaki fetret dönemi,⁸ iklimler, rüzgarlar ve etkileri, denizler, karalar, nehirler ve dağlar gibi coğrafya ile alakalı konular⁹ Süryânî, Fars, Yunan ve Bizans (Doğu Roma) tarihleri gibi ve bunların nesepleri başta olmak üzere hükümdarları, yaptıkları savaşlar, antlaşmalar vs. konularda şiirler aktarılmaktadır.¹⁰

Mes'ûdî, Arapların İslâm öncesi dönemlerinden bahsederken; Arap dinleri ve görüşleri, Arapların diğer milletler ile olan ilişkileri, Arap şehirleri, üfürükçülük, ilham, sıfır, kehanet gibi Arapların cahiliye dönemi alışkanlıkları gibi konularda, el-A'sâ, el-Ezdî, Nâbigâ, Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekâfî başta olmak üzere şâirlerin şiirlerine yer verilmektedir.¹¹

Hz. Peygamberin doğumu, Ficâr savaşları, Hilfu'l-Fudûl, peygamberin nesebi, peygamberliği, Hz.Ebû Bekir'in (r.a) müstüman oluşu, Hicret, Hz.Ömer'in (r.a.) adaleti, Hz. Osman'ın (r.a.) akrabalarına düşkünlüğü, Hz.Ali'nin (r.a.) ailesi, Hz.Ali ile Hz. Muaviye arasında geçen iktidar mücadelesi, Sıffin Savaşı, mızrakların ucuna mushaf sayfelerinin takılması, Hakem olayı, Hz.Ali'nin şehit edilmesi gibi konular şiirlerle pekiştirilmektedir.¹²

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 307.

² Mes'ûdî, a.g.e., III, 409.

³ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 164.

⁴ Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İsrâf, 111.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 289.

⁶ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, I, 85.

⁷ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, I, 36,37.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I,65,68,69,70,71.,73,74.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I,105,108,174 ; II,223,226,240,248, et-Tenbîh ve'l-İsrâf, 49,50,53,54.

¹⁰ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb I,225,237,242,255,258,262,268,273,274,286,308,330,331,335,336,341,342; II,44,45,50,52,55,60,66,68,79,82,85,88,90,91,103,106,109, et-Tenbîh ve'l-İsrâf, 92,93,111,112.

¹¹ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb II, 127,138,142,143,146,151,153,157,161,163,174,183,184,187,192,207.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., II, 274, 277, 280, 284, 287, 319, 320,322,326,328,334, 336, 338, 344, 355 ,357 ,359 ,360 ,363, 370, 379, 385, 387, 390, 392, 394, 396,400,405,419,420,426, 429 ; III, 5, 6 ; III, 7,12.

Hâricilerin zuhûru¹ hakkında şiir nakleden Mes'ûdî bazı Hâricî şâirlerinden bahsetmektedir.² Emevîlerin politikalarını destekleyen Ferezdak ve Cerîr gibi şâirlerin şiirleri yanında Yezîd b. Abdulmelik'in içkiye düşkünlüğü ve İbn Süreyc el-Mugannî, Ma'bed, el-Garid, İbn'Aişe, İbn Muhriz, Tuveys, Dehmân gibi şarkıcıların şarkılarıyla ona eşlik etmesi üzerinde durulmaktadır.³

Emevîlerin Arapçı politikaları üzerine patlak veren mevâlî hareketi Emevîlerin iktidarı ile yakından alakalı olarak baş gösteren Yemenli-Nizârlı tartışmaları, Emevîlerin karışıklıkların artması sonucunda çıkan kanlı bir ayaklanma ile feci bir şekilde tarihe karışması gibi konularda el-'Arci, Kümeýt b. Zeyd el-Esedî, Ferezdak, Di'bil b. Ali el-Huccâ'î, el-Ahtal, el-A'sâ, Ali b. Abbas er-Rûmî gibi şâirlerin şiirleri nakledilmektedir.⁴

Mes'ûdî, kendi dönemine kadar sürüp gelen Abbâsî Devleti'nin siyâsî, sosyal ve kültürel yapıları yanında Bermekîler, İdrisîler gibi siyâsî teşekküllerin gidişatı hakkında çeşitli şâirlerin şiirlerini nakletmektedir.⁵

Mes'ûdî'nin en fazla şiirlerini naklettiği bazı şâirler:

- el-A'sâ⁶
- Ebu'l-Atahiye⁷
- Ebû Nüvâs⁸
- Hassan b. Sâbit el-Ensârî⁹
- Di'bil b. Ali el-Huzâ'î¹⁰
- Ferezdak¹¹

¹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 416,417,419.

² Maskâle b. 'Utbân eş-Şeybânî gibi... bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* III, 203.

³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 226.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* II, 240,242,243,244,245,255,257,258,260 vd., *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 111,112, 175 vd.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II, 272, 274, 278, 284, 286, 293, 295, 299, 302, 304, 307, 309, 311, 314, 317, 319, 320, 326, 329, 332, 334, 337, 338, 344, 346, 348, 349, 358, 361, 365, 370, 372, 373, 375, 379, 383, 387, 389, 392, 401, 402, 405, 419, 423, 424 ; IV, 5, 6, 12, 17, 21, 24, 30, 31,37,40,45,54,58,63,67,77,83,84,87,95,98,101, 107,114,122,126, 131,132,135,141,145,160,164,168,169,179,193,197,209,211,212,226,228,229,233,236,238,241,243,271,272,276,289,293,302,323,335,343,353,359,369, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 319,340,356.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 69, II,97,102,135,184 ; III, 268,407.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I,330,336 ; III, 326,329,368,369,376 ; IV, 17,37,39,83,84.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I,335,391; IV, 328,3

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., II,106,108, 189,319,320,355,357, et 59,361,370.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., II,106,108, 189,319,320,355,357, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 269.

¹¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 111,245,269,308,391.

¹² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III,189,190,242,243, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 175.

- es-Sülemî¹

- Kümeýt b. Zeyd el-Esedî²

- el-Buhterî³

- Züheyr b. Ebî Sülma⁴

- Nâbigâ⁵

6) Meseller (Atasözleri)

Atasözleri eski tabirle darb-ı meseller bir milletin nesilden nesile aktarageldikleri anonim sözlerdir. Araplarda söz ve edebîyat çok gelişmişti. Şifâhî kültürün vazgeçilmez ürünleri arasında mesellerin yeri kıymete haizdir. Mes'ûdî, kitaplarında meselleri kullanmış ve bu konudaki eserlere işaret etmiştir.

*"Ümeyye ailesinin üç dehası hakkındaki meselleri başlangıç kısmında ele aldık. Bu konuda eşsiz bir yere sahip olan "Kitâbu'l-Vâhide fî Menâkıbı'l-'Arab ve Mesâlibihâ" diye bilinen bir kitap mevcuttur. Yaşayan her Arap kendisini ya Kahtan'a ya da Nizar'a izafe etmiştir. Çeşitli zamanlarda Halife Hişâm'ın ilim meclisinde; el-Ebreş el-Kelbî, el-'Abbâs b. el-Velîd b. Abdülmelik, Hâlid b. Mesleme el-Mahzûmî ve en-Nadr b. Meryem el- Himyeri arasında tartışmalar yapılmıştır. el-Himyerî'nin kendi kavmi olan Himyer ve Kahtân'a ait menkıbeler ile el-Mahzûmî'nin kendi kavmi olan Nizar b. Ma'ad b. 'Adnân'a ait menkıbeler irad ettiği görülmüştür. Bunlardan her biri Araplara ait meselleri dile getirmişlerdir. Bu konuda Ma'mer b. el-Müssemâ'nın kitap telif ettiği söylenmektedir."*⁶

Mes'ûdî, Halife Me'mûn'un diliyle aktardığı darb-ı mesellerden örnekler vermektedir:

*"Savaşı geciktirmenin yolu, vakit geçirerek savsaklamaktır."*⁷

*"Dünyada insanların efendisi cömertlerdir. Ahirette ise nebîlerdir."*⁸

¹ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, II,83 ; IV,91,92,135,168,169.

² Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, III, 242,243, *et-Tenbîh ve 'l-İşrâf*, 175.

³ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, II,83 ; IV,91,92,135,168,169.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II,101; IV,70.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, II,109; III,128, *et-Tenbîh ve 'l-İşrâf*, 190.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, III,223.

⁷ Mes'ûdî, bu sözün Enûş-ı Revân'a ait olduğunu kaydeder. bkz. Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, IV, 7.

⁸ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., IV, 7,9.

Mes'ûdî, el-Fadl b. Ebî Tahir'in "Ahbâru'l-Müellifin" adlı kitabına dayanarak Halife el-Muntasır'ın meclisinde el-Harîrî diye anılan Sâlih b. Muhammed'in aralarında bulunduğu ediplerin bilhassa aşk, sevgi gibi konuları içeren darb-ı mesellere yer vermektedir.¹

Mes'ûdî, Şair Mutmîm b. Nüveyre el-Yerbû'î'den kardeşi Mâlik b. Nüveyre için söylediği darb-ı mesel hâline gelen bir şiir nakletmektedir.²

7) Tefsir Kaynakları

Mes'ûdî, ele aldığı pek çok konuda Kur'ân-ı Kerim'den âyetlere yer vermektedir. Ancak herhangi bir müfessirin adından, eserinden bahsetmemektedir. Kendisi, tefsir yapmakta, âyetlerle anlattığı mevzular arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır.

*"İlim ehli müslümanlar ilk yaratılış konusunda ittifak etmişlerdir."*³ Mes'ûdî, *"İlim ehlerinden"* müfessirleri de kastetmiş olabilir. Yaratılışla ilgili olarak âyetlere geniş olarak yer vermektedir.

*"... Allah bundan sonra sâbit dağlar yerleştirdi ve bu konuda şöyle buyurdu: (Yeryüzünde kazık olarak dağları yerleştirdi.)"*⁴

*"Allah 'Azze ve Celle Yusûf (a.s.) hikâyesinde şunu anlattı. (Yeryüzünün hazinelerini bana ver. Çünkü en iyi koruyucu ve bilen benim.) Burada işaret edilen yer; Mısır'dır..."*⁵

Kehanet başlığı adı altında ele aldığı meselelerde âyetlere yer vermekte ve bu âyetleri yorumlamaktadır.¹ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Mes'ûdî zaman zaman tefsir de yapmaktadır.

8) Mutasavvıflar

Mes'ûdî, tasavvuf kaynaklarını kullanmakta ve bunlara isim belirtmeden işaret etmektedir:

"Bağdat'ta yaşayan bazı Sûfiler şöyle dediler: Allah (c.c.) insanları hevâları ile imtihan etmiştir. Nefislerin tâate alışmasını, gönül huzuruyla ve rızayla ibadet etmesini temin etmek

¹ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., IV, 139,140.

² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 174,175.

³ bkz. Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb*, I, 28.

⁴ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., I, 28.

⁵ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., I,341.

gerekmektedir. Bunun için Allah'a tâat ölçüsünü delil kabul etmişlerdir. Yoksa yaratıcının buna ihtiyacı yoktur. Rızıkları veren ve bu ortamı hazırlayan Allah'a mutlaka itaat etmek vacib olmaktadır. Bâtınî mutasavvıflar bununla ilgili çok söz söylemişlerdir.¹²

Mes'ûdî'nin bu ifâdeleriyle mutasavvıflarla karşılaştığı ve onlardan bazı konularda nakilde bulunduğu anlaşılmaktadır.

B. İsrâîlî Kaynaklar

Mes'ûdî için İsrâîlî kaynaklar önemlidir. İlk yaratılış, peygamberler tarihi başta olmak üzere ele aldığı pek çok konuda İsrâîlî kaynakları kullanmaktadır. Bu kaynakları "Tevrat" ve "Yahudi Bilginleri" olarak ikiye ayırıyoruz.

1) Tevrat

Tevrat'ın İbranice nüshasını mı, yoksa Arapça tercümesini mi kullandığı net olarak anlaşılmamaktadır. Tevrat'a işaret ettiği konuları şöylece sıralayabiliriz:

Mes'ûdî, ilk yaratılış konusunda; "Tevrat'ta geçen habere göre, Allahu Te'âlâ yaratma işlemine pazartesi günü başladı, cumartesi günü ara verdi. Bunun için Yahudiler cumartesi gününü bayram kabul ettiler."³ Peygamberler hakkında ise; "Nûh'un tufandan sonra 350 yıl yaşadığını Tevrat'ta buldum. Böylece Nûh'un ömrü 950 yıl sürmüştür."⁴

"Tevrat'a göre Allah 'Azze ve Celle Musa'ya 10 suhuf indirmiştir. Böylelikle 100 suhuf tamam olmuş oluyor. Sonra O'na İbranice Tevrat'ı inzal etmiştir. Tevrat içerisinde; emir, nehiy, tahrim, tahlîl, sünen ve ahkâm mevcuttur. Hepsi 5 sifirdir*. Sifir ise sahifelerden müteşekkildir."⁵

Mes'ûdî, peygamberlerin hayatı⁶ yanında İsrailoğullarının tarihinden bahsederken Tevrat'a atıf yapar⁷. Farklı nüshalarının olduğunu kaydetmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir.⁸ Yine

¹ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., II, 173, 214.

² bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 383.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 33.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 41.

* Sifir; Talmud'ta yer alan kurallar bütünü manasına gelen Arâmîce bir kelimedir. bkz. C.M.H, "Sifra", The Jewish Encyclopedia, London, 1905, XI, 330-331.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 50.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 35, 41, 48, 49, 50, 52, 56, 61. II, 273-4. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 86-87.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 49, 50, 52, 56, 61. *et-Tenbîh vel'l-İşrâf*, 85, 86, 114.

⁸ "... İsrailoğulları ülkelerine döndüklerinde; tekrar Zeryâyil b. Selsân başkanlığında yeni bir yönetim oluşturdular. Beyt-i Makdis şehrini yeniden inşa ettiler. Harabeleri onardılar, kuyuya gömülü olan Tevrat'ı çıkardılar ve ona göre işlerini tanzim ettiler. Bu hükümdar onların yurtlarını 46 senede imar etmiş, namaz kılmalarını emretmiş ve unutulmuş diğer şeriatleri işler hâle getirmişti... Samirîler yahudilerin elindeki bu

Mes'ûdî Eski Yunan hükümdarlarından IV. Batlamyus el-Kesandres döneminde Mısır İskenderiye'de 72 âlim (hibr) tarafından İbranice'den Yunanca'ya çevrilen Tevrat nüshasını Huneyn b. İshâk'ın Arapça'ya çevirdiğini ve bu çevirinin en sahih kabul edildiğini söylemektedir.¹

2) Yahudi Bilginleri

İbranice tercüme yapan Ebû Kesîr Yahyâ b. Zekeriyya el-Kâtib et-Taberânî (öl.320), Sa'îd b. Ya'kûb el-Feyyûmî (öl.330) ve Dâvid b. Zeki (öl.334) başta olmak üzere pek çok Yahudi bilginiyle Mes'ûdî bizzat görüşmüş ve onların hayatlarından kısaca bahsetmiştir.² Mes'ûdî gezip gördüğü Kudüs, Bağdat vb. şehirlerde halife, vezir ve diğer devlet adamlarının ilim meclislerine girmiş, eserlerinde onlara işaret etmiştir: *"Filistin ve Ürdün yörelerinde Ebû Kesîr ile aramızda Yahudi fırkaları ve şeriatlerine ait nüshalar konusunda pek çok tartışma cereyan etmiştir. Diyâr-ı Mudar'da bulunan Rakka'da tıp ve felsefe alanında Sâbit b. Kurre es-Sâbiî'nin öğrencisi İbn Ebî's-Senâ diye bilinen Yahuda İbn Yusûf ile İbn İşlimya diye bilinen Sa'id b. Ali, Medinetü's-Selâm'da Ya'kûb b. Murdaveyh ile Yusûf b. Kayyumâ gibi kelamcılar arasında cereyan eden münarazalara şahit oldum."*³

Mes'ûdî, Yahudi bilginleri ile müslüman âlimlerin tartışmalarını yer ve zaman göstererek nakletmektedir.⁴ Vehb b. Münebbih⁵ ve Kâbu'l-Ahbâr⁶ gibi Yahudi asıllı müslüman tarihçilerin naklettikleri haberlerden yararlanmıştır.

O, isim vermeden bazı nakillerde bulunur:

-*"Ehl-i Kitab'ın çoğu Adem'in çocukları hakkında şunu söyler ..."*⁷

-*"Ehl-i Kitab'tan zikrolunmuştur ki ..."*⁸

-*"İsrâiloğulları'na ait bir nüshada buldum ki ..."*⁹

Tevrat'ın Musa b. İmran'a ait olmadığını zannetmişlerdi; çünkü tahrif edilmiş, değiştirilmiş ve farklılaştırılmıştı. Onların elindeki adı geçen bu krala ait muhtes bir kitaptı. İsrailoğulları zâten Tevrat'ı hıfzedererek toplamıştı, sahih olan işte bu Samirîlerin hıfzettikleriydi. Diğerleri ise sahih değildi. Başka bir nüshada bulunduğu göre, İsrailoğulları Buhtunasr döneminde bir araya gelmiştir. Tabi bu ileri sürülen bir görüşür.", et-Tenbih ve'l-İşrâf, 61.

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 114.

² Mes'ûdî, *a.g.e.*, 114.

³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 115.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 115, 116.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb I*, 65, 66. II, 166.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 63, 65.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 35.

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 35.

⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 52.

-“Sâmirîlerin elindeki Tevrat nüshasında böyledir ...”¹

-“Amelikâlîlar hakkında Tevrat’ta ve diğer İbranice kitaplarda bilgiler mevcuttur.”²

C- Hristiyan Kaynakları

Mes’ûdî, Hristiyan kaynakları hakkında bilgi verir. Hristiyanlığın doğuşu ve gelişmesi, Romalılar ve Bizanslılar’ın onlara karşı takındıkları tavırlar, İslâm’ın zuhurundan sonra Hristiyanlığın ve Hristiyan din adamlarının durumu ile ilgili değerlendirmeler yapar.

“Ehl-i İncil, Mesih’in kabrinden pazar günü kalkacağını zannetmiş ve bugünü bayram ilan etmişlerdir.”³

“İncil’de uzun bir pasaj vardır: Mesih, Meryem ve Yusûf en-Neccâr konusunda.”⁴

Hristiyan inancı ile kendi bilgilerini karşılaştırma yapar:

“Antakya’ya giden ve üçüncü iman eden Petros idi. Hristiyan fırkaların çoğu, üçüncü azizin Pavlos olduğunu iddia etmiş, ilk ikisi ise Petros ve Tevmâ idi demişlerdir.”⁵

İlk Hristiyanlar ve karşılaştıkları sıkıntıları zikreder:

“Mirhonna, Şem’un, Pavlos ve Luka’da zikrolunmuştur. Bunlar İncil’i anlayan dört havaridir. İsa (a.s.)’ın haberlerini telif ettiler.”⁶

“Petros’un Roma’da öldürülmesi Kilodis dönemine rastlar. Oun ismi Yunanca’da Şem’un’dur. Arapça Sem’ân denilir. Diğer Pavlos’tur, o kazığa vurulmuştur. ... Yesû’ en-Nâsirî Irak’ta Vâsit ile Bağdat arasında yer alan Kunne manastırının bulunduğu Mâdâna’da ölmüştür.”⁷

“Mesih’in öğrencileri 72 kişiydi. 12 havari bu 72 kişiden farklıdır. Bu öğrencilerden Luka, Markos, Yuhanna ve Matta İncil nakletmiştir.”¹

Hristiyanların Romalılar ile mücadelesi sonunda Konstantin’in Hristiyanlığı kabul etmesi ile yeni bir dönem başlar. Konstantin, İstanbul’u inşa eder ve Bizans’ı kurar. Bizans döneminde

¹ Mes’ûdî, et-Tenbih ve l-İşrâf, 197.

² Mes’ûdî, Murûcu’z-Zeheb I, 309.

³ Mes’ûdî, a.g.e., I, 34.

⁴ Mes’ûdî, a.g.e., I, 64.

⁵ Mes’ûdî, a.g.e., I, 66.

⁶ Mes’ûdî, a.g.e., I, 64.

⁷ Mes’ûdî, a.g.e., I, 311.

Hristiyanlar çeşitli mezheplere ayrılmış ve ihtilâfa düşmüşlerdir. Hristiyanları bir araya getirme teşebbüsleri olan konsüller dönemi başlamıştır. Bizans İmparatoru Konstantin, Nikya'da (İznik) ilk konsülü toplamış, ancak bu konsül birleştirme yerine ayrılığı pekiştirmiştir.² İmparator Teodosius, Efesos (Selçuk) şehrinde bir konsül daha toplamış³ ve bu toplantıda Nesturî patriği lânetlenmiştir. Melkîler, Ya'kûbîler, Nestûrîler vs. Hristiyan mezhepleri ile ilgili bilgiler veren⁴ Mes'ûdî, Tolunoğlu Ahmed'in meclisinde Yahudi ve Hristiyan âlimlerin tartışmalarına şahit olduğunu zikretmiştir.⁵

Mes'ûdî; "*Mesih (a.s.) sonrasında yaşayan Cirsîs (a.s.) ile ilgili Ehl-i Kitab âlimleri onun Mü'min bir kimse olduğunu beyân etmişlerdir*" diyerek bu bilgilerin Vehb b. Münebbih'in el-Mebde' ve's-Siyer kitabında mevcut olduğunu zikretmiştir.⁶

Mes'ûdî; İslâm'ın zuhurundan sonra Ebû Bekr (r.a.) döneminde cereyan eden Hâlid b. Velid ile Abdülmesih b. 'Amr b. Bakîle el-Gassânî'nin tartışmasını zikretmiştir.⁷

Mes'ûdî; Dört İncil dışında Hristiyanlar için önemli addedilen "*Kilimnes*", "*Filobahito*" adlı kitaplar⁸ yanında Halife el-Muktedir döneminde var olduğu söylenen Marunîlere ait bir kitab'tan⁹ söz etmektedir.

Mes'ûdî; Melkîlerin tarihine dair en güzel eser yazan Mahbûb b. Konstantin el-Mübeccî ile Sa'îd b. el-Batrîk'in kitaplarını Fustat'ta gördüğünü ve bu müelliflerin Halife er-Razî'nin (322-329/934-940) hilafetinin sonuna kadar geçen tarihi olayları ele aldığını, Mısırlı rahip Isyânus'un Roma hükümdarlarını çok güzel tasnif ettiğini, Hz.Adem'den Bizans İmparatoru Konstantin b. Helena'ya kadar bir dünya tarihi yazdığını yine doğuda Ya'kûb b. Zekerîya el-Kiskerî el-Kâtib'e ait pek çok konuyu içine alan eserler kaleme aldığını söylemektedir.¹⁰

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 312.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 318.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 324.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 324-26. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf* 140-6, 147, 153..

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 354-5.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 166.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 103.

⁸ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 153.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., 147.

¹⁰ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 147-8.

D- Eski Yunan Kaynakları

Mes'ûdî eserlerinde Yunan Kaynaklarından büyük ölçüde istifade etmiştir. Bu kaynaklara bazen isim vermek sûretiyle işaret etmiş, bazen de isim vermeden, “Yunan Filozofları şöyle demişlerdir”¹ “Bu konuda Yunanlılar şunu söylemiştir”² gibi ifâdeler kullanarak temas etmiştir.

Felekler ve şekilleri, yıldızlar ve etkileri, bunların unsurları³, zamanların taksimi, mevsimler⁴, rüzgârlar ve yönleri, etkileri⁵, yer şekilleri⁶, iklimler⁷, nehir ve denizler⁸ ... vs. konularında özellikle coğrafya, astronomi, tıp gibi ilimlerde Yunan kaynaklarını kullanmıştır.

Yunan filozoflarından Sokrates⁹, Eflatun¹⁰, Aristoteles¹¹, Enbodakles¹², Samistiyus¹³, Ersilavus¹⁴ ve Ankagaris¹⁵’in görüşlerinden bahsetmiştir. Stoacılar¹⁶, Eflatuncular¹⁷ gibi ifâdeler kullanarak yaşadığı dönemdeki bir takım müslüman gruplara etkilerini zikretmiştir. Bu filozoflar içinde Aristoteles’in adını sıkça anmış, bazen onun adından “Sâhibu’l-Mantık”¹⁸ olarak bahsetmiştir. Aristoteles’in “el-Âsârü’l-’Ulviyye”¹⁹ “Kitâbu’s-Semâ ve’l-Âlemîn”²⁰, “Siyâsetu’l-Medeniyye”²¹, “Kitâbu’l-Mantık”²² ve “Mâ-Ba’de’t-Tabi’a”²³ adlı kitaplarından örnekler vermiş ve bu kitaplarını zaman zaman tanıtmıştır.

¹ Mes'ûdî, a.g.e., 47.

² Mes'ûdî, a.g.e., 22.

³ Mes'ûdî, a.g.e., 22-28.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 29-31.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 32-36.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., 37.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., 38-44.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., 45-83.

⁹ Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 289; II, 178, 179. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 116, 117, 120.

¹⁰ Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 228, 239, 289; II, 178, 221, 235, 383. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 23, 27, 116, 117, 118, 120, 121.

¹¹ Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 97, 289; II, 27, 28, 212, 221, 247, 248, 249. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 23, 28, 44, 57, 58, 76, 77, 80, 116, 117, 118, 120, 121.

¹² Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II, 213.

¹³ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 23, 216.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e., 116, 120.

¹⁵ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 120.

¹⁶ Mes'ûdî, a.g.e., 23, 116, 121.

¹⁷ Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb* I, 97; II, 212. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 76, 77.

¹⁸ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, s.76, 77.

¹⁹ Mes'ûdî, a.g.e., 76, 77.

²⁰ Mes'ûdî, a.g.e., 28, 44, 57, 58, 77, 80.

²¹ Mes'ûdî, a.g.e., 80, 92, 116, 117, 118, 121.

²² Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb* II, 212. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 69.

²³ Mes'ûdî, *Murûcu’z-Zeheb* I, 289.

“Aristoteles siyâset ile ilgili kitabında, Yunan şehirlerini konu edinmiştir. Bu kitaba Yunanca “Politia” denmiştir. Batlamyus bu ismi kullanmıştır. Yine bu isim Keldânilerce de kullanılmıştır.”¹

“Aristoteles Kitâbu’s-Semâ ve’l-Âlemîn kitabının ikinci makâlesinde bu konuyu zikretmiştir.”²

Coğrafyacılar Batlamyus’un görüşlerine sık sık başvurmuş³ ve bu görüşlere ilâvelerde bulunmuştur. En uzak yerleşim birimleri hakkında onun tanımadığını ileri sürdüğü Seylan Adası vs. yerlerden bahsetmiştir.⁴ Batlamyus’un “el-Macisti”⁵ ve “Kitâbu’l-Coğrafyâ”⁶ adlı eserlerine atıfta bulunmuştur. Batlamyus’un kendinden önceki görüşleri değerlendirmeye tâbi tuttuğunu, eleştirdiğini ifâde etmiş,⁷ Sâvun el-İskenderânî vb. âlimlerin onun yolunu takip ettiğini belirtmiştir.⁸

Hipokrat,⁹ Calinos,¹⁰ Marinos,¹¹ Firfuryus,¹² Tales,¹³ Parakles,¹⁴ gibi Yunan bilginlerinden yararlanmış ve onlar arasında mukayese yapmıştır.¹⁵ Mes’ûdî bu kaynaklara Yunanca’dan Arapça’ya yapılan çevirilerden mi ulaşmıştır, yoksa Yunanca nüshalarından mı bizzat istifade etmiştir, net olarak anlaşılmamaktadır. “Politia”, “Astronomia”, “Okyanus” gibi Yunanca kelimeleri kullandığı gibi bazı Yunanca adların Arapça anlamlarını ifâde etmiştir. Bunun yanında; “el-İskender el-Afrodisî Aristoteles’in “Âsârü’l-‘Ulviyye” adlı kitabını şerhetmiştir. 500 varak olan eserin en büyük nüshasında gördüm”¹⁶ gibi ifâdeler dikkate alınırsa Yunanca bildiği ileri sürülebilir.

¹ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 80.

² Mes’ûdî, *a.g.e.*, 28.

³ Mes’ûdî, *a.g.e.*, 27, 31, 32, 39, 41, 43, 47, 84, 114, vd.

⁴ Mes’ûdî, *a.g.e.*, 40, 41.

⁵ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb II*, 217. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 27, 57, 58, 77, 128.

⁶ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb II*, 217.

⁷ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 43.

⁸ Mes’ûdî, *a.g.e.*, 57.

⁹ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb II*, 212, 231, 232, 233. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 81.

¹⁰ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb II*, 212, 213, 217. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 81, 129, 130.

¹¹ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 39, 46.

¹² Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb II*, 221., *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 44, 55, 154.

¹³ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 116, 117, 120.

¹⁴ Mes’ûdî, *a.g.e.*, 27.

¹⁵ “Yahya en-Nahvî el-Hâris el-İskenderânî yazmış olduğu eserinde, âlemin muhdes (sonradan yaratıldığını) olduğunu ileri sürmüş ve Parakles’in kitabını nakzetmiştir. Aristoteles, Eflatun ve Eflutarhos’un iddia ettiği âlemin kıdemi (sonradan yaratılmadığı) meselesini de reddetmiştir...” vb. *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 27.

¹⁶ Mes’ûdî, *a.g.e.*, 77.

E- Doğu Roma Kaynakları

Mes'ûdî, Doğu Roma kaynaklarından da yararlanmıştır. Antik Yunan'da ilim ve felsefe çok ileri idi. Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in İstanbul'u başkent yapıp, Hristiyanlığı resmi din ilan etmesinden sonra bu devlet "Bizans" diye de anılmıştır. Mes'ûdî, Doğu Romalılar'dan "Rumlar" diye bahsetmektedir. Doğu Romalılar'ın menşei, hükümdarları, dinleri, mezhepleri, siyasî ve ekonomik yapılarını kısaca ele almış ve çoğunlukla kaynaklarının adlarını zikretmemiştir.¹

Tercüme faaliyetleri neticesinde Arapça'ya pekçok eser çevirilmiştir. Bu eserler hakkında bilgi vermektedir:

*"Aristoteles'in ikinci makâlesinde (Kitâbu'n-Nefs) ilk akıl; Fa'al Akıl ve ikinci akıl meselesi incelenmiştir. Tamistis bu kitabı şerhetmiş ve Sâhibu'l-Mantık'ın yolunu takip etmiştir. İlk akıl ve ikinci akıl meselesini İskender Efrodîsî de işlemiş ve bu komudaki eserini İshâk b. Hüneyn tercüme etmiştir."*²

Abbâsî Devleti'nin Mısır, Suriye, Filistin bölgelerinde Hristiyanlar yoğun olarak yaşamaktaydı. Daha önce Doğu Roma hakimiyeti altında yaşayan bu bölgelerdeki Hristiyan vatandaşların Doğu Roma kaynaklarına vâkıf olma şansları daha yüksekti. Bu bölgelerde Doğu Romalılar'la karşılıklı kültür alışverişinin fazla olduğu görülür. Mes'ûdî, gezgin olması hasebiyle buralarda bulunmuş ve Doğu Romalılarla ilgili verdiği bilgilerde özellikle Şam bölgesinde yaşayan bilginlerden nakilde bulunmuştur.³ Mes'ûdî, yine Harran'da bulunmuş, ilim ve kültür hayatının canlı olduğu bu şehirde karşılaştığı bazı olayları nakletmiştir.⁴

Mes'ûdî, Ebû 'Umeyr 'Adî b. Ahmed dışında Muhâller b. el-Hüseyn⁵, Ebû İshâk el-Fezârî⁶, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd⁷, Vâkıdî⁸, Ubeydullah b. Hurdazbeh⁹ gibi tarihçilerden Bizanslılar ile ilgili nakillerde bulunmaktadır.

¹ Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb* I, 308, vd.

² Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zeheb* II, 247.

³ "Ebû 'Umeyr 'Adî b. Ahmed b. Abdalbâki el-Ezdî bana haber verdi. Bu kimse Sugûr-i Şam'da eski ve yeni mevzûlarda zamanımızın şeyhidir ve tahsil ehliendir. Konstantinîyye konusunu açıklamıştır ..." vb. Mes'ûdî, a.g.e., 320

⁴ "Harran Şehri'nde Sabîilerin toplandığı bir yer vardı. Bu yerin kapısında Eflatun'a ait olduğu ileri sürülen Süryânîce bir söz görmüştüm. Bu söz daha sonra Mâlik b. 'Akbnun vesâir bilginler tarafından tefsir edilmiştir. Mâlik b. Akbnun Sabîilerdendi ve eser sahibi bir kimseydi." vb. Mes'ûdî, a.g.e., 248-9.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., 331, 332.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 332, 334.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 333.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 323, 334.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 324.

Mes'ûdî, Ebu'l-'Atahîyye¹, Ebû Nüvâs² gibi Arap şâirlerinin şiirlerinden özellikle Bizanslılar'ın nesepleri ve hükümdarları hakkında bilgi vermektedir. Felsefe (Hikmet), Antik Yunan'da olduğu gibi yüksek mevkiini kaybetmeden devam etmiştir. Bizans imparatorları ilim ve felsefeye büyük önem vermiştir. Mes'ûdî, Bizans'ta eğitim ve öğretim konusuna değinerek şöyle demektedir:

"Dört önemli öğretim yapılyordu:

a- Aritmetik: Sayıları inceleyen bilimdir.

b- Geometri: Ölçü ve hendese bilimidir.

c- Astronomi: Yıldızlar bilimidir.

*d- Mûsikî: Sesler arasındaki uyumu inceleyen bir bilimdir."*³

Aristoteles'in Mantık kitabına giriş (medhâl) mahiyetinde olan Firfuryus'un İsagojisi⁴ ve Tılsımlar konusunda Belinos'un eserinden bahsetmektedir.⁵ Ama çoğu kez kaynak ismi belirtmeden şu ifâdeleri kullanmaktadır:

*"Rumların Beyt-i Makdis'i harap etmelerini ve ... bazı tarih kitaplarında buldum."*⁶

*"Roma'ya hükmeden Rum krallarının sayıları konusunda ittifak olduğumu tarih kitaplarında çoğunlukla buldum. ..."*⁷

*"Ehl-i tahsil olan bir başkasından duydum."*⁸

*"Tarih kitaplarında buldum. ..."*⁹

*"Sugûr-ı Şamda haber ehli bir cemeat zikretmiştir."*¹⁰

¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 330, 331, 336.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 335.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 321.

⁴ Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, II, 35-36.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II, 262.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 313.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 316.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 320.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 328.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., I, 333.

F- Fars Kaynakları

Mes'ûdî, h.300 tarihinden itibaren seyhate çıkmıştır. İran bölgesine gitmiş, İstahr şehri başta olmak üzere pekçok şehirde kalmıştır. Bu şehirlerde Fars Tarihi ve Medeniyetine dair kitapları görmüş, tarihçilerle tanışmıştır. Farsça'dan Arapça'ya tercüme edilen eserler konusunu da işlemiştir.

Kisrâ Ömer adlı bir tarihçiden söz etmekte, onun Fars tarihi için önemli bilgilere sahip olduğunu ve bundan dolayı Kisrâ lakabıyla anıldığını söylemektedir.¹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ², Muhammed b. Hişâm el-Kelbî³, Ya'kûb b. el-Leys es-Saffâr⁴, 'Amr b. Temîm b. Murre⁵, Ebû Bekr el-Hüzêlî⁶, Ebû Dülef el-Kâsım b. İsa el-'İclî⁷ ve Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Sehl⁸ gibi müslüman tarihçilerin Fars tarihi ve medeniyeti ile ilgili bilgileri içine alan eserlerinden bahsetmiştir.

Fars soyundan geldiği için övünen Ebû Nüvâs⁹ yanında Hitân b. el-Muallâ el-Fârisî¹⁰, İshâk b. Süveyd el-'Adevî¹¹, Cerîr b. el-Hatafa et-Temîmî¹², Beşşâr b. Bürd¹³, el-Hâris b. Cünde el-Hürmüzân¹⁴, İyâd b. Nizâr¹⁵, 'Adî b. Zeyd el-'İbâdî¹⁶ ve Hassân İbn Hanzala et-Tâî¹⁷ gibi şâirlerin şiirlerinden Fars Tarihi ile ilgili örnekler vermiştir.

Mes'ûdî'nin bahsettiği "*es-Sekikîn*" adlı kitap, İbn Mukaffa' tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Bu kitabın Farslar'ı diğer milletlerden üstün gördüğü, Fars Kisrâlarının hayatlarını ve tarihlerini ele aldığı belirtilmektedir.¹⁸ el-Kânûn fi'n-Nucûm adlı kitabın yazarı Sâvun'un Farslar'la ilgili bilgilerinden bahsetmiştir.¹⁹ Zerdüşî inancında önemli addedilen, hâlk arasında "ez-

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 223, 224. Eseri *Mulûk-i Âli Sâsân*'dır. a.g.e., I, 254.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 223, 235, 254, 282, 283. Eseri "*Ahbârü'l-Furs*"tur. a.g.e., I, 283.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 234, 237.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 254.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 256.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., III, 281.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 7.

⁸ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 130.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 224.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., I, 237.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 238, 239.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., I, 239.

¹³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 240.

¹⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 258.

¹⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 260, 261.

¹⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I, 267.

¹⁷ Mes'ûdî, a.g.e., I, 283.

¹⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 226, 227.

¹⁹ Mes'ûdî, a.g.e., I, 229.

Zemzeme” diye anılan “*Bestâh*” isimli kitaptan söz etmiştir.¹ h.300’den sonra Sicistan’da yaşayan Mecûsîlerin “*Zenda, Bâzend ve Barde*” adlı kitapları ezberlediklerini gördüğünü söyleyen Mes’ûdî, eski İran dinî ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir.² Bizer Cemher el-Buhtekân’dan nakillerde bulunmuştur.³ Fars filozofları ile ilgili bilgiler olduğuna işaret etmiş olduğu Eflatun’un Siyâsetu’l-Medeniyye yani “*Politika*”dan ve Ebreviz’e ait olduğu ileri sürülen “*Bîşbidâr*” adlı eserden bahsetmektedir.⁴

Mes’ûdî h.303’te Fâris bölgesinin İstahr şehrinde görmüş olduğu “*Âyinnâme*”, “*Hudâyname*” ve “*Kehnâme*” adlı kitapları zikretmektedir.⁵ Şîreveyh b. Ebreviz’in “*Siyeru’l-Mulûk mine ’l-’Acem*” adlı kitabından bahsetmektedir.⁶

Mes’ûdî, pek çok Farsça kelime ve deyimini Arapça karşılıklarını vermektedir. “*Komu ile ilgili Kehnâme, Ayinnâme ve Hudâyname kitaplarında bir şey bulamadım*”, “*Kisrâya ait bir mezardaki kitabeyi okudum. Onda, babası Ebrevîz’i öldüren 6 ay hükümdarlık yapan Şîreveyh’in resmidir, yazıyordu.*”⁸ Bu ifâdelerden ve de İran’da bir süre kalmasından dolayı Farsça’yı bildiği ve Farsça kaynaklara orijinalinden ulaştığı söylenebilir.

G- Hint Kaynakları

Mes’ûdî, Hindistan’ı baştan başa dolaşmıştır. Hint kültür ve medeniyetini yakînen tanıma fırsatı bulmuştur. Pekçok Hint kaynaklarından ad vererek bahsetmektedir. İslâm dünyasında en fazla bilinen eserlerden “*Kelile ve Dimne*”den konu ile alakalı hikayeler nakletmektedir.⁹ Bu eser Abdullah İbn Mukaffâ’ tarafından Arapça’ya çevrilmiştir. Hintli filozofların bir araya gelip yazdıkları “*Sind u Hind*” kitabı¹⁰ ve bu kitabın tefsiri mahiyetinde olan “*Dehru’d-Duhûr*” başta gelen eserlerdendir.¹¹ Bu kitapların dışında Hint hukemasınca kaleme alınan “*Ercihid*” kitabı ve bu kitabın bir bölümü de sayılabilecek “*el-Erkond*” adlı kitaplardan bahsetmektedir.¹²

¹ Mes’ûdî, a.g.e., I, 229, 250-51.

² Mes’ûdî, a.g.e., I, 230, 251.

³ Mes’ûdî, a.g.e., I, 267, 269, 276-277.

⁴ Mes’ûdî, a.g.e., I, 282-283.

⁵ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve ’l-İşrâf*, 108-109.

⁶ Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 280.

⁷ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve ’l-İşrâf*, 108-109.

⁸ Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, IV, 130.

⁹ Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, I, 80; *et-Tenbîh ve ’l-İşrâf*, 82, 205, 206.

¹⁰ Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve ’l-İşrâf*, 204, 205.

¹¹ Mes’ûdî, a.g.e., 204.

¹² Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, I, 76. *et-Tenbîh ve ’l-İşrâf*, 204.

“*Kitâbu'l-Ercebehoz*”¹ ve “*Şe'le ve 'Afere*”² adlı kitaplar yanında bazı müslüman tarihçilerin eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserlerden Ebu'l-Kâsım el-Belhî'nin “*Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*” ile el-Hasen b. Musa en-Nevbahtî'nin “*el-Ârâ ve'd-Diyânât*” adlı kitapları Hind dinleri, mezhepleri vs. konularda kaynak teşkil etmektedir.³ Sindabâd'ın “*Kitâbu'l-Vüzerâi's-Seb'a ve'l-Mu'allim ve'l-Gulâm ve İmraeti'l-Melik*, Hint siyaseti vs. konularda ustalıkla yazılmıştır.⁴ Câhız'ın “*Kitâbu'l-Emsâr ve 'Acâibu'l-Buldân*” Hint coğrafyası ve Hindistan'da yetişen bitkiler, hayvanlar vs. konularda bilgi vermektedir.⁵

Batlamyus'un el-Macistî'sinde⁶, Calinos'un el-Usved'inde⁷ Hintliler ile ilgili bilgiler olduğuna işaret etmektedir. Muhammed b. Musa el-Harizmî ve Habeş b. Abdullah'ın gök cisimleri ile alakalı verdikleri bilgilerde özellikle Sindu Hind'ten faydalandıklarına dikkat çekmektedir.⁸

Tavla, satranç gibi oyunların icad ve hikmetlerinden bahsetmekte ve bu konuda Hintçe bir kitap olan “*Cenka'nın Yolları (Turuk-ı Cenka)*” kitabından örnekler vermektedir.⁹ Hindistan'la ilgili kendi gözlemlerini de aktarmaktadır:

“*Serendib'te gördüm -Bu deniz adalarından bir adadır- Oradaki krallardan birisi ölmüştü. ...*”¹⁰

“*Hintliler şarap içmeyi men etmişti. İçenlere sert davranıyorlardı. Çünkü dindarlığa aykırı buluyorlardı. ...*”¹¹

H- Süryânî (Harrânî) Kaynakları

Mes'ûdî, Süryânî kaynaklarını ad vermeden kullanmaktadır. Felekler ve şekilleri, yıldızlar ve etkileri, bunların unsurları ve dizilişleri, zamanın bölümleri, mevsimler, rüzgârlar ve yönleri,

¹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 204-205.

² Sehl b. Harun bu kitabı Halife Me'mûn'un emriyle Arapça'ya çevirmiştir. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 80; *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 82.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 79.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 82.

⁵ Mes'ûdî, Câhız'ın bu eserini tenkide tabi tutar. Mesela, Câhız'ın Timsahın yaşadığı Sind Nehri ile Nil Nehri'ni birbirine karıştırdığını ileri sürerek, onu eleştirmiştir. bkz. *Murûcu'z-Zeheb*, I, 83, 84, 92, 99.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 76.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 82, 83.

⁸ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 205-206.

⁹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 81.

¹⁰ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 83.

¹¹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 84.

oluşumları, etkileri, yer şekilleri, iklimler, denizler, nehirler, vb. konularda Süryânî kaynaklarından bahsetmektedir.¹

Keldânîlerin çok eski bir kavim olup Süryânice konuştuklarını ve bunların zamanla Hristiyanlığı ve Sabîliği kabul ettiklerini kaydeden Mes'ûdî, İbrahim (a.s.)'in Keldânîlerden olduğunu ve İbranice konuşanların ilki olduğunu haber vermektedir.² Süryânîlerin kullandıkları takvim, bugünkü güneş takviminin aslı olduğu anlaşılmaktadır.³

Süryânîler Mezopotamya'da yaşayan kavimlerin en eskisini teşkil ediyorlardı. Özellikle Harran denilince Sabîiler akla geliyordu. Harranlı Sabîiler de Süryânice konuşuyorlardı. Harran ilim ve kültür merkeziydi. Mes'ûdî, Süryânîlerle ilgili verdiği bilgilerde Harran'lı âlimlerden faydalanmıştır. Sâbit b. Kurre el-Harranî ve Sinân b. Sâbit b. Kurre el-Harranî⁴, yine Harran'lı Sabîilerden el-Hâris b. Sinbât⁵ ile karşılıklı konuştuğunu söylediği Musa b. 'Akbûn, Harran'lı âlimlerden olup, Süryânîlerle ilgili bilgiler vermektedirler.⁶ Harranlı şâir Kadı Ibnu'l-'Aysûn Sabîilerle ilgili uzun bir kaside yazmıştır.⁷

Aristoteles'in, Kitâbu'n-Nefs adlı eserinin üçüncü makâlesinde Tamistîs Kitâbu'n-Nefs'in serhinde ve el-İskender el-Efrodîsî makâlesinde⁸, Batlamyus el-Macistî⁹ ve Kitâbu'z-Zîc¹⁰ kitaplarında Sabîilerle ilgili bilgiler vermektedir.

Mes'ûdî, yazarını belirtmeden Süryânîlerle alakalı bazı kitap isimleri üzerinde durmaktadır: Kitâbu'l-Mebde'¹¹, Kitâbu't-Telvîh bi-Târîhi'l-'Âlem¹², Kitâbu'z-Zîcât fi'n-Nucûm¹³... Büyük filozof Ebû Bekir Muhammed b. Zekerîyya er-Râzî, "Kitâbu'l-Mansûrî" adlı tıp kitabında Harranlı Sabîilerin görüşlerinden faydalandığını söylemektedir.¹⁴

¹ Süryânîler şunu söylemiştir vs. diyerek kaynaklarını ismi zikredilmemektedir. bkz. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 22-23, 44, 47, 49, 65, 85.

² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 85.

³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 198.

⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, 79.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* II, 247.

⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 250.

⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 248.

⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 247.

⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 195.

¹⁰ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 196.

¹¹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 213.

¹² Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 215.

¹³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, II, 195.

¹⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 250.

İ. Rivâyette Bulunduğu Bazı Râviler

1-Muhammed b. İshâk (öl. 151/786)

Arapların tarihlerini, neseplerini ve Eyyâmu'l-'Arab'ı çok iyi bilen, peygamberimizin hayatını güzel bir şekilde aktaran önemli bir tarihçi, muhaddis ve hafızdır. Eserleri: es-Sîretun-Nebeviyye¹, el-Hulefâ, el-Mebde'.²

Mes'ûdî (öl 345/956)'nin Muhammed b. İshâk'la görüşmüş olması imkansızdır. "*Kâle Muhammed b. İshâk*"³ diyerek ondan rivâyette bulunmaktadır. Mes'ûdî onun eserini görmüş ve eserinin adını da zikretmiştir. Mes'ûdînin, böylelikle onun kitabından nakil yaptığı anlaşılmaktadır.⁴

2-Ebu'l-Munzir Hişâm İbn Muhammed el-Kelbî (öl. 204/820)

Ensâb ilmini iyi bilenlerin başında yer alır. Eserleri: el-Cemhere, Hilfu Abdulmuttalib ve Huzâ'a, Hilfu'l-Fudûl, Hilfu Temim ve Kelb, ey-Münâferât, Buyûtâtu Kureys, Fadâilu Kays b. 'Aylân, el-Mevridât, el-Mesâlib...⁵

Mes'ûdî ondan daha doğrusu eserlerinden nakilde bulunmaktadır. Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin 204 (832) yılında vefât ettiğini de söylemektedir.⁶

3-Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd, el-Vâkîdi, el-Medenî (ö. 207/823)

Muhaddis, hafız, tarihçi, edip, fakih ve müfessirdir. Pekçok sahabiden hadis rivâyet etmiştir. Eserleri: Târîhu'l-Fukahâ, es-Sünne ve'l-Ceme'a, Zü'l-Hevâ ve Terku'l-Havâric fi'l-Fiten, el-İhtilâf, er-Ridde, Futûhu'l Emsâr....⁷

¹ Muhammed b. İshâk, *es-Sîretu İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), İstanbul, 1981.

² el-Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad.*, I, 214-234 ; İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 121; Hacı Halife, *Kesfu 'z-Zunûn*, 1012; İbn Seyyidu'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser*, Kahire, h.1356, II,344. ; Ö. R. Kakhâlê, *Mu'cemu'l-Müellifin*, IX, 44. ; Josef Horovitz, *el-Megazi'l-Ülâ ve'l-Müellifuhâ*, (trc. Hesevin Nassâr) , Mısır, 1949, 75-101.

³ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşraf*, 258.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 288, 328; III, 57

⁵ İbn Hallikan, *Vesfâyâtü'l-A'yân*, VI, 131-133

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 24; *et-Tenbîh ve'l-İşraf*, 84

⁷ İbnu'n-Nedim, 127,128 ; İbn Hallikân, III, 470-473; İbnu'l-'İmâd, *Şezeratu'z-Zeheb*, II, 18 ; Ö. R. Kakhâlê, XI, 95-97 ; J. Horovitz, *el-Megazi'l-Ülâ ve'l-Müellifuhâ*, 101-126.

Mes'ûdî, "*Kâle Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî*", "*Zekera el-Vâkîdî*", "*Zekera el-Vâkîdî fi Kitâbihi Futûhu'l-Emsâr...*" gibi ifâdelerle ondan rivâyette bulunmakta, onun siyer ve megazide âlim bir kimse olduğunu söylemektedir.¹ Ayrıca Vâkîdî'nin kısa hayat hikayesini de anlatmaktadır.²

4-Ebû Abdurrahman el-Heysem b. 'Adî el-Buhterî, el-Kûfî (öl. 207/823)

Eski Arap şâirlerinin, şiirlerini, deyimler ve atasözlerini, edebîyatını bize kazandıran tarihçi ve ediplerin en önemlilerindendir. Eserleri: el-Mesâlib, el-Mu'ammerîn, Buyûtâtî'l-'Arab, Buyûtâtî'l-Kureyş, Hubûtu Adem (a.s.), Nesebu Tay, Tarihu'l-'Acem ve Benî Ümeyye, el-Vufûd, Tarihu'l-Eşrâfu'l-Kebîr, Vulâtu Kûfe, Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn, Havâtimu'l-Hulefâ, el-Havâric, en-Nevâdir, Ahbâru'l-Furs...³

Mes'ûdî "*Kâle el-Heysem b. 'Adî*", "*Kâle el-Buhterî*", "*Zekera el-Heysem b. 'Adî ..*" gibi ifâdelerle ondan rivâyette bulunmaktadır. Tâbii ki onun kitaplarından rivâyet ettiği muhakkaktır.⁴

5-Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, el-Basrî (öl. 209/825)

Çeşitli ilimlerde mâhirdir. Câhız onun hakkında "*Yeryüzünün içini dışını onun kadar bilen bir kimse olamaz*" demiştir. Eski Arap tarihini, nesep ilmini ve cahiliye şiirini çok iyi bilirdi. İkiyüzün üzerinde kitabı vardır. Eserleri: Mecâzül-Kur'ânî'l-Kerim, Garîbu'l-Kur'ân, et-Tâc, el-Hudûd, Horasan, Havâricu'l-Bahreyn ve'l-Yemâme, el-Mevâlî, el-Kabâil, el-Karâin, en-Nevâkih, en-Nevâşir, el-İnsân, el-İbil, es-Seyf, eş-Şi'ir ve's-Şu'arâ, el-Mesâlib, el-Fırâk, Futûhu'l-Ahvaz, el-Lugât, el-Gârât, Lusûsu'l-'Arab, Fedâilu'l-Furs...⁵

Mes'ûdî özellikle Fars tarihi hakkında bilgi verirken ondan pek çok rivâyette bulunmuştur. Onun birçok eserini zikretmiş ve onun hayatını kısaca özetlemiştir. Mes'ûdî Ebû 'Ubeyde Ma'mer el-Musennâ'nın 211/827 yılında vefât ettiğini kaydetmiştir.⁶

¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 323, 324 ; II, 288, 289, 315, 328, 352 ; III, 31, 350; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 87, 258, 326.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 33-34

³ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Haydarabat, Dekkan, 1966, II, 108-109. ; İbn Hallikân, V, 157-165; Hacı Halife, 282, 298, 1105; Ö.R. Kehhâle, XIII, 156

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 219, 223, 285, 332, 345 ; IV, 118, 119, 120 ; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 87, 193.

⁵ İbn Hallikan, IV, 323-331.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* I, 235; IV, 36; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 105, 106, 196, 225.

6-Ebû Sâ'id Abdulmelik el-Asmâ'î el-Basrî (öl. 216/831)

Edip, lugat ve nahiv âlimi, tarihçi, muhaddis, fakih ve usûlcüdür. Eserleri: Nevâdiru'l-Arab, el-Ecnâs fi Usûli'l-Fıkh, el-Müzekker ve'l-Müennes, Kitâbu'l-Lugât, Kitâbu'l-Harâc...¹

Mes'ûdî, Harun Reşid dönemine ait bilgileri ondan rivâyet ederek nakletmektedir. "Kâle el-Asmâ'î" (Asmâ'î dedi) demesi onun kitaplarından rivâyet ettiğini göstermektedir.²

7-Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Basrî, el-Medâinî (öl. 225/835)

Eski Arap şiirlerini bize aktaran bir rivâyetçi ve tarihçidir. Eserleri: Ümmühâtu'n-Nebî (s.a.s), Ahbâru'l-Munâfikîn, 'Uhûdu'n-Nebî (s.a.s.), Kitâbu'r-Ridde, Maktelu Hüseyin.³

Mes'ûdî, Abbâsîlerin ilk dönemlerine ait pek çok bilgiyi ondan aktarmıştır.⁴

8-Ebû Abdurrahman Muhammed b. 'Ubeydullah el-'Utbî, el-Basrî (öl. 228/843)

İyi bir edip, ünlü bir şâirdir. Eski Arap şiirlerini ve tarihlerini rivâyet etmiştir. Eserleri: el-Hayl, Eş'âru'l-E'arib, Eş'âru'n-Nisâ, ez-Zebîh, el-Ahlâk...⁵

Mes'ûdî, Emevîlerin yıkılışı hakkında ondan bilgiler aktarmaktadır.⁶

9-Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî (öl.231/846)

Edip, lugat âlimi, tarihçi, şiir râvisi ve hafızdır. Eserleri: Tabakâtu's-Şu'arâi'l-Câhiliyyîn, Tabakâtu's-Şu'arâi'l-İslâmiyyîn, Buyûtâtî'l-'Arab, Garîbu'l-Kur'ân, el-Celâb ve Ecrû'l-Hayl.⁷

Mes'ûdî, Haccac'la ilgili bilgilerin bir kısmını ondan almıştır.⁸

¹ İbn Nedîm, 78,79 ; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Mısır, h.1325, II,30. ; Ö.R. Kehhâle, VII, 187-188

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* III, 185, 186, 325, 354, 355, 362, 389.

³ Hatib el-Bağdâdî, XII, 44-45; İbnu'n-Nedim, 130; İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, VII, 516; Hacı Halife, 1420, Ö.R. Kehhâle, VII, 211

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 52, 53, 57, 148, 168, 169, 196, 223, 265, 274, 295, 397; IV, 247; *-et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 276.

⁵ İbnu'n, Nedim, 153 ; İbn Hallikân, IV, 31-32; Hacı Halife, 695, 1387, 1419; Ö.R. Kehhâle, X, 278-279.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 169, 179, 186, 265.

⁷ İbnu'n-Nedim, 143. ; Ö.R. Kehhâle, X, 41-42.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., III, 181, 227.

10-Ebû Osman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız (öl.255/869)

Pekçok alanda usta bir âlimdir. Arap dilini ve edebîyatını çok iyi bilirdi. İyi bir botanikçi ve zoolog idi. Ebû 'Ubeyde, el-Asmâ'î ve Ebû Zeyd el-Ensârî'ye, talebelik etti. el-Ahfeş Ebû'l-Hasen'den nahiv öğrendi. Ünlü mûtezilî kelimci Nazzâm'dan kelam aldı. Fesehatı ile tanında. Aynı zamanda Câhiziyye fırkasının da kurucusu sayıldı. Eserleri: el-Hayevân fi Seb'ati Eczâ, el-Beyân ve't-Tebyîn, et-Tabâ'î, en -Nebî ve'l-Mütenebbî.¹

Mes'ûdî, Câhız'ın; Kitâbu'l-Osmâniyye, Kitâbu'l-Buhelâ, el-Ahbâr anî'l-Emsâr, 'Acâibu'l-Buldân, et-Tufeyliyyîn, el-Hayevân, el-Beyân ve't-Tebyîn adlı eserlerine konu ile alakalı olarak birçok atıf yapmıştır.²

11-Ebû Abdullah ez-Zübeyr b. Bekkâr (öl. 256/870)

Önde gelen âlimlerden biridir. Neseb, şiir, edebîyat ve belagatta usta idi. Eseri: Ensâbu Kureyş.³

Mes'ûdî, ez-Zübeyr b. Bekkâr'a ait el-Muvaffakiyyât ile Ensâbu Kureyş adlı eserlerine atıf yapmaktadır.⁴

12-Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberred, el-Ezdî (öl. 285/898)

Edip, nahiv ve lugat âlimi, tarihçi ve nessâbedir. Eserleri: el-Muktedab fi'n-Nahv, el-İştikâk, İhticâcû'l-Kurra ve İ'râbu'l-Kur'ân, el-Maksûr ve'l-Memdûd, Nesebu 'Adnân ve'l-Kahtân.⁵

Mes'ûdî, Halife el-Mehdî ile Ebu'l-'Atahiyye arasında geçen şiir sohbetini, "Müberred dedi", "Müberred anlattı" diyerek nakletmektedir. Mes'ûdî'nin onu görmesi ve dinlemesi mümkün gözükmyor. Çünkü el-Müberred öldüğünde Mes'ûdî'nin çocuk yaşta olduğu söylenebilir.⁶

¹ Ö.R. Kehhâle, VIII. 7.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 279; IV, 195, 196; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 65, 82.

³ İbnu'n-Nedîm, 140-141; İbn Hallikan; II 68-69.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 374 ; III, 181.199, 209 ; IV, 40, 41; *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 276.

⁵ Hatib el-Bagdadi, III; 380-387; *ez-Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 576-577.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 56, 229, 326, 328; IV, 14, 172, 264.

13-Ebû Halife el-Fadl b. el-Habbâb b. Muhammed b. Şu'ayb b. Sahr el-Cumâhî, el-Basrî (öl.305/917)

Tarihçi, şâir ve nessabedir. Aynı zamanda şiir ve nesep râvilerindendir. Eserleri: Tabakâtu's-Şu'arâi'l-Câhiliyye, Kitâbu'l-Fürsân.¹

Mes'ûdî, "*Haddesenâ*" (bize anlattı); "*Ahberana*" (bize haber verdi) diyerek ondan rivâyette bulunmaktadır.² es-Subkî, Ebû Halife el-Cumâhî'yi Mes'ûdî'nin hocaları arasında sayar.³ Mes'ûdî onun hayatını kısaca özetlemiş, ondan övgüyle bahsetmiştir.⁴

14-Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl.310/922)

Çok meşhur bir tefsirci, tarihçi ve fakihtir. Pekçok alanda önemli eserler telif etmiştir. Müçtehi' İmâmlar arasında sayılmıştır. Eserleri: Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk⁵, et-Tefsîr, İhtilâfu'l-Fukahâ...⁶

Mes'ûdî, "*Haddese*" (anlattı); "*Haddesenâ*" (bize anlattı) diyerek ondan rivâyette bulunmuş, ve ondan övgüyle bahsetmiştir.⁷

15-Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyya er-Râzî (öl.311/923)

İslâm tarihinin gelmiş geçmiş en büyük tıp âlimlerindendir. Aynı zamanda filozof ve çeşitli ilim dallarında eser yazmış önemli bir şahsiyettir. Eserleri: el-Hâvî, el-A'sâb, el-Mansûrî, el-Câmi'.⁸

Mes'ûdî onu Fisagorculardan sayar ve el-Mansûrî kitabını h.310 yılında üç makâle hâlinde tamamladığını kaydeder.⁹

¹ İbnu'n-Nedîm, 143; İbn Tagrîberdî, *en-Nucûmu 'z-Zâhira*, III, 193 ; Ö.R. Kehhâle, IV, 438-440.

² Mes'ûdî, a.g.e., III, 181, 227, 228; IV, 110, 158.

³ es-Subkî, , III, 304.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 238-239.

⁵ Taberî'nin bu kitabı, değişik zamanlarda Türkçeye de çevrilmiştir. Örneğin; *Târîh-i Taberî Tercemesi* bunlardandır.

⁶ İbnu'n-Nedîm, 287-88. ; İbn Hallikân, III,332.

⁷ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 15; III, 7, 23; *et-Tenbîh ve 'l-İşrâf*, 248

⁸ İbnu'n-Nedîm, 438,439; İbn Hallikân, IV, 244-252.

⁹ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, III, 250; *et-Tenbîh ve 'l-İşrâf*, 154.

16-Ebû Bekr Muhammed b.el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, el-Basri (öl.321/933)

Şiir, edebîyat ve lugatta asrının İmâmı idi. Eserleri: el-Cemhere, el-İştikâk es-Serecu ve'l-Lucâm, el-Hayl, el-Envâ', el-Müktebes, el-Lugât, es-Silâh, el-Garîbu'l-Kur'ân, el-Muctebâ...¹

Mes'ûdî, onun "*el-Muctebâ*" adlı eserinden övgüyle söz etmiş ve ondan rivâyette bulunmuştur.²

17-Ebû Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî eş-Şatrancî (öl. 325/946)

Meşhur edebîyatçılardan birisidir. Halifelerden er-Râzî, el-Müktefi ve el-Muktedir'in yetiştiriciliğini (mürebbiliğini) üstlenmiştir. Eserleri: el-Vüzerâ, el-Verkâ, Edebu'l-Kütüb, el-Envâ', Ahbâru Ebî Tamâm, Ahbâru'l-Karâmita, el-Gürer, el-'İbâde, Ahbâru İshâk b. İbrahim...³

Mes'ûdî, "*Ahbaranî*" (bana haber verdi); "*Ahbaranâ*" (bize haber verdi) "*Kâle*" (dedi) gibi ifâdelerle ondan rivâyette bulunmaktadır.⁴

18-Ebû Abdullah İbrahim b. Muhammed b. 'Urfe, Niftaveyh (öl. 323/944)

Edebîyat, lugat ve şiirde üstadddır. Arapçayı en iyi bilen ve konuşanlardan birisidir. Eserleri: Garîbu'l-Kur'ân, el-Mesâdir, el-Kavâfi, el-Mukna' fi'n-Nahv, et-Târîh.⁵

Mes'ûdî, "*Ahbaranâ*" (bize haber verdi) şeklinde ondan rivâyette bulunmaktadır.⁶ Subkî onu, Mes'ûdî'nin hocaları arasında saymaktadır.⁷

19-Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Numeyrî, el-Basrî (334/955)

Önemli râvi ve tarihçilerden birisidir. Güvenilir bir hadis râvisidir.⁸

¹ İbnu'n-Nedim, 85,86; İbn Hallikân, III, 448-453.

² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 303; IV, 156.

³ İbn Hallikân, III, 477-478.

⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 278, 287.

⁵ İbn Hallikân, I, 30-31; Hatîb el-Bağdadî, VI, 159-162; Hacı Halife, 308, 1343; Ö.R. Kehhâle, I, 102.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e, II, 102.

⁷ es-Subkî, III, 307.

⁸ İbn Hallikan, III. 114-115.

Mes'ûdî, “*haddese*” (anlattı) diyerek ondan rivâyette bulunmaktadır.¹

20-Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzâhim el-Minkarî

Önemli tarihçilerden birisidir. Eserleri: el-Gârât, es-Sıffîn, el-Cemel, Maktelu Huçr b. 'Adî , Maktelu el-Hüseyn b. Ali.²

Mes'ûdî özellikle Emevîlerle ilgili ondan “*Haddese*” (anlattı), “*Haddesenâ*” (bize anlattı), “*Zekera*” (zikretti) gibi ifâdelerle nakilde bulunmaktadır.³

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 86, 87.

² İbnu'n-Nedim, 122.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* , III, 116, 117, 118, 125, 126, 132, 149-159, 179, 186, 241.

II. MES'ÛDÎ'NİN TARİH METODU

Mes'ûdî, eserlerinde kendi görüşlerini takdim ederken; "*Kâle el-Mes'ûdî*"¹ (Mes'ûdî dedi) ve "*Kâle Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî*"² (Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî dedi) ifâdelerini kullanmaktadır.

Mes'ûdî, Kur'ân eksenli bir anlayışla tarihi olaylara yaklaştığı ve ele aldığı konularda sık sık âyetlere işaret ettiği görülmektedir.

*"Allah Te'âlâ onların ilhâd-bilerek inkar-içerisinde olduklarını hikaye eder ve bu küfürlerini haber verir. (Dediler: Hayat ancak dünyadadır, yaşıyoruz, ölüyoruz ve zaman içinde yok oluyoruz.) Allah bu kelamından sonra cevaben şöyle buyurur. (Bu noktada onlar bilgisizce, zanlarıyla hareket ediyorlar.)"*³

İslâmın başlangıcından itibaren müslümanların, Hz. Peygamberin hadislerine büyük bir ilgi duydukları, onları sahifeler ve hacimli kitaplar hâlinde yazıp topladıkları malumdur. Bu hadisler arasında onun ibadet, muâmelat ve ukûbata ait sözleri bulunduğu gibi, ahlâkına, şemâiline, Mekke ve Medîne hayatına ve gazvelerine ait haberlerde yer alıyordu.⁴ İlk müslümanlar, hayatın her yönüyle ilgili konularda çağın tarih malzemesini toplamaya çalıştılar, o devrin devlet adamları ve öteki tanınmış isimleri hakkında bilgi elde ettiler. İslâmdan önceki kazai meselelerdeki şahitlik anlayışını genişletip geliştirler ve tarihi konulara uyguladılar. Rivâyetlerin ve onlara dayanan olayların mutlaka görgü şahitlerine isnat etmesini istediler. Böylece bir olay ve dayanağı olan rivâyet, görgü şahidinden başlamak üzere kuşaktan kuşağa ulaştı.⁵ Mes'ûdî bu anlayışa uyarak birtakım haberlerin senedini vermektedir.

*"Haddese el-Hasen b. İbrahim Kâle: Haddesenâ Muhammed b. Abdullah el-Mervezî Kâle: Haddesenâ Esed b. Sa'îd b. Kesîr b. 'Afîr an-Ebîhi an-Ceddihî Kesîr an-Ceddi Ebîhi 'Afîr an-İkrime an-İbn Abbas Kâle: Kâle Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: ..."*⁶ (el-Hasen b.İbrahim anlattı. O da bize Muhammed b. Abdullah el-Mervezî anlattı, dedi. O da Esed b. Sa'îd

¹ bkz. Mes'ûdî, *a.g.e.*, I, 68, 142, 145, 159 vd.

² bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 17, 134.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 126.

⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 208.

⁵ S. Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1988, 8-9.

⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb* II, 225-226.

b. Kesîr b. 'Afîr babasından, dedesi Kesîr'den, dedesinin babası 'Afîr'den, ikrimeden ve İbn Abbas'tan bize anlatarak dedi ki; Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle dedi: ...)

İslâm'ın ilk asrında tarih, hadis ilminin bir kolu olarak ortaya çıkmış ve ilk dönem tarihçilerinin tümüne yakının muhaddisler oluşturmuştur. Bunu takip eden dönemde ise ansiklopedik bilgiye sahip âlimler yetişmeye başlamış ve bu kimseler tüm ilimlerle uğraşmışlardır. Ancak bu bilginler, hadis rivâyet metodundan kurtulamamışlar ve bu metodu olduğu gibi kullanmışlardır.¹ Mes'ûdî bu metodu şu şekillerde kullanmaktadır:

a-İster merfû olsun, ister mevkûf veya maktû isnadı kesiksiz olan hadislerle muttasıl denmiştir.² Muttasıl senetle rivâyette bulunan Mes'ûdî bu metodu hadislerin dışında da kullanmaktadır.

"el-Hasen b. İbrahim anlattı: Muhammed b. Abdullah el-Mervezî bize anlattı, dedi. Esed b. Sa'id b. Kesîr; babasından, dedesinden, o da ikrimeden, İbn Abbas'tan bize anlattı, dedi. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: ..."³

"Yahya b. 'Ukâb, Ali b. Harb'ten, o da Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna'dan, o da Mansur b. Yezîd et-Tâî'den anlatarak dedi ki: ..."⁴

b-Râvileri zikretmeden konu ile alakalı olarak hadis nakletmektedir.

"(Harun Reşid zamanında Bizans'la bir savaş yapılmıştı. Bu olayı anlatırken) Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Harp hiledir."⁵

"(Halifelik meselesi üzerine) Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "İmâmet Kureyş'tedir. Başka bir hadiste ise: "Kureyş' öne sürünüz, onları geri bırakmayınız."⁶

c-Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hikmetli kısa sözlerini toplu olarak isnadsız bir hâlde peşpeşe vermektedir. "... Hibesinden dönen, kustuğunu yalayan köpek gibidir. Hayra sebep olan, onu işleyen gibidir... Dünyada iyi olan, kıyamette de iyi olacaktır... Cennet kılıçların gölgesindedir..."⁷

d-Sahabeden doğrudan rivâyette bulunmaktadır.

¹ Hüsnü Özer, *İbn Kuteybe'nin Tarihçiliği*, Ankara, 1997, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 72.

² T. Koçyiğit, "Muttasıl", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, 375.

³ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 225-226.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., II, 162.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 332.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., III, 337.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II, 300-303.

“Abdumelik b. Mervan devrinde 66 senesinde vefât eden el-Haris el-A'vâr adlı sahabi, Hz. Ali'nin yanına gelerek deki ki: “Ey müminlerin Emiri! Bir takım insanların hadislerden, âyetlerden ve bu konu ile ilgili bir şeyler söylediklerini görmez misin? Evet, dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işittim: Fitne olacak.”¹

“Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'ter rivâyet olunmuştur ki: ...”²

Mes'ûdî'nin rivâyetlerinde kullandığı ifâde şekilleri şunlardır.

a- *“Kâle”* (Dedi): Mes'ûdî bu ifâde ile hem kendi görüşüne hem de başkalarından aktardığı görüşlere yer vermektedir.

“Mes'ûdî dedi: Fetret zamanındaki kimselerdendi ...”³

“Şuûbiyeden bir adam Halife Emin hakkında şunları dedi: ...”⁴

“İbn Abbas dedi: ...”¹⁰

b- *“Kîle”* (Denildi): Mes'ûdî râvi ismi vermeden *“denildi”* ifâdesini kullanmak suretiyle farklı bilgi ve görüşlere atıf yapmaktadır.

“ ‘Aynu'l-Verde Vak'ası bir rivâyette 66 senesi içinde olmuştur, denildi.”⁵

c- *“Yukâlu”* ‘Denilir): Mes'ûdî söz arasında farklı rivâyetlere yer verirken bu ifâdeyi kullanmaktadır.

“en-Nu'mân b. el-Munzir es-Satırûn b. el-Yestirûn neslindendir, denilmiştir. Yine onun için en-Numan b. el-Münzir b. İmru'ul-Kays b. 'Amr b. 'Adî... 'de denilir”⁶

d- *“Haddese”* (Anlattı): Mes'ûdî çoğunlukla bu ifâde ile rivâyette bulunmaktadır.

“el-Hasen b. İbrahim anlattı:”⁷

e- *“Haddesenî”* (bana anlattı):

“Fakîr b. Miskîn bana anlattı:”⁸

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 104.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 32.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 68.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III, 409.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., II, 226.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., III, 104.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., II, 256.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., II, 225, 226.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 24.

f- “*Haddesenâ*” (bize anlattı):

“*el-Minkârî bize anlattı: Ebû 'l-Velîd es-Sabah b. Velîd bize anlattı, dedi:*”¹

g- “*Ahbaranâ*” (bize haber verdi):

“*el-Kâdî Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Zeyd ed-Dımaşkî, Şam'da iken bize haber verdi*”²

h-Vecedtu (buldum): Mes'ûdî kitaplara veya farklı rivâyetlere atıf yaparken “*Buldum*” ifâdesini sıkça kullanmaktadır.

“*Mes'ûdî rahimehullah dedi: Ebû 'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Süleyman en-Nevfeli'nin “el-Ahbâr” kitabında buldum.*”³

“*Diğer bazı rivâyetlerde buldum ki...*”⁴

ı-“*Kad-Hukiye*” (Hikaye olunmuştur)

“*Muhammed b. Hışam el-Kelbî'den hikaye olunmuştur.*”⁵

î-“*Raeytu*” (gördüm): Mes'ûdî gezip gördüğü yerler ile bazı kitaplar için bu ifâdeyi kullanmaktadır.

“*Ahbârü Bağdad Kitabında gördüm*”⁶

“*303 (915) senesinde Fâris Bölgesinde bulunan İstahr şehrini gördüm.*”⁷

j-“*Ravâ-Ruviye*” (Rivâyet etti-rivâyet edildi):

“*İbn Abbas'tan rivâyet olunmuştur.*”⁸

k- “*Zekera-Zukira*” (Zikretti-Zikredildi):

“*Sâlim b. Zürrare el-Gatafânî zikretmiştir.*”⁹

Mes'ûdî kitabını niçin yazmış olduğunu belirtmektedir.

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 126.

² Mes'ûdî, a.g.e., IV, 42.

³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 6.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III, 7.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 234.

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., IV, 57.

⁷ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve 'l-İşrâf*, 108.

⁸ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 28.

⁹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 163.

“Bu tarih kitabımı telif etmemin sebepleri; Alem haberleri, peygamberler ve hükümdarların hayatlarını bilme arzusu, ulemanın kavuşmak istediği iştihak ve muhabbete nail olma, hukemanın ilme öncülük etmesi, bir alım için övgü ile hatırlanmaya vesile olan kalıcı bir miras bırakma gelişmiş düzenli bir ilmi çalışma ortaya koyabilme...”¹

Mes’ûdî, kıyas yaptığını ve bu metoddan faydalandığını söylemektedir.

“Kıyas yolu ile biliyoruz ki Fâris, Irak’tan daha yüksekte, Irak Şam’dan Şam, Mısır ve İskenderiye’den daha yüksektir.”²

Mes’ûdî ele aldığı rivâyetleri değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

“Yemenliler kendilerinin Kahtan b. Ahir b. Şalih b. Erfeşed b. Sam b. Nûh’tan geldiklerini ileri sürerek büyüklük tasladılar. Bu ahad haberlerdendir. Mütevâtır haber değildir. İnkıta özürdür. İlimde ve amelde gereği yapılır.”³

“Dokuz gazvede savaşıldı. Bu Muhammed b. Ishak’ın görüşüdür. Vâkıdî İbn Ishak’a paralel olarak gazveleri sıralar ama Vâdî’l-Kûrai Gazvesini ziyade eder. Hatta Mudiam diye anılan bir kuleye mızrak atılması ve Yevmu’l-Gâbe’de altı müşrikle savaşıp Muhriz b. Nadle’nin öldürülmesini de ilave ederek gazve sayısını onbir’e çıkarmıştır.”⁴

Mes’ûdî tarihte kullanılan bazı isimlerin değişik kullanıldığına işaret etmektedir. *“Uhmûh, İdris (a.s.) dir. Sabiûler onu “Hürmüs” zannetmişlerdir. Hürmüs’ün manası İtarit’tir.”⁵*

Mes’ûdî geçmiş ile yaşadığı dönem arasında ilgi kurmaktadır.

“Hz. Peygamber zamanında şu ana kadar Hz. Ali, Mûttaki lillâh ve Muktafî billâh dışında Ali adlı halife olmadı.”⁶

Mes’ûdî yaşadığı dönemde cereyan eden birtakım olaylara tarih vererek işaret etmektedir.

“Efrince’ye sınır olan yerlerden Erbûne müslümanların elinden 330 senesinde çıkmıştır.”⁷

Mes’ûdî, anlattığı olayların o günkü dışında değişik zamanlardaki durumu hakkında bilgi vermektedir.

¹ Mes’ûdî, a.g.e., I, 12.

² Mes’ûdî, *et-Tenbih ve’l-İşrâf*, 57.

³ Mes’ûdî, *et-Tenbih ve’l-İşrâf*, 87.

⁴ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II; 288, 289 ; III. 249, 250, 289.

⁵ Mes’ûdî, a.g.e., I, 39, 40.

⁶ Mes’ûdî, a.g.e., II, 248, 359; *et-Tenbih ve’l-İşrâf*, 52-53.

⁷ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 137, 138, 162 ; II, 27.

*“(Halife) Velid bütün duyduklarına seviniyordu. Sâ'id'in atının geçmesinden endişelenmişti. O anda atı dörtnala şaha kalkmıştı. Yarış pistinde at yarışlarının başlatın Velid olmuştu. Bu yarışları Halife Mehdî, Mânsûr ve Hâdî de devam ettirmişti.”*¹

Mes'ûdî, aynı konuyu tekrar etmemek için daha önce ele aldığı konuya atıfta bulunmaktadır.

*“Biz bu konuyu, bu kitaptaki Kiyâfet Bâbında işlemiştik”.*²

Mes'ûdî, kısaca incelediği bir konuyu daha ileri sahilflerede daha geniş olarak ele alındığına işaret etmektedir.

*“(Bizans Hükümdarı Tofil'den bahsederken) Sonra Tofil hükümdar oldu. Bu konuyu Mûtasım'ın Ammuriye ve Zebtûre'yi fethetmesi ile alakalı olarak İnşallahu Te'âlâ Mûtasım'ın haberleri başlığı altında vereceğiz.”*³

Mes'ûdî bazı bilginlerin görüşlerini eleştirmektedir.

*“Ele aldığımız bu konu içerisinde (Câhız'ın) Kitâbu'l-Osmâniye gibi kitaplarını nakzettim”.*⁴

Mes'ûdî ilkler hakkında bilgi vermektedir.

“İlk şahin besleyen hükümdarın” Fisân olduğunu Aristoteles'in kitabından öğrendiğini² söyleyen Mes'ûdî *“ilk taç giyen”* İran hükümdarı Kiyomres, *“ilk kralın”* Eskiyan (Kinân), *“İlk Sâbiî'nin”* Budâsef, *“Mekke'ye ilk putu getiren”* ‘Amr b. Luhey, *“Abbâsî Devleti'nin ilk veziri”* Ebî Seleme Hafs İbn. Süleyman el-Hallal el-Hamedânî, *“Atını ilk süs eşyası olarak kullanan”* Halife Mutez, *“ilk geniş elsiye giyen”* Halife Muste'in, *“Santraç ilk olarak”* Hint krallarından Pelhît zamanında icad edildiği,... gibi pek çok *“ilk”* hakkında bilgi vermektedir.⁵

Mes'ûdî tarihini yazarken karşılaştığı bir takım handikaplardan bahsetmektedir.

*“Hatıramızdan silinen bazı bilgiler maksadı aşan beyânlara neden olabiliyor. Yolculuğun getirdiği sıkıntılar, araştırma ve incelemeyi kesintiye uğratannedenler...”*⁶

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 231.

² Mes'ûdî, a.g.c., II, 214.

³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 336.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., I, 99..

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 190

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., I, 80, 81, 221, 234; II, 237, 238; III, 284; IV, 180

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., I,10

Mes'ûdî sık sık kendi kitaplarına atıf yapmakta ve onları değerlendirmektedir.

“(Abbâsî halifelerinin hükümdarlık müddetlerini) Allaha hamdolsun daha önce yazdığımız “Ahbârûz-Zamân” kitabımızda ve “el-Evsat”ta vermiştik tabi o kitaplarda daha teferruatlı... vs. olarak.”¹

Mes'ûdî bahsettiği dönemlerde vefât eden ünlü şahsiyetler hakkında (vefayat) bilgi vermektedir.

“Abdullah İbn Câfer'in ölümü” başlığı ile bu kişi hakkında kısa bir bilgi verir.”²

Mes'ûdî, tarihte kurulmuş bazı medeniyet ve devletler, hükümdarların adları ve hükümler hakkında kısa ve peşpeşe bilgiler vermektedir.³

Mes'ûdî olayları gözler önüne sermekte ve duygulara seslenmektedir.

Abbâsîlerin kuruluş aşamasında Emevî halifesi Mervân'ın kızlarının başına gelen acıklı manzaraları anlatır.⁴

Mes'ûdî, olayları konu başlığı altında kronolojik bilgiler de vermekte⁵ tarihlerin başlangıçları hakkında değerlendirme yapmakta⁶ ve her konunun sonunda genel bir toparlama yapmaktadır.⁷

Mes'ûdî, gezip gördüğü yerlerdeki müşâhâdelerini aktarmakta⁸ mezhepleri tanıtmakta⁹ iklimin insan üzerindeki etkileri üzerinde durmakta¹⁰ ve önemli gün ve geceler hakkında bilgi vermektedir.¹¹

Mes'ûdî, canlıların sudan yaratılması gibi biyolojiyi ilgilendiren, konulara değinmektedir.¹² Yine farklı görüşleri “İnsanlar bu konuyu tartışmıştır”¹³ diyerek takdim etmektedir.

¹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 250-251.

² Mes'ûdî, a.g.e., III, 176-177.

³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 250-251.

⁴ Mes'ûdî, a.g.e., III, 262-263.

⁵ Mes'ûdî, a.g.e., II, 204-205, 293-294

⁶ Mes'ûdî, a.g.e., II, 196.

⁷ Mes'ûdî, a.g.e., III, 249.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., I, 99; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 34-36.

⁹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234-239.

¹⁰ Mes'ûdî, a.g.e., II, 231.

¹¹ Mes'ûdî, a.g.e., II, 197-198.

¹² Mes'ûdî, a.g.e., I, 21-30.

¹³ Mes'ûdî, a.g.e., I, 131.

Eleştirildiği Yönler

Mes'ûdî'nin tarih, coğrafya, dinler, ırklar, sanatlar, an'ane ve rivâyetleri güzel bir metotla değil de rastgele vermiş olması tasnif yönünden bir karışıklığa neden olmuştur.¹

Mes'ûdî çok yönlü bir âlim olup değişik alanlarda sayıları kırkı bulan eser yazmıştır. Ünlü bir tarihçi ve coğrafyacı olduğu kadar fıkıhçı ve devrinin doktorları arasında da sayılmaktadır.² Ancak çalışmaları zamanının mütebahhirleri tarafından takip edilen yollar dışında gelişmiş olduğundan, bunlar arasında hiç itibar görmemiştir.³

Mes'ûdî'nin mübâlağalı ifâdeler kullanması İbn Haldun başta olmak üzere bir çok tarihçi tarafından eleştirilmiştir. İbn Haldun tarih ilminin faziteline değinirken bu ilmin güzelliklerini ve faydalarını dile getirmiş ardından olur olmaz rivâyetleri tenkide tabi tutmadan olduğu gibi nakleden tarihçileri eleştirmiştir. Mes'ûdî'nin İsrailoğullarının ordularını hiç bir mahkeme yapmadan 600 bini aştığı şeklinde rivâyet etmesini de buna örnek vermiştir.⁴

Mes'ûdî, İsrâiliyyâta dair rivâyetleri almıştır. Peygamberler tarihini hiç kaynak göstermeden nakletmiştir. Hz. Musa ile Hz. Harun'un vefât etmeleri ve defnedilmeleri hakkında “denildi”, “şöyle idi” gibi ifâdeler kullanarak abartılı haberler vermektedir. Mesela, Hz. Musa'nın altıyüzbin yediyüzelli miskal altın ağırlığında bir tabut içine konulduğunu nakletmektedir.⁵

Emevî halifeleri hakkında sert ifâdeler kullanırken Abbasî halifelerini pek eleştirmez.⁶ Dört halife dönemini incelerken Hz. Ali dönemi olayları üzerinde daha fazla durulmuştur.⁷ Mûtezile mezhebinin görüşlerine diğer mezheplere oranla daha geniş yer verilmiştir.⁸ Subkî Mes'ûdî için “Mûtezile mezhebînden olduğu söylenir”¹ ifâdesini kullanmıştır. Mes'ûdî'nin Mûtezile mezhebîne geniş yer vermesi, Subkî'nin bu ifâdeyi kullanmasına sebep olmuş olabilir.

Mes'ûdî yaşadığı dönemde çok uzun bir ilmi seyhata çıkmış, Endülüs'ten Çin'e kadar dünyayı dolaşmıştır. Hayatının bitmez tükenmez hareketliliği edebî faaliyetlerine de geçmiştir. Onu seyhata teşvik eden şey sâdece macera zevki olmayıp, aynı zamanda öğrenmek hususundaki

¹ Hüseyin Algül-Osman Çetin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1991, I, 34.

² Mes'ûdî, a.g.e., I, 33-34.

³ C. Brockelman, , “Mes'ûdî”, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 144.

⁴ İbn Haldun *Mukaddime*, 16-17.; bkz. Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 49.

⁵ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 49-50.

⁶ Mesela; Emevî Halifesi Velid için “inatçı, zorba, zulmü hertaraflı kaplamıştı” Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, III, 166; derken Seffâh'tan itibaren bütün Abbâsî Halifelerinin belirgin yönlerini bilhassa müsbet vasıflarını sıralamaktadır. Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, IV, 314-320.

⁷ Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, II, 304-358; 358-438.

⁸ Mes'ûdî, a.g.e., III, 234-239.

kuvvetli arzusu idi. Bu yüzden bilgisi derinleşememiş, yüzeysel kalmıştır. Daha sonra Birûni'nin yaptığı gibi bizzat kaynaklara baş vurmuyor, yüzeysel bir bilgi ile yetinerek efsane ve masalları tenkitsiz kabul ediyor. Bununla beraber İslâm alemini çevreleyen topraklar hakkında son derece kıymetli bilgileri ona borçluyuz. Anlatışı sırasında ve bilgi malzemesini ortaya koyarken ilmi araştırmalarında düştüğü kusurlardan kurtulamamıştır. Ele aldığı bir konuyu hiçbir zaman sonuna kadar götürmez, mütemadiyen ondan uzaklaşır. Eserleri lisaniyat ve kelimenin dar manası ile ilahiyattan başka çağdaşlarını alakadar eden hemen bütün konuların, özellikle tabiat felsefesi, ahlâk, siyaset ve serbest dini fikirler etrafından meydana gelmiş olan firkalar hakkında bilgileri içine alır. De Geoje et-Tenbih'in Mukadimesinde (s.VI) fihristi verilen eserlerinin büyük bir kısmı, umûmî alakayı çekmediği için kaybolmuştur, demektedir.²

Mes'ûdî kaynak zikretmeden, "*Bazı tarihçiler zikretmiştir.*"³ "*Şâirlerden bir cemaatten naklettik*"⁴ "Semerkant şehrinden ticaretle uğraşan bir adamdan hikaye olunmuştur"⁵ "*Değişik rivâyetlerde buldum ki*"⁶, "*Muaviye hakkında zikrolundu*"⁷, gibi ifâdeler kullanmaktadır. Farklı görüşleri "*İnsanlar bu konuyu tartışmıştır.*"⁸ Diyerek takdim etmektedir. Mes'ûdî ağızdan ağıza dolaşan rivâyetleri aldığını görüyoruz. Mesela Halife Mansûr'un annesinin rüyasına varıncaya kadar avam arasında sıkça söylenen haberleri de kullandığı anlaşılmaktadır.⁹

¹ es-Subkî, II, 308.

² C.Brockelmann, VIII, 144 ; C. Brockelmann'ın bu eleştirilerine karşılık; Mes'ûdî, tarihini yazarken bir takım handikaplarla karşılaştığını şu ifâdelerle dile getirmiştir: "*Hatıramızdan silinen bir takım bilgiler maksadı aşan beyânlara neden olabiliyor. Yine yolculuğun verdiği sıkıntılar ve incelemenin (takibin) sık sık kesintiye uğraması*" bkz. Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 10.

³ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 196-197.

⁴ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 203.

⁵ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., I, 140, 234.

⁶ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 7.

⁷ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 7.

⁸ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., I, 134.

⁹ bkz. Mes'ûdî, a.g.e., III, 295.

SONUÇ

İslâm, insanların iki dünyasıyla da ilgilenen bir dindir. Müslümanlar, kendi dinlerini, Peygamberlerin ve ilk müslümanların hayatlarını sonraki nesillere aktarma yolunda titizlik gösterdiler. İslâm coğrafyası hızlı gelişmişti. Sahabe fetihlerle birlikte bu geniş coğrafyaya yayıldılar. Hemen her şehirde bir veya birkaç sahabe bulunuyordu. İslâma girenlerin sayısı hızla artış gösteriyordu. İslâm'a yeni giren bu insanlara, bu dinin prensipleri ve nasıl yaşayacağına dair malûmatlar verilmesi gerekiyordu. Çoğunlukla şifâhi olarak aktarılan bu bilgiler ilk üç asırda tedvin edilmeye başlandı. Hadis, tefsir, fıkıh, kelam gibi müstakil çalışmalar ortaya çıktı. Siyer ve megâzi ile başlayan İslam Tarihi teşekkül etmeye başladı. İbn İshâk, İbn Hişâm, Vâkıdî, Ya'kubî ve Taberî gibi tarihçiler, kıymetli eserler verdiler. Hicri dördüncü asırda bu süreç devam etti. Mes'ûdî, selefi, Taberi gibi hacimli tarihini yazdı. 30 ciltlik büyük eserinin (Ahbâr'z- Zamân) yanında, değişik konuları içine alan çok sayıda kitap yazdı. Ahbâr'z-Zaman önce "*Kitâbu'l Evsat*", sonra "*Murûcu'z-Zeheb*" adıyla tekrar gözden geçirerek özetledi. Hatta hayatının son yıllarında Murûz'z-Zeheb'in büyük ölçüde özeti olan "*et-Tenbih ve'l İşrâf*"ı kaleme aldı.

Mes'ûdî, sayıları kırkı bulan eser telif etmişti. Ancak birkaç tanesi dışındakiler günümüze kadar ulaşmadı. Kelâm, akâid, felsefe, tıp, vs. ilimlerde yazdığı eserleri, tarih ve coğrafya alanlarında yazdığı eserleri yanında gölgede kalmıştır. Onun tarihçiliği daha belirgindir. Hayatının önemli bir bölümünü seyahat etmekle geçirmiştir. Endülüs'ten Çin'e, Madagaskar'dan Seylan'a büyük bir coğrafyayı, bütün zorluklara rağmen gezmiştir. Gezip gördüğü yerlerdeki tarihi materyalleri toplamış, coğrafya ile ilgili bilgilerini bizzat müşâhade yoluyla tecrübe etmiştir. Farklı din, dil, ve ırklardan olan insanlarla yakinen münasebetler kurmuştur. Bütün bu bilgilerini Murûcu'z-Zeheb başta olmak üzere kitaplarında kullanmıştır. Bağdat'ta doğmuş ama Kahire'de vefat etmiştir.

Hilâfet merkezi olan Bağdat aynı zamanda ilim ve kültür merkezi konumundaydı. Abbasi Devleti, o dönemde dağılma sürecine girmişti. Bağdat'ta iktidar çekişmeleri yaşanıyordu. Merkeze uzak bölgelerde bulunan valiler, bağımsız hareket ediyor hatta müstakil devlet sayılacak siyasi teşekküller meydana getiriyorlardı. Yeni kurulan bu devlet ve devletçikler kendi başkentlerini câzip hâle getirecek bir gayretin içinde olmuşlardır. Kayrevan, Kurtuba, Kahire, Buhara, Merv ve Semerkant gibi şehirlerde ilmi seven ve kollayan idareciler de mevcuttu. Bu câzibe merkezleri her alimi cezbedecek imkanlar hazırlıyorlardı. Mes'ûdî'nin

uzun seyahatını nasıl finanse ettiği yolunda bunlar bir ipucu verecektir. Mes'ûdî, bu şehirlerde pekçok ilim meclisinde hazır bulunmuş, onlarla müzakere etmiş ve bunlardan eserlerinde bahsetmiştir.

Mes'ûdî, coğrafya ile ilgili kıymetli bilgiler vermiştir. Onun için et -Tenbih ve'l - İsrâf'ın İslâm dünyasında yazılmış ilk sekiz coğrafya kitabı arasında adı geçmektedir. Kitapta dünya haritası göze çarpmakta ama Kuzey Afrika'dan Çin'e fiziki ve beşerî coğrafyaya ait güzel bilgiler vermektedir.

Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb'te ilk yaratılıştan h.332'ye kadar meydana gelen önemli olayları konu başlıkları altında ele almıştır. İran, Bizans (Doğu Roma), Süryanî (Harranlılar), Emevî vs. tarihleri ayrı başlıklar altında ele alınmış, yer yer birbirleri ile olan ilişkilerinden söz edilmiştir. Sözü gereksiz yere uzatmamak için hem ileri hem de gerideki konulara atıf yapmıştır.

Kendisinden önce yaşamış 85 tarihçiden toplu olarak söz etmiş, bazılarını takdir etmiş, bazılarını ise eleştirmekten geri durmamıştır. Konular arasında bazı alimlerin görüşlerini tenkid etmiş, aralarında geçen bir takım tartışmalarına temas etmiştir.

Eserlerini güzel bir uslûp ve anlaşılır bir dille yazmaya özen göstermiştir. Kur'an-ı Kerîmi ana kaynak olarak kullanmış, hadislerden istifade etmiş, geçmiş tarihçilerin ediplerin, şairlerin eserlerinden faydalanmıştır. Ayrıca İran, Bizans, Süryani, Hint vs. kaynaklardan yararlanmış ve onlara çok yerde işaret etmiştir.

Mes'ûdî, dilden dile aktarılan ve hurafe niteliğindeki pek çok mevzuyu eserlerinde kullanmıştır. İsrailiyyattan da azami derecede yararlanmıştır. Tevrat'tan ve İncilden pek çok alıntı yapmıştır. Bazı konularda tenkitçi bir yaklaşım sergileyip ilmi tecesüsüsünü ortaya koyarken, bazı konularda sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Mes'ûdî eserlerinde kendi kişisel hayatı , ailesi gibi konularda bilgi vermez. Onunu eserlerini batılılar daha iyi takdir etmiş ve günümüzde matbu bir şekilde ilim dünyasının hizmetine sunmuşlardır. İslam dünyasında bizimde Mes'ûdî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar artarak devam etmektedir. Bu sevindirci gelişmeye bir nebze katkımız olursa kendimizi bahtiyar hissederiz

Mes'ûdî , şiirden azami ölçüde yararlanmıştır. Cahiliye dönemini anlatan şairlerin şiirlerini bol miktarda kullanmıştır. Fars, Bizans vs. tarihlerini anlatırken de şiire

müracaat etmiş , halifelerin saraylarında şairlerle olan münasebetine deyinmiş ve şairlerin birbirleriyle karşılıklı atışmasına sık sık atıf yapmıştır.

Mes'udi önemli gördüğü hususları her bölümün sonunda hülasa etmiş ve diğer eserlerinin ilgili konularla olan münasebetlerini dile getirmiştir. En fazla Ahbar'ül- Zaman dalı tarihine atıf yapmıştır. Eserlerini bizzat kendisi tanıtmış onlar hakkında önemli ipuçları vermiştir.

Mes'ûdî H. 336'da Murûcuz-Zehebi tekrar gözden geçirerek yazmış yalnızca Abbasi hilafetinin H. 332- h. 336 yıllarında meydana gelen olayları toplu olarak özetleyerek ilave etmiştir. Ayrıca Abbâsî halifelerinin farklı yönlerini ele almış ve h. 336' ya kadar hacc esnasında meydana gelen olayları kronolojik olarak vermiştir.

Mes'ûdî kitabını hangi maksatla yazdığını ifade etmiş, karşılaştığı bazı zorluklara işaret etmiş ve kendince en güzele ulaşma gayretinde olduğu izlenimini vermiştir.

Mes'ûdî ele aldığı konuları birbiriyle uzlaştırmasını bilmiş ve coğrafya , kozmoğrafya, astronomi , astroloji , felsefe, mantık gibi ilimleri verilerinden büyük ölçüde istifade etmiştir. İslami ilimlerde vukûfiyetini eserlerinde göstermiş , bazende “Bu sadece bir haberdur, yorumsuzdur” demek suretiyle tarafsız bir gözlemci olma sıfatını korumaya çalışmıştır. Onun hakkında şii, mutezile gibi farklı görüşlere mensuptur , denmesi ele aldığı konularda bu iki mezhebin önem verdiği hususlara diğerlerine oranla eserlerinde fazlaca yer vermesinden kaynaklanmıştır. Yoksa eserleri bir bütün olarak incelendiğinde ehl-i sünnet çizgisinde olduğu apaçık görülecektir.

Mes'udi seleflerinden aldığı tarihi birikimi daha da geliştirerek geleceğe aktarmış ve bizim için kıymete haiz güzel bir servet bırakmıştır. Yaptığımız bu tez çalışması onu tanıma ve tanıtmaya yolunda atılan güzel adımlardan biri olarak görülürse bundan mesud ve mutlu oluruz.

BİBLİYOGRAFYA

A- Ana Kaynaklar

Ebu'l-Fidâ, el-Mâlik el-Mu'ayyed İmâdeddin İsmail b. Ali b. Mahmud, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-IV, Mısır, h.1325.

Ebu 'Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ, *Eyyâmu'l-'Arab Kable'l-İslâm*, Kahire, 1988.

Hacı Halife, Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zumûn*, I-II, M.E. Basımevi, İstanbul, 1945.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdad*, I-XIV, Mısır, t.y.

İbn Abdî'l-Ber, Ömer b. Yusûf b. Abdullah, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Haydarabâd, Dekkan, h.1318.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim, *el-Kâmil fî't-Târîh*, I-XIV, Kahire, 1967.

-----, *İslâm Tarihi*, I-XII, (trc. Bir Komisyon), İstanbul, 1989.

İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, Beyrut, 1984.

-----, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VI, Haydarabâd-Dekkan, h.1330.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, (thk. Derviş el-Cüveydî), Beyrut, 1995.

-----, *Mukaddime*, (trc. Zakir Kadiri Ugan), M.E.B. Yayınları, I-III, Ankara, 1986.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Hallikân, *Vefâyâtu'l-A'yân*, I-VI, Kahire, 1948.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. el-İmâd el-Hanbelî, *Şezeratü'z-Zeheb*, I, VIII, Kahire, h.1350.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretu İbni İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), İstanbul, 1981.

İbnu'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *el-Ensâbu'l-Müttefika*, Berlin, t.y.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kûb, *el-Fihrist*, Beyrut, 1997.

İbn Seyyidu'n-Nâs, Fethuddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed İbn Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ b. Seyyidu'n-Nâs eş-Şâfi'î, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megâzi ve 's-Semâil ve 's-Siyer*, I-II, Kahire, h.1357.

İbn Tagriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Yusûf b. Abdullah ez-Zâhirî ell-Cüveynî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, I-III, Kahire, 1932.

el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtu'l-Vefâyât*, I-II, Mısır, 1951.

el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdimu'l-Cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyrut, 1988.

-----, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, (thk. Bir komisyon), Beyrut, 1981.

en-Nüveyrî, Şihâbuddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XIII, Kahire, 1923.

es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-İ'lân bi't-Tevbih li-men Zemme't-Târih*, Beyrut, 1983.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Teymî, *el-Ensâb*, Haydarabâd-Dekkan, 1966.

es-Subkî, Tâceddîn Ebî Nasr Abdulvehhab b. Ali b. Abdulkâfi İbn Takiyyuddin, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyetu'l-Kübrâ*, I-III, Mısır, t.y.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târih-i Taberî Tercemesi*, (nşr. Bir Komisyon), I-III, İstanbul, t.y.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (thk. Abdülemir el-Muhennâ), I-II, Beyrut, 1993.

Yâkut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Udebâ*, (nşr. Ahmed Rufâi Bey), Mısır, t.y.

-----, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, 1968.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Ali b. Ebû Zeyd Şu'ayb el-Arnâvutî), I-XIII, Beyrut, 1984.

B- Yardımcı Kaynaklar

Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Kahire, 1964.

-----, *Zuhru'l-İslâm*, I-IV, Kahire, 1966.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-III, İstanbul, 1991.

Aycan, İrfan - Söylemez, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1998.

Belyaev, E.A., *Arabs Islam and Arab Caliphate*, İsrail, 1969.

Brockellmann, Carl, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, (trc. Nebîh Emin Fâris-Münir el-Ba'albekî), Beyrut, 1949.

-----, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (trc. Neşet Çağatay), Ankara, 1992.

-----, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (trc. Halim en-Neccâr), Kahire, 1977.

Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1993.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (Komisyon), I-XII, İstanbul, 1992.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (trc. Azmi Yüksek-Rahmi Er), Ankara, 1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), I-II, İstanbul, 1993.

Harovitz, Josef, *el-Megâzi'l-Ülâ ve'l-Müellifühâ*, (trc. Hüseyin Nassâr), Mısır, 1949.

Hasan el-Emîn, *A'yânu's-Şi'a*, I-IV, Beyrut, 1987.

Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsî Dinî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, (trc. Bir Komisyon), I VIII, İstanbul, 1991.

Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), I-II, İstanbul, 1989.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, T. D. Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

-----, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1995.

Hudgson, Marshall G. S., *İslâmın Serüveni*, (trc. Bir komisyon), I-III, İstanbul, 1995.

Humphreys, R. Stephen, *Islamic History*, London, 1991.

Kâşif, Seyyide İsmail, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, (trc. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Ramazân Şimşek), İstanbul, 1997.

Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, I-VIII, İstanbul, 1987.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1988.

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, 1990.

Muhammed Ferid Vecdî, *Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâm*, Bağdat, 1967.

Mûnis, Hüseyin, *Atlasu Târîhi'l-İslâm*, Kahire, 1988.

Özer, Hüsnü, *İbn Kütaybe'nin Tarihçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.

Özçelik, İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara, 1993.

Rosenthal, F., *İlmu't-Târih 'Inde'l-Müslimîn*, (trc. Sâlih Ahmed), Beyrut, t.y.

Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-'Arabiyye*, (trc. Mahmud Fehmî Hicâzî), I-VIII, Mısır, 1983.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihî Usûl*, İstanbul, 1969.

Unat, Faik Reşit, *Tarih Atlası*, İstanbul, 1980.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1988.

Zembayer, *Mu'cemu'l-Ensâb ve'l-Üsreti'l-Hâkime*, Mısır, 1951.

Zeydan, Corci, *Târîhu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, I-IV, Kahire, t.y.

-----, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (trc. Zeki Megamiz), I-V, İstanbul, 1976.

C- Maddeler ve Makaleler

Afzalurrahman, **“Coğrafya”**, Sîret Ansiklöpediti, (trc. Bir Komisyon), İstanbul, 1996, IV, 277.

Ahmad, S. Maqbul, **“al-Mas’udi’s Contribution to Medieval Arab Geography”**, Islamic Culture , Hyderabad-Deccan, 1953, XVII, 61-62.

-----, **“Travels of al-Mas’udi”**, Islamic Culture, Hyderabad-Deccan, 1954, XVIII, 509-524.

‘Ayad, M. Kamil, **“The Beginning of Muslim Research”**, Islamic Studies, Islamabat, 1978, XVII, 1-26.

Brockellmann, Carl, **“Mes’ûdî”**, İslâm Ansiklöpediti, (trc. Bir Komisyon), İstanbul, 1967, XVIII, 146.

C. M .H., **“Sifra”**, The Jewish Encyccklopedia, London, 1905, XI, 330-31.

Koçyiğit, Talat, **“Muttasıl”**, Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1992, 375.

Ömer Rıza Kehhâle, **“el-Mes’ûdî”**, Mu’cemu’l-Müellifin, Beyrut, 1957, VII, 80.

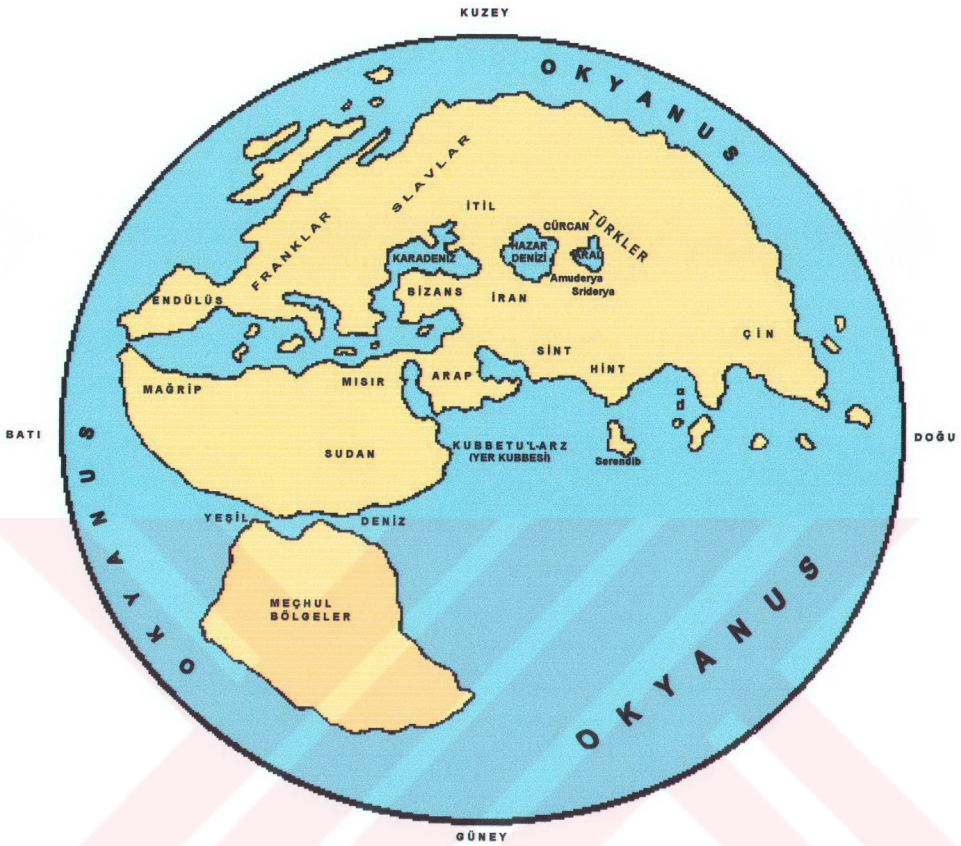
Sarıçam, İbrahim, **“Kümeýt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyâtı”**, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara, 1997, XXXVI, 255.

Şemseddin Sâmi, **“Mes’ûdî”**, Kâmûsu’l-A’lâm, İstanbul, h.1316, VI, 3680-81.

EKLER

Harita-1: Mes'ûdî'ye Göre Dünyanın Şekli

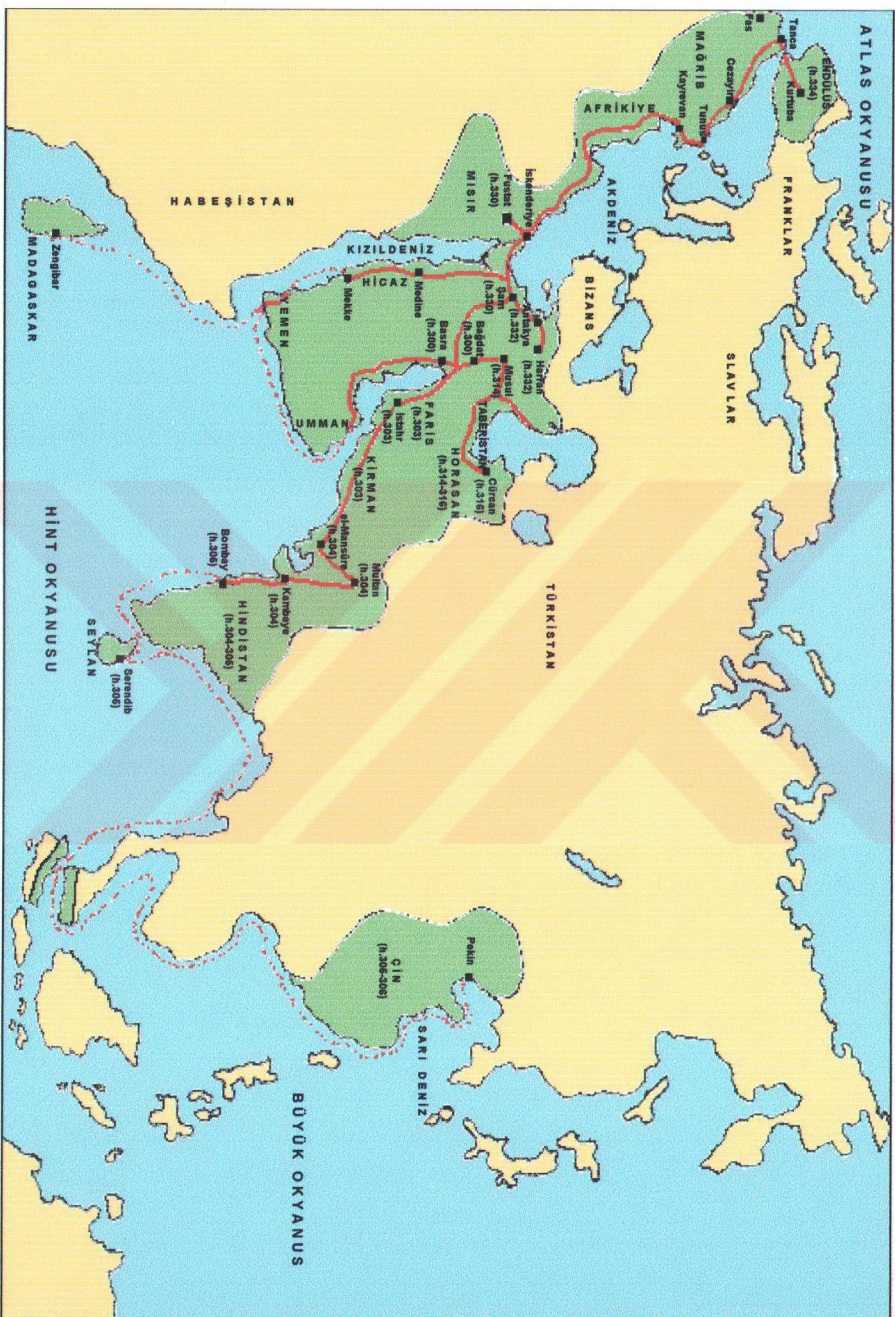

MES'ÛDÎ (öl. 345/956)'YE GÖRE DÜNYANIN ŞEKLİ ¹

¹ Dr. Hüseyin Münis, Atlasu Târihi'l-İslâm, (Kahire, 1988), 15.

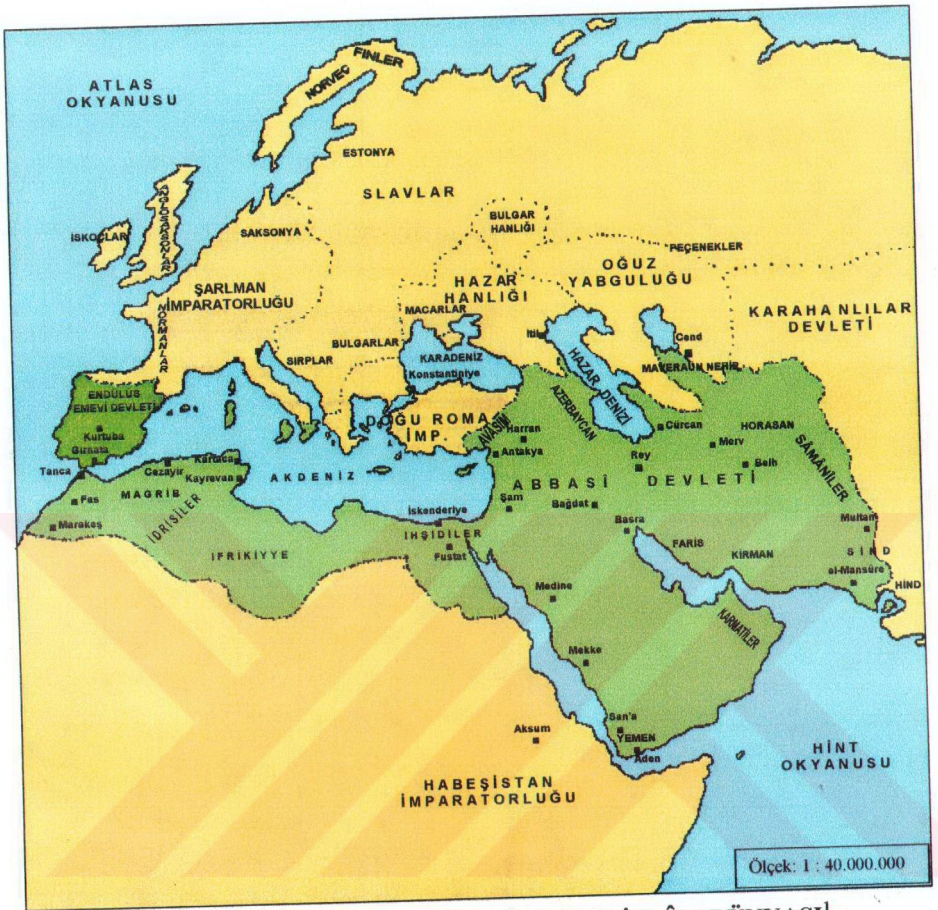
Harita-2: Mes'ûdî'nin Gezdiği Şehir ve Bölgeler

Harita-3: Mes'ûdî'nin Yaşadığı Dönemde İslâm Dünyası

MES'ÜDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE İSLÂM DÜNYASI¹

¹ Faik Reşit Unat, Tarih Atlası, (İstanbul, 1980), 22.

ÖZET

Hazırladığımız bu tez, Mes'ûdî'nin (öl.345/956) hayatı, eserleri, ilmî kişiliği ve özellikle tarihçiliği hakkındadır. Tezimizin “*Giriş*” bölümü, onun yaşadığı çağın sosyal, kültürel ve siyâsi yapısının kısa bir özetidir.

Çalışmamız iki bölümden meydana gelmiştir; “*Birinci Bölüm*”, Mes'ûdî'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği üzerinedir. Mes'ûdî, Bağdat'ta doğmuş, tarihî materyallerini toplamak için uzun bir seyahate çıkmış, ömrünün son zamanlarında Mısır'a yerleşmiş ve Fustat'ta (Kahire'de) vefât etmiştir. Çeşitli alanlarda sayıları kırkı bulan kitaplar yazmıştır. Kitaplarından, “*Ahbârü'z-Zamân*”nın bir bölümü”, “*Murûcu'z-Zeheb*” , “*et-Tenbîh ve'l-İşrâf*” ve “*İsbâtu'l-Vasiyye*” dışındakiler günümüze kadar ulaşmamıştır. Tarihçiliği diğer yönlerinden daha belirgindir.

Tezimizin “*İkinci Bölümünde*”, Mes'ûdî'nin tarihçiliği hakkında bilgi verilmektedir. Mes'ûdî, ilk müslüman tarihçilerdendir, Murûcu'z-Zeheb'i İslâm Tarihinin ana kaynaklarından bir tanesidir ve et-Tenbîh ve'l-İşrâf'ı ilk Arap coğrafya kitaplarından biri kabul edilmiştir.

SUMMARY

This thesis is about the life, work, scientific character of Mas'udī (345/956) and especially about his being a historian. The “*Introduction*” part of our thesis is a short summary of social, cultural, and political structure of the period in which he lived.

Our work is consisted of two parts; “*Part one*” is about the life, works and scientific character of Mas'udī. Mas'udī was born in Baghdat, went on a long journey to collect historical material and he settled in Egypt at the last periods of his life, and he died in Fustat (Cairo). He had written down approximately forty books on various topics. “*A part of Ahbaru'z-Zaman*”, “*Murucu'z-Zahab*” , “ *at-Tanbih wa'l-Ishraf*” and “*Isbatu'l-Wasiyya*” awere the only ones survived today. His being historian is more clear than his other sides.

In second part of our thesis, information is given about the historian Mas'udī. Mas'udī is one of the first moslem historian. Murucu'z-Zahab is one of the main sources of History of Islam and at-Tanbih wa'l-Ishraf has been accepted as one of the first Arabic geography book.